

ІННА ТЕРЕШКО  
ЛАРИСА ІОВЕНКО

# Українознавство: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Українознавство:



РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ  
ПОСІБНИК

УМАНЬ  
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Уманський державний педагогічний університет імені Павла  
Тичини

Інна Терешко  
Лариса Йовенко

# УКРАЇНОЗНАВСТВО: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Навчально-методичний посібник

Видання приурочено до 25-ї річниці заснування науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»

Умань  
2023

УДК 39(=161.2'282)(075.8)

Т35

**Рецензенти:**

*Мирослава Вовк*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

*Валентина Коваль*, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

*Наталія Гоголь*, доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

*Рекомендовано до друку вченою радою*

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

*(протокол №10 від 28 лютого 2023 р.)*

**Терешко І. Г.**

Т35 Українознавство: регіональний аспект : навч.-метод. посіб. : вид. приурочено до 25-ї річниці заснування н.-д. лаб. «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» / Інна Терешко, Лариса Йовенко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2023. – 245 с.

У посібнику опублікований регіональний матеріал, зібраний під час фольклорно-етнографічних експедицій по історичній Уманщині авторами книги. Книга розрахована на спільноту науковців, викладачів, учителів, здобувачів вищої освіти – усіх хто цікавиться фольклорно-етнографічною спадщиною українців. Видання приурочено до 25-ї річниці заснування науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».

УДК 39(=161.2'282)(075.8)

© Терешко І. Г., Йовенко Л. І., 2023

## ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВ.....	3
<b>РОЗДІЛ 1. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....</b>	<b>6</b>
1.1. Організаційні засади польових досліджень з українознавства.....	6
Список використаних джерел.....	12
Контрольні запитання і завдання.....	13
1.2. Фольклорно-етнографічна експедиція як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів хореографії.....	16
Список використаних джерел.....	24
Контрольні запитання і завдання.....	25
<b>РОЗДІЛ 2. ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ.....</b>	<b>27</b>
2.1. Передвесільний цикл обрядів: обрядове дійство «весільне гільце» (за матеріалами історичної Уманщини).....	27
Список використаних джерел.....	35
Контрольні запитання і завдання.....	37
2.2. Обряд випікання весільного короваю: часо-просторовий вимір (за матеріалами історичної Уманщини).....	38
Список використаних джерел.....	57
Контрольні запитання і завдання.....	59
2.3. Весільна обрядовість села Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області.....	61
Список використаних джерел.....	75
Контрольні запитання і завдання.....	75
<b>РОЗДІЛ 3. ЗИМОВА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ.....</b>	<b>80</b>
3.1. Різдвяні святки у селі Танське .....	80
Список використаних джерел.....	92
Контрольні запитання і завдання.....	92

3.2. Народна обрядова драма «Коза»: часо-просторовий вимір (за матеріалами історичної Уманщини).....	93
Список використаних джерел.....	107
Контрольні запитання і завдання.....	109
<b>РОЗДІЛ 4. ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ.....</b>	<b>110</b>
4.1.Символіка весняних ігрових хороводів.....	110
Список використаних джерел.....	117
Контрольні запитання і завдання.....	118
4.2. Календарно-обрядові пісні весняного циклу села Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області.....	120
Список використаних джерел.....	132
Контрольні запитання і завдання.....	132
<b>РОЗДІЛ 5. ЛІТНІЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ.....</b>	<b>134</b>
5.1.Святкування Івана Купала на теренах історичної Уманщини.....	134
Список використаних джерел.....	147
Контрольні запитання і завдання.....	149
5.2. Рецепція змісту танців купальської обрядовості (аспекти символіки).....	151
Список використаних джерел.....	158
Контрольні запитання і завдання.....	159
<b>РОЗДІЛ 6. ПОЛОГОВА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ.....</b>	<b>161</b>
6.1. Вибір імені дитині: традиції і сучасність.....	161
Список використаних джерел.....	168
Контрольні запитання і завдання.....	169
6.2. Пологові звичаї та обряди Уманського краю (за матеріалами праці Хр. Ящуржинського «Повір'я і обряди родин і хрестин»).....	170
Список використаних джерел.....	175
Контрольні запитання і завдання.....	176
6.3.Дитячий ігровий фольклор (за матеріалами фольклорної експедиції У Бершадському районі Вінницької області).....	178
Список використаних джерел.....	184
Контрольні запитання і завдання.....	185

<b>РОЗДІЛ 7. СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ УМАНЦІВ: «НЕЧИСТІ ПЕРСОНАЖІ» ДЕМОНОЛОГІЇ УМАНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ).....</b>	<b>186</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>199</b>
<b>Контрольні запитання і завдання.....</b>	<b>202</b>

<b>РОЗДІЛ 8. СЦЕНАРІЇ ФОЛЬКЛОРНИХ СВЯТ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ)</b>	
<b>8.1. Сценарій «Зимові святки».....</b>	<b>205</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>216</b>
<b>8.2. Сценарій народознавчого свята «А вже весна скресла».....</b>	<b>217</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>230</b>
<b>8.3. Сценарій «Ой на Івана, ой на Купала».....</b>	<b>233</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>243</b>

## ПЕРЕДМОВА

В умовах російсько-української війни актуалізувалася необхідність формування нової особистості – патріота-носія національних та європейських цінностей. Це зумовлює розробку системи заходів, що спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання молоді, враховуючи історико-педагогічний досвід розвитку патріотичних чеснот та героїчних рис попередніх років. Зокрема, у «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» наголошується на необхідності нових підходів і нових шляхів до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має величну культуру та історію, досвід державницького життя, які є потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до освітнього і загально виховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери.

Реалії сьогодення визначили нове соціальне замовлення – формування соціально орієнтованого покоління українців, національної ідентичності особистості, стимулювання самостійності у побудові нею індивідуальної ієрархічної системи цінностей, із-поміж яких перше місце належатиме цінностям найвищого, духовного рівня загалом і національним зокрема. Саме такій меті слугує українознавство, що посідає надзвичайно важливе місце в системі підготовки майбутнього вчителя, оскільки саме воно забезпечує виховання національно свідомої, високоморальної особистості.

Українознавство для сучасної молоді людини – це своєрідний орієнтир у складних процесах самопізнання, пошуках шляхів творчого самовираження, громадянського самовизначення тощо. Досвід переконує, що тільки належний базовий рівень власної національної культури, засвоєний людиною в юному віці, є ядром, основою її духовного й соціального становлення, а рідна культура – це той міцний підмурівок, що стимулює постійне нарощування й розвиток її

потенційних творчих можливостей. Процес вивчення молоддю українознавства – це процес пізнання і засвоєння культурно-духовних здобутків свого народу.

Традиційно-побутова культура українців – це складна багатогалузева скарбниця здобутків виробничої і духовної практики народу, виражена в матеріальних, обрядово-звичаєвих, художньо-словесних і мистецьких реаліях, віруваннях, філософсько-світоглядних і побутово-правових установках та знаннях, моралі, етиці, традиційних стереотипах поведінки, громадського і сімейного побуту. Все це є комплексом культурно-побутових явищ, циклів, груп, які в своєму загальному прояві складають своєрідну систему, одну з головних етновизначальних прикмет народу.

Безсумнівними в цій системі є і регіональні різновиди традиційно-побутової культури, що склалися у процесі історичного формування етносу, його території, особливостей природно-географічного середовища, етнографічної структури, територіального районування, характеру господарської діяльності, регіональних і міжрегіональних та міжетнічних зв'язків тощо. Регіональні варіанти традиційно-побутової культури віддавна привертають увагу етнографів, мистецтвознавців, фольклористів, лінгвістів-діалектологів.

В усній народній творчості українців вже на ранньому етапі формування фольклористики помічені регіональні та місцеві локальні особливості. Безліч дослідників на основі особистих польових спостережень ще з 30–40-х років XIX ст. відзначали, що кожний повіт, кожне село має свої окремі пісні, свої помітні відміни і переклади. Регіональні дослідження народної творчості помітно розгортаються і в наш час. Відомі конкретними напрацюваннями і певні регіональні осередки таких досліджень, серед яких науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх філологів до українознавчої роботи в школі», що функціонує при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

У сучасних наукових джерелах уже закріпився погляд, що фольклор етносу – це комплекс локальних традицій, що фольклорна спадщина у своєму конкретному наповненні



завжди регіональна і локальна, що в своєму функціонуванні і розвитку вона пов'язана з певним просторово обмеженим середовищем, є локальною художньою культурою. Але саме вивчення регіональної суті національного фольклору, як і регіональних підрозділів традиційно-побутової культури взагалі, теоретично і методологічно розроблене ще недостатньо.

Запропонований навчально-методичний посібник уміщує регіональний матеріал, зібраний під час фольклорно-етнографічних експедицій по історичній Уманщині авторами праці та студентами факультету української філології та журналістики і факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини під час фольклорної практики. Сподіваємося, що навчальна книга стане корисною для здобувачів вищої освіти педагогічних освітніх закладів, учителів, керівників гуртків, митців і буде з прихильністю сприйнята читачем.

# РОЗДІЛ 1. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

## 1.1. Організаційні засади польових досліджень з українознавства

*Українознавча експедиція.* Насамперед, з'ясуємо зміст понять «експедиція», «прийоми обстеження» та «види дослідницької роботи», які необхідно знати молоді у контексті розуміння регіонального українознавства.

У словнику-довіднику з української фольклористики зазначено, що *експедиція* – це подорож, поїздка, відрядження групи людей, загону зі спеціальною метою, спеціальним завданням. Експедицією називається також і сама ця група (загін) людей, що здійснюють подорож, поїздку [16, с. 52]. Вони бувають *тривалими* (розрахованими на кілька місяців, один чи кілька сезонів) і *короткотерміновими* (розрахованими на кілька тижнів чи днів). Дослідники мають змогу працювати одним чи кількома самостійними загонами, користуючись спільними чи окремими програмами, питальниками, анкетами.

Для етнографічної розвідки застосовуються короткотермінові експедиції, що мають потенціал щодо уточнення даних попередніх розвідок, відомостей окремих авторів чи архівних даних, для уточнення меж розповсюдження тих чи інших явищ традиційно-побутової культури.

Окрім цього відомі й *маршрутні і кущові* експедиції. Перші проводяться так, що експедиційний загін пересувається за певним, заздалегідь визначеним маршрутом. Члени загону перебувають у населеному пункті кілька днів, потім рухаються до наступного і т.д. При кущових експедиціях вибирається основний населений пункт як базовий. У ньому проводиться найбільш повний, часто комплексний, збір матеріалів. Із своєї бази етнографи роблять короткотермінові виїзди в довколишні села. Там вони уточнюють і перевіряють зібрані на базі матеріали. При сезонних дослідженнях можуть поєднуватись обидва способи, влаштовуватись маршрутно-кущові

експедиції. За таких умов члени експедиції рухаються не від села до села, а від однієї бази – до іншої.

Залежно від мети і завдань експедиції використовуються *вибірковий та суцільний* прийоми дослідження. Вибіркове обстеження розгортається у дослідженні побутування якого-небудь одного етнографічного явища, фольклорного жанру чи декількох, об'єднаних спільністю тематики або часом виникнення (наприклад, дослідження весільної обрядовості). Інші об'єкти детально не вивчаються. Під час суцільного обстеження учасники експедиції вивчають і детально фіксують усі об'єкти, різножанровий фольклор (житла поселення, сім'ї, історичні пісні й т.д.).

Експедиційну українознавчу роботу розподіляють на три етапи:

1) підготовчий (укладається програма експедиції, розробляються запитальники й анкети, вивчається техніка запису фольклорно-етнографічного матеріалу, особливості користуватися технічними засобами);

2) основний (безпосереднє збирання місцевого фольклорного та етнографічного матеріалу; налагодження контакту з місцевим населенням через місцеві органи влади, пресу та радіо, повідомлення населення про приїзд експедиції, її завдання, місце і час перебування; формування одного чи кількох тематичних запитальників, які можна скласти самому, одержати в науковій установі або знайти в методичній літературі; виконавців, від яких записують фольклор, називають респондентами, репецієнтами або інформаторами; прямий процес записування називається сеансом, перед початком якого потрібно створити дружній емоційно-психологічний контакт з респондентом, ознайомити його із своєю метою й завданням, поговорити «про життя» [2, с. 3–7]; для наукового обґрунтування явищ фольклору, необхідно фіксувати історію, соціально-економічні й культурно-побутові умови його функціонування; застосування відеозаписувальної техніки, яка дає змогу зафіксувати не лише вербальну, музичну складову фольклорного твору, але й середовище та обставини, за яких функціонує твір: манеру виконання (міміку й жести,

артистизм виконавця), особливості сприйняття твору аудиторією, її реакцію, а також різноманітні дії, рухи, ігри, що супроводжують обрядові, ігрові, танцювальні твори, виконання танців, гри на інструментах тощо; опитування проводиться одночасно з аудіовізуальним пристроєм (аудіо- чи відеозапис, фотографування сеансу), занотовуючи у «польовому зошиті» перебіг сеансу, виконані інформатором твори, різноманітні пояснення; перед початком запису зазначається на аудіо і відеоносії паспортні дані сеансу (дату, час, місце проведення, хто записує і повні паспортні дані респондента – ППІ, рік народження, освіта, професія, корінний чи переселенець, вид діяльності тощо); необхідність збирання різноманітних давніх речей, предметів побуту (знаряддя праці, хатне начиння, рушники, елементи одягу, інтер'єру хати тощо));

3) підсумковий (наукова обробка, систематизація та впорядкування зібраних матеріалів).

*Види дослідницької роботи.* Дослідницька робота в фольклорно-етнографічній експедиції різнобічна, оскільки передбачає: ведення бесіди з місцевим населенням, фотографування, ведення різноманітних фольклорних записів, опису певних явищ і т. ін.

Виділяють такі види дослідницької роботи:

- 1) особисті спостереження;
- 2) робота з респондентами, інформаторами;
- 3) фіксація та збір речових матеріалів.

Особисті спостереження дослідника в експедиції дають цінні матеріали щодо географічного розташування, історії місцевості, особливостей характеру населення, його побуту до звичаїв і обрядів, традицій, побутування різних фольклорних жанрів.

Кожен учасник експедиції повинен вести щоденник, у який фіксуються всі свідчення. Систематичне ведення щоденника розвиває спостережливість, вміння та навички аналізу, узагальнення, систематизації отриманих даних. Важливо, що цілісність таких записів і спостережень залежить від уважності самого дослідника, від обсягу його знань та досвіду.

У щоденнику також записуються попередні висновки, а також дані про респондентів (П. І. П, дата народження, час опитування, яку інформацію надано), замальовуються етнографічні матеріали.

Збір інформації шляхом опитування місцевого населення є однією із найважливіших ланок експедиційної роботи, успіх якої залежить від достовірності і повноти даних. Хід експедиційної роботи спланувати достатньо важко, а надто – роботу з респондентами. Тому розпочати її потрібно з відбору респондентів.

*Основні вимоги до фіксації речових матеріалів.* Цей різновид дослідницької роботи включає в себе: *опис предметів чи явищ; графічні прийоми: малювання, креслення, копіювання; фотографування.*

*Робота з респондентами.* Така діяльність передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей місцевого населення, знання їхнього традиційного побуту, етичних, естетичних, світоглядних уявлень. Для найефективнішого дослідження необхідно записувати інформацію не лише від старших людей, але й від осіб середнього віку, дітей, людей різної освіти, фаху, соціального становища.

Сеанси повинні бути не тривалими (люди похилого віку, перевтомлені першим тривалим сеансом, достатньо часто відмовляються зустрітись удруге для продовження записів. Тому потрібно прагнути не надто відривати людей від їхніх щоденних справ, домовлятися про наступні зустрічі у зручний для них час.

Ще до початку бесіди необхідно скласти план опитування, виділити ту групу запитань, які варто обов'язково задати респонденту. Звичайно, не обов'язково, ставити запитання в тому порядку, в якому вони складені заздалегідь, але важливо, щоб жодне із запитань не залишилося без відповіді.

Власний досвід пошукової експедиційної роботи показав, що оптимальним для збирачів є такий розпорядок дня (за умови використання стаціонарного методу):

- у першій половині доби (коли інформатори займаються хатніми чи господарськими справами) здійснювати підготовчу-

узагальнюючу діяльність (оформлення щоденників, обдумування логіки ведення нових записів);

- після обіду, а краще ввечері – робота з інформантами;
- вечір – підведення підсумків, підготовка до наступної зустрічі з реципієнтами, складання плану.

*Стаціонарний та експедиційний способи обстеження.* Відомі різні методи (способи) збору польового матеріалу – це екскурсійний, кореспонденційний, а найбільше застосовуються стаціонарний та експедиційний [5; 13; 17].

При застосуванні стаціонарного способу (Г. Танцюра, І. Гурин, Мирослав і Вадим Мицики та ін.) дослідники фіксують матеріали у місцевості свого постійного чи тривалого проживання, досягаючи при цьому вичерпності. Однак, при його застосуванні охоплюється обмежена територія.

Стаціонарний метод збирання й записування найкраще застосовувати в роботі місцевих збирачів-фольклористів, які систематично можуть спостерігати процес побутування народної творчості в певному місті, районі, селі. Професійні науковці рідко вдаються до стаціонарного способу роботи, ним у світовій практиці користуються фольклористи «за покликанням», коли йдеться про дослідження іноетнічних традицій.

При експедиційному способі збирачі на короткий час виїжджають до певної віддаленої місцевості чи території, проте, через обмеженість у часі не завжди мають можливість досягти вичерпності у своїх дослідженнях.

Експедиційний спосіб є найпоширенішим і вимагає ґрунтовної підготовки та хорошої організаційно-наукового керівництва, зокрема, обізнаності з визначеною місцевістю, з різними жанрами фольклору України.

*Емпіричні методи дослідження.* В експедиційній діяльності широко застосовуються емпіричні методи дослідження: опитування, бесіда, інтерв'ю, анкетування, картографування.

Збір матеріалів шляхом опитування респондентів становить найважливішу частину роботи дослідника. Успіх роботи з будь-якої теми залежить від повноти й достовірності

зібрання відомостей. Крім того, дані опитування – майже єдине джерело необхідної інформації.

Бесіда – метод одержання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації. В експедиційній діяльності бесіда виступає основним засобом отримання фактичних даних.

Інтерв'ю виступає способом отримання інформації за допомогою усного опитування. Розрізняють два види інтерв'ю: вільні – не регламентовані темою та формою бесіди, і стандартизовані – за формою вони близькі до анкети із закритими запитаннями.

Анкетування – метод дослідження за допомогою анкет. У народознавчій науці анкетне опитування проводиться з метою з'ясувати дані біографічного характеру, погляди, ціннісні орієнтації, особистісні риси опитуваних. Залежно від характеру необхідної інформації та способів її отримання використовуються різні типи анкетного опитування: суцільне (охоплюються великі групи населення) та вибіркоче (охоплюється конкретна група учасників); усне (за типом інтерв'ю) та письмове (робота з бланковими анкетами).

Анкети, поділяються на:

- анкети на які самостійно відповідає місцеве населення, і анкети, якими керуються самі дослідники в процесі польової роботи;

- анкети складені заздалегідь при підготовці до експедиції (так звані тематичні анкети й анкети бланки), і анкети, що створюються на місці [9, с. 3].

Для виявлення жанрової різноманітності фольклорних явищ використовують метод картографування – коли відповідним умовним значком на карті позначаються територіально-ареальне поширення, ступінь популярності в тому чи іншому середовищі певних жанрів усної народної творчості [2, с.12]. За допомогою картографування відкривається можливість конкретизації меж традиційних ареалів поширення фольклорних явищ, надається можливість докладніше побачити загальну картину українського фольклору, його регіональні особливості та жанрове поширення.

### Список використаних джерел:

1. Босик З. О. Методика польового дослідження і запису зразків усної народнопоетичної творчості українців. К.: «Знання», 2008. 73 с.
2. Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. 400 с.
3. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ: Ред. часопису «Народознавство», 2001. 576 с.
4. Квітка К. В. Вибрані статті / упоряд., передм. і комент. А. Іваницького. К., 1985. Ч. 1. С. 100–128.
5. Костик В. В., Юрійчук М. І. Фольклорна практика: Методичний посібник. Чернівці: ЧДУ, 1997. 32 с. URL: <http://clg-phil.chnu.edu.ua>.
6. Лавров Ф. І. Посібник по збиранню народнопоетичної творчості. Київ: Радянська школа, 1951. 32 с.
7. Лобода А. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії. *Етнографічний вісник*. 1925. Кн. I. С. 1–11.
8. Методичні вказівки з фольклорної практики для студентів філологічного факультету / упор. Ю. А. Ісіченко. Харків, 1985. 36 с.
9. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / упор. Л. Г. Орел, К. А. Міщенко. К.: ІСДО, 1995. 232 с.
10. Родіна М. Пам'ятка збирача фольклору. Київ: Академія наук Української РСР, 1946. 23 с.
11. Садовенко С. М., Босик З. О. Пам'ятка-запитальник на допомогу збирачам української усної народнопоетичної творчості: [методичні рекомендації]. К.: НАКККІМ, 2010. 140 с.
12. Семенов О. М. Український фольклор: навчальний посібник. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 255 с.



13. Сивачук Н. П. Фольклорна практика: навчальний посібник. К., 2008. 68 с.

14. Сивачук Н. Фольклорна практика – складова народознавчої підготовки студента-філолога. Рідна школа. 2000. № 10. С. 46–47.

15. Танцюра Г. Т. Записки збирача фольклору. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2001. 100 с.

16. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.

17. Фольклорна практика: Метод. вказівки для студ. спец. «Українська мова і література» / уклад. Т. В. Вільчинська. Хмельницький: ХНУ, 2005. 28 с. URL: [library.tup.km.ua](http://library.tup.km.ua).

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Дайте визначення поняттю «експедиція».
2. На які етапи поділяється пошукова робота?
3. Які прийоми обстеження вам відомі і які з них використовуються найчастіше?
4. Назвіть основні види дослідницької роботи. Дайте їм характеристику.
5. Назвіть основні вимоги до фіксації речових матеріалів.
6. З чого починається робота з респондентами?
7. Від яких чинників залежить зміст і наповнення запитальника.
8. Складіть загальний і тематичний запитальник до запропонованих тем:
  - Анекдоти*
  - Великдень*
  - Веснянки*
  - Вечорниці та досвітки*
  - Вулиця*
  - Думи*
  - Загадки*
  - Замовляння*

*Зелені свята (Трійця)*  
*Історичні пісні*  
*Казки*  
*Катерини*  
*Коляда (Різдво)*  
*Колядки*  
*Купала*  
*Купальські обряди*  
*Легенди, перекази*  
*Народна хореографія*  
*Перекази*  
*Перший вигін худоби*  
*Перший день сівби*  
*Петрівка (жнива)*  
*Повір'я*  
*Поховально-поминальна обрядовість*  
*Святого Юрія, Святого Василя (Новий рік), Семена*  
*Стовпника*

*Спаса (Спасівка)*  
*Щедрий вечір (Меланки)*

9. Опрацюйте статті:

Маєрчик М. «Польові дослідження: проблема достовірності і порозуміння». *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5–6. С. 82–86.

Боряк О. Емпіричні дослідження як «ризик шкоди»: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5–6. С. 76–82.

10. Які методи фіксації польового матеріалу вам відомі? Дайте характеристику стаціонарному способу експедиційної діяльності.

11. Розкрийте суть експедиційного методу пошукової діяльності.

12. Які емпіричні методи дослідження використовуються під час фольклорно-етнографічної експедиції?

13. Проаналізуйте якими способами і прийомами користувався Хр. Ящуржинський, записуючи календарні обряди на Уманщині, у працях «Заметки о купальском

празднике в Уманском уезде» (Киѣвская старина. 1890. № 11. С. 326–330), «Рождественская интэрмедия Коза в Умани» (Киѣвская старина. 1898. № 10. С. 72–74).

14. У чому полягає успішне проведення основного етапу кспедиційного дослідження запису зразків фольклору?

15. Розкрийте основні положення статей:

- Каламбетов В., Куницький О. «З щоденника етнографічної експедиції. *Народна творчість та етнографія*. № 1. 1971. С. 109–111.

- Бойко В. Правдюк О. Подорож фольклористів. *Народна творчість та етнографія*. № 1. 1971. С. 109–111.

- 16. Заповніть анкету-запитальник, опитавши старожилів вашої місцевості.

## **1.2. Фольклорно-етнографічна експедиція як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів хореографії**

В умовах модернізації, оновлення, вдосконалення та інтегрування України до загальноєвропейського освітнього простору важливо враховувати традиції та пріоритети вітчизняної політики у сфері освіти.

Основним завданням закладів вищої освіти є здійснення високоякісної професійної підготовки вчителя, що відповідає сучасним вимогам. Як зазначається в Законі України «Про вищу освіту», вчитель нової формації повинен відповідати новим соціальним очікуванням, бути здатним до творчого зростання, сприйняття і впровадження інновацій [4]. Педагог повинен не лише забезпечувати реалізацію завдань обов'язкового навчання, а й підносити на значно вищий рівень освіченість, культуру, громадянську позицію молодого покоління.

У теорії і практиці вищої педагогічної освіти надбано значний досвід, який охоплює багато аспектів професійної підготовки майбутніх учителів.

Аналіз досліджень та публікацій показав, що професійну підготовку майбутніх педагогів тлумачать по-різному, зокрема: як процес освіти особистості, що оволодіває необхідними знаннями і навичками і розвиває в собі здатність до діяльності в обраному напрямі (В. Андрущенко, О. Дубасенюк, О. Мудрик, О. Мороз, А. Вербицький, В. Кремень, Г. Нагорна, Н. Ничкало, Т. Семенюк, В. Семиченко, С. Сисоєва, А. Хуторський, та ін.); процес формування й набуття настанов, знань і вмінь, необхідних фахівцеві для належного виконання спеціальних завдань навчально-виховного процесу (О. Абдуліна, Н. Кузьміна, Н. Тализіна); цілісний процес засвоєння й закріплення загальнопедагогічних та соціальних знань, умінь і навичок (І. Зязюн, І. Богданова). На думку Г. Троцько, професійна підготовка майбутніх учителів – це система, яка характеризується взаємозв'язком та взаємодією структурних і функціональних компонентів, сукупність яких

визначає особливість, своєрідність, що забезпечує формування особистості студента відповідно до поставленої мети – вийти на якісно новий рівень його готовності до професійної діяльності [10, с.7].

Дослідження Л. Андрощук, О. Бурля, Ю. Богачова, С. Забрєдовського, С. Куценка, Ю. Ростовської, Т. Сердюк, О. Таранцевої, Т. Тарасенко, М. Рожко, Л. Цвєткової, Ю. Шмакова та ін. присвячені різним аспектам фахової підготовки студентів-хореографів. Учені відводять важливе місце розвитку професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії, що передбачає досконале знання предмета, усвідомлення своєї ролі в навчанні та вихованні учнів, володіння професійно-педагогічними якостями.

Для сучасного студента-хореографа вже недостатньо засвоїти виключно професійні навички виконавської майстерності чи знання з педагогіки. Основною вимогою сьогодення є підготовка нового покоління фахівців-універсалів, які інтелектуально, духовно та фізично розвинені й володіють професійними компетенціями, здатні вільно і самостійно мислити і діяти, тому будуть захищеними та мобільними на ринку праці.

Нагальною потребою сучасного українського суспільства вважаємо подолання негативних проявів глобалізації, зокрема наростання процесів культурного відчуження, проявами чого є втрата національної ідентичності, поширення споживацької свідомості і гедоністичного типу моралі, які деформують ментальність у молодого покоління.

Європейська ідентичність – одна із основних професійних вимог, яка дозволяє вчителю стати повноцінним громадянином Європи, бути конкурентоспроможним фахівцем у педагогічній галузі і реалізувати свій творчий потенціал у будь-якій із європейських держав. Однак сучасний учитель, відчуваючи себе частиною європейської родини, повинен залишатися патріотом своєї держави. Різноманітність у межах єдності є ключовим аспектом визначення європейської ідентичності, яка передбачає відкритість до загальнолюдських цінностей [9, с. 101]. Тому у професійній підготовці майбутніх учителів

хореографії важливо враховувати розвиток національної належності і будувати освітній процес за методом діалогу рідної та інших культур, спільних і відмінних особливостей народів. Щоб поважати культуру іншого етносу, потрібно передусім бути носієм культури свого народу, володіти навичками і вміннями відтворення її форм, знати її прояви та механізми передачі.

Це актуалізує важливість підготовки майбутніх учителів хореографії до фольклорно-етнографічної пошукової роботи, у процесі якої студенти поглиблюють і закріплюють отримані теоретичні знання і практичні вміння, знайомляться із живим існуванням фольклору, оволодівають навичками фіксації та документування хореографічного матеріалу. Головне завдання такої форми роботи – навчити молодь бачити сучасний стан етнохореографії й усвідомити її значення у житті людини, визначити специфіку побутування танцювального фольклору у певній місцевості, установити причини, що впливають на деформацію танцювальної традиції. Досягти цього можна шляхом набуття певних професійних навичок, що дають змогу налагодити контакт із носіями фольклорної традиції (інформаторами), правильно записати та оформити зібраний матеріал.

У професійній підготовці майбутніх учителів хореографії виняткове значення має глибоке засвоєння ними танцювального фольклору України.

Для українського народу, упродовж віків позбавленого власного державотворення, фольклор – це більше, ніж народна традиція. Він надавав народу духовних сил і за складних умов залишався важливим фактором збереження національної свідомості. Його природа, структура продиктовані потребами соціуму, він є каталізатором моральних устоїв, його аксіоматичні істини сприймаються на віру. Та він і сам є частиною віри, що й досі явно проглядається у нашій культурі, медитації, емпатії [2, с. 300].

Як не сумно усвідомлювати, але сільський фольклор – народні пісні, танці, обряди – з кожним роком зникає із побуту місцевих жителів і не замінюється нічим рівноцінним.

Реальним показником життя танцювального фольклору є не кількість професійних чи аматорських колективів (яких, до речі, теж небагато), або ж виданих збірок народних танців, а побутування жанру в колі простих людей, які не займаються у хореографічних колективах. Крім того, відходять у вічність носії цього безцінного національного скарбу. Такий стан спонукає шукати шляхи збереження та популяризації його зразків.

Робота над збереженням народної хореографії розпочалася півтора століття тому, хоча випадкові записи окремих танців зустрічалися і раніше в подорожніх описах з України австрійського дипломата Еріха Лясоти (XVI ст.), арабського мандрівника Павла Алеппського (XVII ст.), в «Описі України» французького військового інженера Гійома Боплана (XVII ст.), у творах давніх українських і польських письменників. Але усвідомлена, повноцінна практика обробки танцювального фольклору – явище XIX – XX століть.

Одним із перших, хто започаткував методику запису українського танцю був, П. Чубинський («Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край». Т.1–7, 1873 – 1875 pp.). Учений-фольклорист запропонував власний спосіб фіксації танцю, що став основою, з наступними відповідними уточненнями, сучасної описової системи.

Документували українські танці та музику фольклорист М. Максимович («Дні та місяці українського селянина», 1856 р.), польський етнограф Оскар Кольберг («Покуття», 1889 р.), український громадський діяч, етнограф, дійсний член НТШ В. Шухевич («Гуцульщина», 1902 р.), етнограф, фольклорист, мистецтвознавець В. Гнатюк («Гаївки», 1909 р.), хореограф Р. Герасимчук («Танці гуцульські» 1939 р.) та ін.

Василь Верховинець у праці «Теорія українського народного танку» (1919 р.) зібрав, вивчив та детально описав техніку виконання багатьох танцювальних рухів, розробив просту і доступну методику запису та словесного опису танцю, при цьому використовував ілюстрації, схеми, замальовки.

Андрій Гуменюк у книзі «Українські народні танці» (1963 р.) докладно висвітлив проблеми та практику експедиційного та стаціонарного запису фольклорних танків. Принципи обробки фольклорного танцю розглянуто в праці «Композиція українського народно-сценічного танцю» К. Василенка. У ній автор звертає увагу на дотримання щонайбільшої достовірності фольклорно-етнографічного першоджерела і перенесення його в незайманому вигляді, зі збереженням музики, поетичного тексту, композиції, атрибутики, елементів акторської гри, манери виконання, костюма та народної режисури на сцену [1, с. 41].

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини студенти філологічного факультету та журналістики і факультету мистецтв щорічно вирушають у фольклорно-етнографічні експедиції по історичній Уманщині для спілкування з живими носіями народних традицій. Молодь спостерігає за місцевими жителями в побуті, вивчає їхню манеру поведінки, фіксує збережені звичаї, обряди, пісні, танці, які розкривають характер людей, їхній світогляд і естетичні ідеали.

Такі експедиції виконують чотири основні функції, а саме:

- *наукову*, яка формує навички ведення наукового дослідження, уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти факти, емпіричні дані, автентичний матеріал, сприяє поглибленому розв'язанню завдань у галузі народно-танцювальної культури;

- *професійну*, спрямовану на набуття навичок запису традиційного фольклору, спілкування з народними виконавцями;

- *навчальну*, для поглиблення знань про народну творчість;

- *виховну*, яка формує ціннісне ставлення до національної культури [6, с. 78–79].

Повноцінний запис творів народної хореографії – це не тільки словесний запис танцю, а й опис способу виконання, обставин, місця, яке займає танець у народному побуті.

Молодь спочатку ставить до фольклорно-етнографічної експедиції як до одного з видів навчальної діяльності. Однак,



занурившись у традиційне середовище, мимоволі починає усвідомлювати важливість точності фіксації кожного танцю. Проводячи об'ємну роботу над кожним танцем, здобувачі вищої освіти набувають нових практичних навичок, закріплюють теоретичні знання про особливості традиційних манер виконання танців, а разом із тим і самі навчаються правильно їх виконувати, уважніше ставляться до відтворення записаного ними танцю на сцені, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на формування їхньої професійної компетентності.

Підготовка до фольклорної експедиції проходить у декілька етапів. У процесі читання лекцій і проведення практичних і лабораторних занять із дисциплін «Теорія та методика танцю», «Мистецтво балетмейстера» викладачі орієнтують студентів на завдання майбутньої пошукової роботи, навчають складати програму експедиції, розробляти квестіонар (питальник), анкети, знайомлять із технікою запису хореографічного фольклорного матеріалу, учать користуватися технічними засобами, адже фото- і відеотехніка дають можливість зафіксувати не лише вербальну, музичну та хореографічну складову танцювального фольклору, але й середовище та обставини, за яких функціонує танець: манеру виконання (міміку й жести, артистизм виконавця), особливості сприйняття твору аудиторією, її реакцію, гру на інструментах тощо.

Важливим завданням на цьому етапі є вивчення місцевого матеріалу з письмових та зображувальних джерел. На лабораторних заняттях здобувачі прослуховують аудіозаписи, переглядають відеоматеріали, записані під час попередніх експедицій. Кращі зразки вивчаються на заняттях із дисципліни «Народознавство та хореографічний фольклор України».

Передумовою і запорукою успішного проведення польового фольклорно-хореографічного дослідження, фіксації достовірних відомостей, ефективного архівного опрацювання і подальшого використання зібраних фольклорних матеріалів є належна підготовка програми-запитальника. Це науковий документ, який визначає зміст, основні напрями, стратегію і

тактику польової праці учасника експедиції. Зміст і форма програми-запитальника визначаються метою і завданнями конкретного польового дослідження, наприклад, спрямованістю дослідника на комплексний опис фольклорної традиції певної місцевості (загальна програма-запитальник) чи на фіксацію матеріалу про якийсь конкретне, маловивчене фольклорне явище (тематична програма-запитальник).

У підготовці програм-запитальників важливо дотримуватися такої логіки: насамперед з'ясувати структуру танцювальної фольклорної традиції досліджуваної місцевості (фольклорні танці яких жанрів тут побутують, які існують традиції їх виконання); встановити зміст, функціональні і формальні особливості наявних танців (напр., на весіллі: визначити їх зміст, час проведення, учасників, музичний супровід, пісні, приспівки і т. ін.) [7].

Виконавців, від яких записують хореографічний фольклор, називають респондентами, або інформаторами. Безпосередній процес записування – сеанс. Перше ніж його розпочати, варто створити приязний емоційно-психологічний контакт із респондентом, ознайомити його із метою й завданням дослідження, поговорити «про життя».

Опитування можна проводити одночасно з аудіовізуальним пристроєм (аудіо чи відеозаписом, фотографуванням сеансу), нотуючи у «польовому зошиті» перебіг сеансу, виконані інформатором твори, різноманітні пояснення.

Перед початком запису дослідник фіксує паспортні дані сеансу (дату, час, місце проведення, хто записує і повні паспортні дані респондента – ПІП, рік народження, освіту, професію, корінний чи переселенець, вид діяльності тощо).

Нерідко здобувачі отримують суперечливу інформацію про один і той же танець. Під однаковою назвою у різних селах виконується свій, неповторний варіант танцю. Це не повинно бентежити початківців-збирачів. Адже підстав для розходжень багато – фігури і рухи можуть варіюватися залежно від музичного оформлення, від традиційної манери виконання локальних рухів, від темпераменту самих виконавців та з інших

причин. Особливу увагу дослідник повинен звернути на манеру виконання танцю, яка майже завжди індивідуальна. Трапляється, що танцюрист виконує один і той же танець неоднаково. У кожне нове виконання він вводить додаткові рухи, інше їх забарвлення (легкий поворот голови або корпусу, рух рук і т. п.), з'являється новий текст чи додаткова фігура (коліно) танцю. Ці, здавалося б, незначні деталі, дають ключ до розуміння характеру і специфіки виконання танцю у певній місцевості.

Щоб запис фольклорного твору мав наукове значення, він повинен бути зафіксований точно так, як розповідає або виконує сам інформатор. Ніякі виправлення чи корективи дослідника недопустимі, навіть якщо виконавська манера не завжди відповідає хореографічним нормам.

Під час короткотривалих експедиційних виїздів у позааудиторний час, у процесі виконання індивідуально-дослідних завдань майбутні хореографи роблять перші самостійні кроки на пошуковій ниві, розкривають для себе специфіку живого фольклорного процесу, навчаються практично застосовувати здобуті теоретичні знання, поступово набувають необхідного для майбутньої професійної діяльності досвіду фольклорно-етнографічної роботи у польових умовах та документування хореографічного матеріалу. Незважаючи на спостережувані у традиційній сільській культурній ентропійній процесі, молодими дослідниками знайдено унікальні зразки народного танцю. У звітах експедиційної роботи зафіксовано словесні описи, схеми й замальовки, наявні фото й відеоматеріали, за якими можливо реконструювати якщо не повністю танець, то хоча б його окремі рухи й пози.

Результати фольклорних експедицій щорічно поповнюють фонди кафедри хореографії та художньої культури, науково-дослідної лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі» і є важливим навчальним матеріалом із предметів професійного циклу. При лабораторії створено аудіо- та відеотеку, каталог із записами старовинних пісень, звичаїв, обрядів, танців.

Таким чином, ґрунтовна теоретична і практична підготовка здобувачів-хореографів до пошукової фольклорно-етнографічної роботи не тільки забезпечує розвиток їхньої професійної компетенції, а й сприяє формуванню світогляду, моральних, патріотичних, естетичних і етичних уявлень. Фольклорно-етнографічні експедиції забезпечують безперервне і послідовне оволодіння здобувачами навичками виконавської та балетмейстерської діяльності, допомагають зрозуміти сутність і специфіку фольклорної танцювальної традиції, формують комунікативні навички майбутнього вчителя, розвивають організаційні уміння, вчать оволодівати різними методами і формами обробки танцювального фольклору.

#### Список використаних джерел:

1. Василенко К. Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю [3 вид.]. К.: Мистецтво, 1996. 494 с.
2. Грица С. Й. Українська художня культура: навч. посібник. К.: Либідь, 1996. 415 с.
3. Гуменюк А. І. Українські народні танці. К.: Наук. думка. 1969. Вип. 2. 612 с.
4. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>. Назва з екрана.
5. Зязюн І.А. Процеси модернізації сучасної педагогічної освіти в Україні. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український журнал* / за ред. Т. Левовацького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Ченстохова Київ: АІД, 2006. VIII. С. 105–115.
6. Методика українознавчих досліджень: експедиційний вимір: навч.-метод. посібн. для студ. факульт. укр. філол. / уклад. Сивачук Наталія Петрівна, Терешко Інна Григорівна. Умань: Алмі, 2011. 262 с.
7. Садовенко С. М., Босик З. О. Пам'ятка-запитальник на допомогу збирачам української усної народнопоетичної творчості: методичні рекомендації. Вид. 2-е / перероб. з 1-го вид. та доп.К.: НАКККіМ, 2010. 140 с.

8. Сивачук Н. П. Фольклорна практика: Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. 2-ге вид. К.: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2008. 68 с.

9. Субіна, О. О. Європейський вимір педагогічної освіти в ХХІ столітті. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 196 с.

10. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: *Автореф. дис. докт. пед. н.:13.00.04*. К.: Інститут ППРО, 1997. 54 с.

11. Чубинський П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: у 2 кн. К.: Мистецтво, 1995. Кн. 1. 224 с.

12. Шухевич В.О. Гуцульщина [2-ге вид. 1899]. Верховина: Гуцульщина, 1999. Ч. 3. 272 с.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Чому у професійній підготовці майбутніх учителів хореографії важливо враховувати розвиток національної належності?

2. У розвідках яких дослідників минулих століть збереглися записи окремих танців?

3. Хто започаткував методику запису українського танцю?

4. Які вчені задокументували народні танці українців та техніку їх виконання?

5. Які основні функції виконують фольклорно-етнографічні експедиції?

7. Як відбувається підготовка до фольклорної експедиції?

8. Що потрібно враховувати при підготовці програм-запитальників?

9. *Творчі завдання:*

- Ознайомитесь з методикою запису та словесним описом танцю у праці Василя Верховинця «Теорія українського народного танку» 9 Верховинець В. Теорія українського народного танцю. К., 1991. 184 с.);

- Укладіть запитальник до тем:

а) дитячі ігри-хороводи;

б) народна хореографія календарної обрядовості;

в) танцювальний фольклор родинної обрядовості;

г) побутові танці;

д) сюжетні танці.



*Фото. Здобувачі факультету факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини на фольклорній практиці в с. Синьки (2014 р.)*

## РОЗДІЛ 2. ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ.

### 2.1. Передвесільний цикл обрядів: обрядове дійство «весільне гільце» (за матеріалами історичної Уманщини)

Актуальність теми зумовлено недостатнім висвітленням родинної та календарної обрядовості історичної Уманщини в наявних наукових джерелах. Аналіз досліджень та публікацій показав, що авторами наукових праць, які досліджували побутування обряду «гільце» наприкінці ХІХ ст., були: Хв. Вовк («Студії з української етнографії та антропології») у яких розглянув ритуально-символічну сутність весільного гільця, особливості його виготовлення, опублікував фрагменти пісень, що супроводжували обряд [4]; Хр. Ящуржинський («Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные»), що здійснив докладний опис оздоблення весільного гільця та його символіку на історичній Уманщині, презентував пісні, які виконувалися під час досліджуваного обряду [6].

Описи обряду «виття гільця» на Уманщині опубліковано в «Матеріалах до української етнології» (1919 р.) (М. Брижко «Весіле в містечку Дубовій, Уманського повіту в Київщині» [7], З. Ганюченко «Весіле в с. Гордашівці Уманського повіту в Київщині») [8]).

У праці Н. Сивачук розглядається весільна обрядовість Уманщини у контексті національної сім'їосфери з кінця ХІХ – на початку ХХІ століття; на основі матеріалів фольклорних експедицій проаналізовано обряд «гільце» в селах Дубова та Старі Бабани Уманського району Черкаської області [9].

Фрагменти означеного обряду за матеріалами сіл історичної Уманщини презентовано у розвідках Л. Йовенко [10; 11], В. Семенчука [12], І. Терешко [11; 13], Н. Осіпенко [14].

По всій території України поширений обряд «виття гільця», який є залишком давнього релігійного культу і належить до передвесільних обрядодійств. У ньому можемо виокремити декілька змістових ліній:

- 1) культ сонця, плодючість;

2) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі;

3) культ Роду.

Як показало вивчення наукових праць, обряд «гільце» веде свій початок з міфологічної доби – періоду, коли давня людина по-особливому сприймала рослинний світ. Представники рослинного царства розглядалися як живі, здатні до самостійної діяльності істоти. Дерево вважалося вмістилищем духа, яке певним чином може впливати на людину, а тому відіграло помітну роль у звичаях і обрядах. Наприклад, у давнину існував звичай вінчання обведенням навколо дерева [15, с. 139]. Саме тому сосна, явір, яблуня, калина, барвінок, льон посідають помітне місце у весільній обрядовості українців.

На думку дослідників, гільце в широкому значенні є образом Світового Дерева українських колядок та щедрівок. Зокрема, у колядці, записаній на Уманщині, йдеться:

*Над морем глибоким  
Стояв явір високий,  
Радуйся!  
Радуйся, небо, земле, веселися!  
Вік до віку!  
Христос народився!* [16, с. 11].

Із такого священного дерева будують церкву (колядка «Свята Варвара церкву збудувала» та ін. [16, с. 13].

Як показало дослідження, весільне гільце має ознаки спорідненості із: грою «Гори дуб» (довга жердина із прикріпленим зверху колесом, яку квітчали українці на Троїцькі свята) [15]; купальським деревцем [17, с. 16]; майським деревцем, що зустрічається в германських, слов'янських та італійських країнах [18]; деревом груші, навколо якого танцюють і співають пісні у Болгарії [19]; звичаєм носити перед весіллям оливкову гілку в Сербії [20].

Як зазначає В. Войтович, **весільне гільце** (вильце, вільце, гильце, ільце, ельце, йолце, йолка, ялинка, деревце, тройчатка, галузка, ріжки, ріжка, квітка, хвойка) – обрядове деревце



українського весілля, – символ Бога Рода, праобраз райського дерева, що принесло колись першу прарідню [19, с. 60 – 61].

Весільне гільце – це Дерево Життя в поетичних віруваннях, у яке, поєдналася думка про омолодження, озеленіння природи з ідеєю одруження молодої пари [5, с. 138].

По всій Україні деревце або гілку (звідси гільце) втикають у хліб або весільний коровай, і кожен гілочку прикрашають квітами, колоссям, калиновими ягодами, хмелем, кольоровими стрічками та папірцями, невеликими запаленими восковими свічками та ін. На переконання В. Жайворонка, «гільце як сонячна жертва і хліб-коровай означають єдність двох родів; біля весільного гільця дружки сплітали вінок для молодої, співаючи: «Благослови, мати, віночок сплітати, віночок для царівни нашої оселі, для сестри, для внучки праматері Лелі»; гільце символізує молоду, а процес його виття пов'язувався з виттям кубла (гнізда) для молодої пари, отже, наведений вислів має й переносне значення – «виходити заміж» [20, с. 135].

На Уманщині ще на початку минулого століття перед тим, як прикрашати гільце, молода з дружками і боярами ходили до церкви на вечірню службу. Це підтверджує опис Маркила Брижка: «Як передзвонять до церкви, молодий і молода кланяється батькові і матері молодої, мати бере хусточку, подає один кінець молодій і молодому і виводить їх за ворота. Музики й свахи, а часом і старости, випровадивши в церкву молодих, вертаються прямо до молодого. З церкви молоді зі старшим боярином і дружкою йдуть просити на весілля попа й дяка; дружки й світилки і взагалі вся челядь жде їх коло церкви. Коли уже всі зберуться, йдуть від церкви до молодого вечеряти; дорогою співають:

*Були ми у церкві,  
Молилися Богу  
Й святому Миколі,  
Щоб дав щастя й долі.*

Співають багато і других пісень. Прийшовши до молодого хати, стають перед порогом і ждуть, поки мати вийде стрічати їх. Мати молодого стрічає їх з хлібом на порозі:

*Вийди, мати, з хати,  
Невістку стрічати і т. д.*

Молоді кланяються тричі, цілують хліб і матір у руку. Мати подає їм хусточку, заводить їх до хати і обводить тричі навкруги стола. За третім разом садить їх за столом, а сама виходить» [7, с. 63].

Пояснення щодо ходіння матері з молодими навкруг весільного стола дав Хр. Ящуржинський, який зауважив, що «воно належить до давньої форми шлюбного обряду і має багато спільного з хороводами на честь благодворного впливу Сонця на Землю, що є плодом любовних стосунків першого і другої і має зв'язок з уявленнями про Сонце як божество, що запліднює Землю, в образі колеса. Бог Сонця – це бог кохання і плодючості; шлюб, що означає любовний зв'язок між парубком та дівчиною. Складається з обрядів, присвячених Сонцю, і разом з тим символічно нагадує божественний лик його, який у свідомості народу має вигляд колеса» [6, с. 50].

У селі Оксанина, за свідченням респондентки, за стіл сідали, дотримуючись певного порядку: «старша дружка – поряд із молодістю, старша світилка – поряд із молодиком, старший боярин – поряд зі світилкою, а решта – як хто попав, але так, щоб бояри сиділи окремо, а дружки окремо» [16, арк. 22]. Після вечері молоді хочуть танцювати, тому старший боярин звертається за дозволом до старости.

*Старший боярин:*

*– Пане старосто, пане півстаросто,  
благословіть молодим погуляти!*

*Староста:*

*– Хай Бог благословить!*

*Старший боярин:*

*– Пане старосто і пане півстаросто,  
вдруге благословіть молодим погуляти!*

*Староста:*

*– Хай Бог благословить!*

*Старший боярин:*

*– Пане старосто і пане півстаросто,  
втретє благословіть молодим погуляти!*

*Староста:*

*– Хай Бог благословить! [16, арк. 24–25].*

Після цього починають грати музики, учасники дійства танцюють. Коли досить нагуляються, молоду з дружками закликають у хату, дають чого-небудь закусити, вона дякує та йде з дружками додому, а молодий залишається в себе. Молоду проводжають з музиками. Дружки співають:

*Бувайте здорові,  
Панове сватове.  
Та накажіть гаразд,  
Щоб були музики зараз.  
Спасибі вам, мамо,  
за вашу повагу,  
Що ви нас поважали,*

*З музиками виряджали [16, арк. 26].*

Після того, як молода з дружками пішли, світилки та свахи в'ють молодому гільце.

Аналіз наукових джерел, а також матеріалів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» показав, що приготування гільця на Уманщині відбувалося так само урочисто, як і випікання короваю.

Хр. Ящуржинський зазначає, що гільце «взимку виготовляли з сосни чи ялини, а влітку – з яблуні, груші, вишні чи черемхи. Гілку цю встромляють у хліб і кожен пагінець прикрашають невеликими букетиками з калини, вівса, барвінку, чорнобривців, жоржин та інших квітів; перев'язують їх кольоровими нитками, шовком чи навіть стрічками. До гілок приліплюють також невеличкі воскові свічки. Між гілочками «вільця» кладуть жменю жита... Іноді гільце буває таким прибраним, що навіть листя не видно – лише квіти» [6, с. 28]. Вважалося, що густо прибране гільце віщує молодим багатство, в іншому разі – бідність.

В описі весілля із с. Гордашівки Уманського повіту, який було надруковано в «Матеріалах до української етнології» (1919 р.), йдеться, що дружки приходять до хати молодої із хлібом, цілують батька і матір в руку, після чого дружба йде

рубати гільце, вносить його в хату, ставить його на стіл, а дружки беруть квітки і починають убирати гільце в квітки. Після цього батько дає їм по чарці горілки і вони починають співати:

*Не йдіть, молодиці,  
З нами гільце вити,  
Звиємо ми самі,  
Краще, як із вами.  
Чернявії гільце вили,  
Білявії дивилися,  
Білявії дивилися*

*Та й собі навчилися [8, с. 35].*

У с. Дубова Уманського району (згідно із записами М. Брижка) його вили і в хаті молодого, і в хаті молодої.

До хати молодого сходяться бояри, світилки.

Світилки:

*До бору, бояри, до бору,  
Та рубайте сосну здорову,  
Та несіть же й додому,  
Та ставте на столі  
Для щасливої долі [6, с. 64].*

Староста вносить до хати гільце і ставить його на стіл. Бояри і світилки співають:

*Ой дайте нам гільця,  
Дайте нам барвінку,  
Дайте нам калини,  
Щоб ми гільце звили [7, с. 64].*

Аналогічно й у селі Городецьке Уманського району Черкаської області, згідно з розповідями респондентів, традиційно робили два гільця [10, с. 22].

У селі Легедзине Тальнівського району Черкаської області до молодої і молодого сходяться дівчата і хлопці гільце вити. Завивають усі присутні, але основна роль належить молодій і молодому. Гільце прикрашають різнокольоровими стрічками та цукерками. Квітку, яку прив'язували наверх, робили з паперу. Зверху прикріплювали гроші (парну купюру), колоски пшениці. Перед тим, як прикрашати гільце, старша дружка бере

благословення у старости: «Пане старосто, пане півстаросто, благословіть молодій гільце вити!». На що староста відповідає: «Хай Бог благословить!» (діалог повторюється тричі).

У цей час дівчата співають:

*Благослови, Боже, і отець, і мати,  
Своєму дитяти гіллячко завивати!*

*Молода встає і прив'язує квітку, дружки співають:*

*Молоде встало,  
Догори руки зняло,  
Квіточку прив'язало.*

*А тоді всі дівчата чіпляють квітки і співають:*

*Не йдіть, молодиці,  
З нами гільце вити,  
Зв'ємо ми самі краще,  
Ніж з вами,*

*З музиками, цимбалами,  
З молодими боярами.*

Приходить староста до старшої дружки купляти гільце, дістає «карафін» горілки і купюру грошей, щоб її покрити. Спочатку дає копійки, торгуються, а потім потрібну купюру для викупу. Всі вечеряють і розходяться [21, арк. 42 – 43].

У селі Коржова Слобода Уманського району Черкаської області перед весіллям приходили дружки рушники торочити. Хлопці врізали молоду вишеньку, щоб на ній було багато гілочок. «Дружки у «дівішнік» (завтра весілля) робили гільце» [22, арк. 34].

Квітку, яку прив'язували наверх, робили так: «Велика квітка така як кульбаба наче, квітку з бузини вмочали в краску (червону чи рожеву). Тоді така гарна та квітка і чіпляли її на ту гілячку. Листя робили з тих стружок квіток і прив'язували до цього гільця... На моє весілля зима була і чіпляли сухі квітки» [22, арк. 35].

*Все це супроводжувалося піснями:*

*Ой дайте нам гільця,  
Дайте нам барвінку,  
Дайте нам калини,  
Щоб ми гільце звили.*

\*\*\*

*Як ми гільце вили,  
Мед-горілку пили.  
Як гільце розвивали,  
Мед-горілку розливали.*

У неділю це гільце несе молодий, йдучи за молодою [22, с. 35].

Зібраний здобувачами вищої освіти та викладачами під час фольклорно-етнографічної пошукової діяльності матеріал, не тільки поповнює знання молоді з питань національної культурної спадщини, озброює вміннями та навичками науково-дослідницької роботи, а й є джерелом для студентської творчої діяльності (наприклад, відтворення майбутніми вчителями-філологами під час звітних концертів майстер-класу «Театр слова» весільних обрядів українців, широко залучаючи зібрані зразки регіонального фольклору; під час участі у квестах, тимблдингах, батлах, заходах OPEN AIR українознавчого спрямування та ін.).

Таким чином, досліджуваний обряд має глибинний архаїчний зміст. Встановлено, що він відображає:

- 1) культ сонця, плодючість;
- 2) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі;
- 3) культ Роду.

Вивчення наукових праць, архівних матеріалів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) показало, що обряд «гільце» у селах історичної Уманщини зберігає автентичні ознаки, має своєрідний обрядовий сценарій, що виявляється в зафіксованих локально-територіальних особливостях його проведення. Означений обряд і до сьогодні є важливою складовою весільного обряду Уманського краю.

Грунтовне вивчення регіональних форм фольклору в освітньому процесі вищих закладів освіти має вагомий потенціал у справі популяризації культурної спадщини рідного

етносу, вихованні поваги до матеріальних та духовних надбань українського та інших народів.

### Список використаних джерел:

1. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». Болонья, 19 червня 1999 року. URL: / <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
5. Словник символів / за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ: Ред. часопису «Народознавство», 1997. 156 с.
6. Ящуржинский Хр. Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные. Варшава, 1880. 127 с.
7. Брижко Маркил. Весіле в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині. *Матеріали до української етнології. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 63 – 66.*
8. Ганюченко З. Весіле в с. Гордашівці Уманського повіту в Київщині». *Матеріали до української етнології. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 34 – 51.*
9. Сивачук Н. П. Уманське весілля. Умань: Алмі, 2010. 201 с.
10. Йовенко Л.І. Фольклорно-етнографічна спадщина с. Городецьке Уманського району Черкаської області. Умань: «АЛМІ», 2010. 65 с.
11. Йовенко Л., Терешко І. «Фольклорно-етнографічна спадщина села Черповоди Уманського району Черкаської області. Умань : «ПП Жовтий», 2013. 136 с.
12. Семенчук В. Фольклор села Роги Уманського району Черкаської області. Умань : «ПП Жовтий», 2014. 112 с.

13. Терешко І., Йовенко Л. Фольклорно-етнографічна спадщина села Тимошівка Маньківського району Черкаської області. Умань : «ПП Жовтий», 2012. 114 с.
14. Осіпенко Н. С., Гончарук В. А. Фольклорна спадщина села Пугачівка Уманського району Черкаської області. Умань: АЛМІ, 2019. 132 с.
15. Максимович М. А. Собрание починений. Киев, 1877. Т. 2. 524 с.
16. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Ф. 97. Оп. 7. Од. зб. 24. Арк. 132. Семенчук Оксана, с. Оксанина Уманського району Черкаської області (записано від Ткаченко Теклі Тихівни, 1930 р. н., 10. 06. 1999).
17. Сивачук Н. П. Купальська обрядовість Уманщини. Умань : ПП Жовтий , 2011. 128 с.
18. Nowosielski A/ Lud Ukrainski, jego piesni bajki... Т. I – II. Wilno, 1857. 220 с.
19. Українська міфологія / В. М. Войтович. Київ: Либідь, 2002. 662 с.
20. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
21. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 236. Арк. 17. Гут Наталія, с. Легедзине Тальнівського району Черкаської області (записано від Крижанівської Марусі, 1928 р. н. та Дробот Параски, 1927 р. н., 06.07.2004 р.).
22. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Ф. 177. Оп. 4. Од. зб. 145. Арк. 65. Гайшук Тетяна, с. Коржова Слобода Уманського району Черкаської області (записано від Шевченко Марії Корніївни, 1921 р. н., 12. 06. 2001 р.).

### **Контрольні запитання і завдання:**



1. Хто досліджував обряд «весільне гільце»?
2. З яких порід дерев виготовляли гільце?
3. Як оздоблювали гільце?
4. Якого порядку дотримувалися під час сідання за стіл?
5. Що означає ходіння матері з молодими навкруг весільного стола?

6. Що символізує весільне гільце?

7. Творчі завдання:

- Складіть тези статей:

Магрицька І. В. Етнолінгвістичне прочитання назв весільного деревця (на матеріалі українських східнослов'янських говірок). *Вісник Житомир. пед. ун-ту*. 1999. № 4. С. 64–70. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/637/1/C309F203.pdf> ;

Кожолянко О. Символіка весільного гільця та особливості його обрядового вживання на Буковині. Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2010. Т. 1. С. 178–189. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae\\_2010\\_1\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2010_1_15)

- На їх основі підготуйте розповідь про ритуально-міфологічну основу весільного гільця.

- Запишіть звичай «завивання гільця» у вашій місцевості.

## **2.2. Обряд випікання весільного короваю: часо-просторовий вимір (за матеріалами історичної Уманщини)**

Український обрядовий фольклор є ефективним засобом розвитку національної самосвідомості молоді, загальнолюдських цінностей, патріотизму тощо. Це актуалізує необхідність створення належних умов для популяризації надбань національної культури, минулого і сучасного української нації. Актуальність статті зумовлена також недостатнім вивченням фольклорно-етнографічного матеріалу історичної Уманщини.

Аналіз досліджень та публікацій показав, що авторами наукових праць, які досліджували побутування обряду «випікання весільного короваю» наприкінці XIX ст. були: Хв. Вовк, який у «Студіях з української етнографії та антропології» [2] ґрунтовно розглянув символічну суть священного хліба українців – короваю, особливості його приготування, обрядові пісні, танці, що супроводжували означений обряд; М. Сумцов у праці «Символіка слов'янських обрядів» [21] студіював хлібні обряди і пісні, зокрема обрядове вживання хлібного зерна і каші на українському весіллі); А. Афанасьєв [1] не тільки описав обряд, але й подав високий рівень узагальнень, зробив сміливі висновки щодо історії дохристиянської релігії і вірувань древніх слов'ян, провів аналогію між слов'янською і античною звичаєвістю.

У працях сучасних дослідників розглядається весільна обрядовість у контексті національної сім'юсфери у часових межах кінця XIX – початку XXI століття. Так, Н. Сивачук [19] досліджує міфоритуальні аспекти символіки весілля; В. Семенчук [18] особливої уваги надає вивченню символіки пісень коровайниць; праця Н. Осіпенко, В. Гончарук [15] присвячена проблем первинного змісту образів і символів традиційного українського весілля; описам обряду «випікання короваю» за матеріалами сіл історичної Уманщини присвячена розвідка Л. Йовенко, І. Терешко тощо [22].

Хліб є одним із найважливіших символів української національної культури, навколо якого склалася система звичаїв та обрядів. Особливо яскраво виявляється його сакральна суть в обряді весільному, де головним весільним хлібом завжди був коровай.

Як показало вивчення наукових праць, обряд «випікання короваю» має глибинний архаїчний зміст. У цьому дійстві можемо виокремити декілька змістових ліній:

- 1) зв'язок із магією (ритуальне жертвоприношення);
- 2) культ сонця;
- 3) зв'язок із природою, тваринним та рослинним світом, родючістю землі;
- 4) культ вогню та домашнього вогнища.

В усіх релігійних культурах пожертва хлібом замінила жертву худобою, підтвердженням чому є традиція надавати обрядовому хлібові форми бика, барана, козла, свині, яких у давні часи приносили в жертву богам («Коровай багатий, коровай рогатий») [2, с. 244]. На думку М. Сумцова, весільний хліб у давнину був символом сонця чи місяця, як символів чоловічого начала; іноді символізував думку про шлюб сонця і землі [21, с. 112].

Як зазначено у словнику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури»: «коровай – великий круглий пухкий здобний хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля; здавна ритуальний священний жертвний хліб, що заступив м'ясну жертву (спільнокореневе з лат. саго – «м'ясо», прасл. корва – «корова», лит. karvojus – «весільний пиріг»); в українців завжди має круглу, сонцеподібну форму (ритуальну форму кола); символ багатства і щастя» [5, с. 306 – 307]. Отже, обрядове випікання короваю є залишком язичеського звичаю – давання весільної жертви богам, який згодом перетворюється у благословляння хлібом молодих.

Вивчення наявних джерел з проблеми дослідження, а також архівних матеріалів, безпосередня участь у пошуковій роботі дало змогу виокремити основні фактори обрядового процесу: підготовка до випікання, склад і функції учасників обряду, час виготовлення, особливості формування короваю,

посадження в піч, заключний етап – ритуальне святкування завершення роботи тощо.

Результати пошукових фольклорно-етнографічних експедицій викладачів і здобувачів факультету мистецтв та факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впродовж 1997 – 2019 рр. показали, що на просторі історичної Уманщини (територія сучасних Уманського, Монастирищенського, Маньківського, Христинівського, Тальнівського районів Черкаської та Новоархангельського району Кіровоградської областей) випікання короваю перебувало на межі передшлюбного і шлюбного циклів і відбувалося у різні дні:

Четвер	сс. Дубова, Танське Уманського району Черкаської області; с. Талалаївка Христинівського району Черкаської області
П'ятниця	сс. Громи, Острівець Уманського району Черкаської області
Субота	сс. Городецьке, Коржова, Собківка, Краснопілка, Черповоди, Пугачівка, Оксанина Уманського району Черкаської області; Тимошівка Маньківського району, Легедзине Тальнівського району Черкаської області; с. Орадівка Христинівського району Черкаської області

У давнину цей обряд являв собою сукупність звичаїв, заборон і пересторог, тобто носив магічний характер. Це простежуються насамперед в тому, хто мав право брати участь у замішуванні тіста та випічці. Респонденти, опитані під час пошукової роботи, засвідчили, що коровайницями на Уманщині обов'язково мали бути тільки гарні господині, які мали злагоду в подружньому житті. Заборонялося допускати до обряду вдів, молодиць, чоловіки яких були тривалий час відсутні, жінок, які вдруге вийшли заміж, неплодних жінок, ту, яка раніше втрачала під час вагітності дитину чи мала якусь

значну фізичну ваду, оскільки згідно із принципом імітативної магії вважалося, що їхнє горе може перейти на ритуальний хліб, і це негативним чином позначиться на житті молодого подружжя у майбутньому [22, с. 38]. Такі перестороги вказують на архаїчність означеного обряду, що підтверджують знайдені під час археологічних розкопок статуетки жінок-коровайниць, «кожна з яких наділялась певною функцією в обряді» [8, с. 23].

Коровай і процес його виготовлення займає таке вагоме місце в системі весільних обрядів, оскільки за язичницькими звичаями укладання важливої угоди (й шлюб зокрема) здійснювалося шляхом споживання учасниками угоди ритуального хліба та солі. Не випадково коровай вважається символом зріднення, змішання двох родів. Традиція їсти «розламаного тотема» робила учасників цієї трапези родичами, оскільки з шматком тотемної жертви на кожного учасника начебто сходила частина тотемного духу [16, с. 107].

За звичаєм, на «коровай» коровайниць запрошувала весільна мати, вручаючи кожній «шишку» (обрядовий хліб). Керувала ними старша коровайниця.

Жінки, коли сходились, співали. Пісні оповідають про те, що мати по вулиці ходить та й сусідів просить для своєї дитини коровай прикрашати. Навіть в межах одного села побутували різні варіанти таких пісень. Наприклад, у селі Роги Уманського району Черкаської області записано такі зразки:

*Мати по вулиці ходить,  
Тай сусідів просить.  
Сусідоньки, мої голубоньки,  
Прошу вас до себе, до своєї хати,  
До свого дитяти коровай вкрашати [18, с. 29].*

\*\*\*

*Ой, вийду я на могилу,  
Ой, вийду я на могилу,  
Гукну я на родину:  
Бувай, родинно, бувай,  
У суботу на коровай,  
А в неділю погуляй [18, с. 32].*

По всій території історичної Уманщини й до сьогодні побутують різні варіанти, де головним мотивом є розбиті яйця. Наприклад:

*Як на коровай,  
як на коровай ішла  
Та в коробці яйця несла.  
Передибали мене хлопці,  
Та розбили яйця в коробці,  
Наробили міні біду,  
З чим же я на коровай піду?*[18, с. 33].

\*\*\*

*Ми на коровай ішли,  
Пів копи яєць несли,  
Передибали хлопців,  
Та побили яйця в коробці.  
Зробили мені біду,  
З чим же я на коровай піду.  
Я додому тай вернулась,  
По горищах тай метнулась,  
Іще копу знайшла,  
І з цим же я на коровай пішла* [6, с. 45].

\*\*\*

*Ми на коровай ішли,  
Пів копи яєць несли,  
Передибали хлопців,  
Та побили яйця в коробці.  
Зробили мені біду,  
З чим же я на коровай піду,  
Я додому та вернулась,  
По горищах та шатнулась,  
Іще копу знайшла,  
І з цим же я на коровай пішла* [22, с. 35].

\*\*\*

*Ми на коровай ішли,  
сім копів яєць несли.  
Передибали мене хлопці  
тай побили мені яйця в коробці.*

*Шо ж мені буде,  
Шо ж мені скажуть люди?* [15, с. 54].

Як зауважує Є. Мелетинський, яйце символізує космічний порядок, закон [7, с. 206]. Згідно з віруваннями наших предків, з яйця вийшов і рід людський. Опитані респонденти свідчили, що такі пісні співалися, якщо існувала підозра, що наречена втратила цноту до шлюбу, тобто була «нечесною» [10; 11; 12; 13]. Отже, розбиті яйця, про які йдеться в пісні, можуть означати порушення такого ладу, незаконність стосунків тощо.

Символічним є й колір коровай – золотаво-коричневий, що поєднує його з язичницьким божеством Ярилом, якого П. Єфименко трактує як світло весняного сонця, що: «що пробуджує в людях і тваринах сексуальні бажання, прагнення запліднення у рослин» [4, с. 5]. Дослідник робить висновок, що Ярило був богом сонця, сексуального бажання і кохання, богом плодючості та покровителем тварин, богом сили і хоробрості [4, с. 5]. Отже, можемо стверджувати, що це божество символізувало чоловічу статеву силу.

Зазначимо, що в українців ім'я бога Ярила не прижилося, а змістове навантаження, символіка поєдналися в образі сонця. Таким чином, коровай, поряд з іншими змістовими відтінками, мав забезпечити молодого запліднюючою силою, що підтверджується обрядами, які відбувалися у давні часи після посадки коровай у піч та змістом пісень, які отримали назву «сороміцькі», що супроводжували досліджувані обрядодійства.

Перш ніж розпочати розчинення весільного хліба, коровайниці мили руки і тричі промовляли: «Благослови, Боже, і батько, і мати, коровай випікати!» [12, арк. 33]. Інколи на початок обряду запрошували старосту і півстаросту, а іноді матір старшої дружки: «Пане старосто і пане півстаросто, благословіть молодим коровай місити!», «Хай Бог благословить!» [11, арк. 78]. Староста гукає: «Хай Бог благословить!», а тоді за другим і за третім разом. Згодом співають: «Благослови, Боже, і отець, і мати, своєму дитяті коровай виробляти». А тоді другий раз, а за другим разом беруть вище: «Другим разом, «луччим» часом (вище

тональність беруть)». Потім третій раз, а за ним ще вище беруть [13, арк. 78].

Розчиняли коровай дві жінки, яких зв'язували рушником, щоб робили все разом: додавали інгредієнти, місили тісто та ін. Під час роботи не розмовляли голосно, щоб молоді жили дружно і в злагоді. У дерев'яну діжку, спеціально призначену для замісу хліба, додавали пряжене молоко, олію, яйця, мед, горілку, дріжджі, масло. Обов'язково вливали небагато свяченої води. Для аромату використовували траву зубрівку та м'яту.

Випікання короваю було дуже відповідальною роботою, оскільки за його якістю та зовнішнім виглядом передбачали все життя майбутньої сім'ї. Отож, намагалися, щоб він був не підгорілий, не порепаний, а головне – щоб у ньому не запала середина. Це було дуже поганою прикметою, що віщувала недалеко смерть одного із подружжя. Існувало повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий віщує розлучення, а покручений – злу долю. Тому коровайниці «улещували» коровай приказками та і піснями, головним мотивом яких є прохання гарного врожаю, добробуту та достатку:

*А ми на тік воду носили  
І Бога просили:  
– Подай, Боже, добреє літо,  
Щоб уродило жито!  
На солому соломистеє,  
На колосся колосистеє,  
Щоб (ім'я) мати  
Дождала жито жати!  
А батько косити  
І Бога просити! [12, арк. 47].*

\*\*\*

*Як ми коровай місили,  
Господа Бога просили,  
Ой, дай нам, Боже, мокреє літо,  
Щоб нам родило жито,  
Щоб нам родила пшениця,*



*Щоб приїхала сестриця,  
З чужого села, з чужого краю,  
До нашого короваю.  
Ой, щоб нам вродив ще й овес,  
Щоб з'їхався рід увесь  
З чужого села, з чужого краю  
До нашого короваю*[11, арк. 34].

Весільний коровай випікався тільки один раз: при першому шлюбі. Якщо чоловік та жінка створювали нову сім'ю вдруге, коровай не пекли, також «вдова, яка виходила заміж, не мала такої честі» [21, с. 196].

Замісивши коровай, дві свахи роблять корж на декові, а коровайниці роблять квітки. У ХІХ ст., за свідченнями М. Сумцова, дивень і шишки для прикрашання короваю робили дівчата [21, с. 196].

Замісивши коровай, дві свахи роблять корж на деко, а коровайниці роблять квітки. Під одну велику квітку, що посередині, кладуть парні копійки, щоб молодята були багатими. Кожному наливають по чарці горілки, щоб добрий коровай був:

*Дві сестриці коровай місять,  
Вони його не замісять,  
Без скрипки, без сопілки,  
Без чарки горілки.  
А де ж тая хрещена мати?  
Обіцяла горілочку дати,  
Обіцяла холодненької  
Якби дала, хоч гіркенької* [13, арк. 27].

Хрещена мати наливає кожному, а якщо хто не пив, кидають цукерку на дно чарки і учасники дійства мусили випити:

*А ми з Дунаю воду носили,  
Не так з Дунаю,  
Як з криниці,  
Місили коровай сестриці* [13, арк. 27].

Кожна квітка та завиток на весільному хлібі мала певне значення: троянда, яку зазвичай розміщували у центрі,

символізувала дітей; горлиці – кохання; колосся – довге подружнє життя та благополуччя; різні завитки – сонце та тепло; місяць і сонце – подружню пару. Обов'язково на Уманщині було парна кількість квіток і птахів. Під час оздоблення короваю співали:

*Короваю – раю,  
Я ж тебе вбираю  
В золотії квіти,  
Щоб любилась діти [12, арк. 57].*

Одні працювали біля короваю, інші топили піч. Як зазначали респонденти, піч потрібно було правильно натопити, щоб коровай не підгорів, щоб гарно випікся, не був сирий. Тому біля неї ходила господиня, яка відповідала за процес випікання. Натоплювати потрібно тільки дровами з фруктового дерева, щоб коровай був запашний.



*Фото. Сучасні коровайниці с. Легедзене (2007 р.)  
Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».*



*Фото. Сучасні коровайниці с. Легедзене (2007 р.)  
Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».*

Ретельно вимішане тісто виймали з діжі, запрошували старосту з «помелом», і просили його вимести в печі і допомогти посадити коровай. Жінки співають:

*Помело, дружбонько, помело,  
А щоб твої голівоньки в печі не було.  
Як не буде помело до печі,  
Наберуться горя плечі.  
Як не буде помело плести,  
Буде твоя голівонька мести [11, арк. 34].*

Коли коровай сходив, його мастили яйцем і знову благословляли. Посадивши в піч, співали:

*Зробили ми діло,  
Яке ми хотіли.  
З хліба – паляницю,  
З дівки – молодицю [12, арк. 54].*

Коровай випікається довго, проте кожен хотів дочекатися і подивитися на нього. «А хто коровай всадив, той буде виймати» [12, арк. 57].

Процес випікання короваю також супроводжувався піснями, які пояснюють, що воду для священного хліба взято з

семи криниць, муку – з семи млинів, яйця – з семи курок. Окрім цього, як зауважує Хв. Вовк, число коровайниць в деяких місцевостях також «мусить бути непарне (чи не сім?)» [2, с. 245]. Аналогічно стверджує Н. Сивачук, що на Уманщині на коровай запрошують сім коровайниць [19, с. 25]. Степан Наливайко вважає, що «сім жінок – коровайниць, очевидно уособлюють сім зірок Великої Ведмедиці. Сама ж назва «коровай» і собі пов'язується з коровою і биком» [8, с.137].

Як зазначає В. Войтович, сім – божественне число Всесвіту, що символізує бога блискавки і грому Перуна [3,с. 585]. Слово «сім'я» походить від «сім». Народна традиція пов'язує число сім зі святістю, здоров'ям, розумом:

*Ніхто не вгадає,  
Ніхто не вгадає,  
Що в нашому короваї,  
Семи млинів мука,  
Семи криниць вода,  
З-під семи курок яйця,  
Що несли місяця марця.  
Короваю-раю,  
Короваю-раю,  
Я ж тебе убираю  
У шовкові квіти,  
Щоб любили діти.  
А в нашої печі,  
А в нашої печі,  
Золотії плечі,  
Мальовані крила,  
Щоб коровай гнітила.  
Казав коровай три речі,  
Казав коровай три речі,  
Чи далека дорога до печі?  
Дайте нам Василечка підпиратися,  
Коли б мені до печі добратися [11, арк. 29].*

Сім'я – чоловічий або рослинний запліднюючий початок; сім'я – зерно, сім'я – дощ, символізує торжество життя, плідність усього суцього. У стародавніх легендах часто

говориться, що «Небо проливає на Землю своє життєдайне сім'я» [3, с. 476].

Небо і Земля здавна вважалися верховною «шлюбною парою» [21, с. 37]. «Вплив неба на земне народження (врожаї) мимовільно наштовхував давніх людей на думку про шлюб батька Неба з матір'ю Землею. Небо діє як чоловіча запліднююча сила, проливаючи на землю свої зігріваючі промені і наповнюючі дощі, що здавна уподібнювалися чоловічому семені, а земля приймає весняну теплоту і дощову вологу в своє лоно і тільки тоді вагітніє і дає плід. Відповідно, небо означалося словами чоловічого роду, а земля – жіночого» [1, с. 74]. З часом Небо народило сина «сонце» і передало йому своє значення і силу. З того часу з'являються пісні, в яких священну шлюбну пару складають Сонце і Місяць [1, с. 37–39]. Згодом, на заміну їм прийде інша божественна пара – Ладо і Лада. Зображення згаданої богині зустрічаємо на рушнику, віднайденому на Уманщині. Богиня на рушнику молить Небеса про життєдайну вологу, що запліднить Землю і молоду жінку. Не випадково на Уманщині вважається, якщо на весіллі йде дощ, то молодята будуть щасливими і багатими, матимуть багато дітей [13, арк. 34].

Священний хліб надав священного змісту тим предметам, які дотичні до нього, зокрема діжі «Діжа в деяких випадках прямо замінює хліб як символ сонця... (За лісом, за трилісом золота діжа сходить)» [21, с. 115]. Саме тому під час випікання короваю танцювали з діжею, піднятою на руках. При цьому співали:

*Стану я на ожину  
Гукну я на родину,  
Прибувай, родину, пробувай  
До мене в суботу на коровай [10, арк. 16].*



*Фото. Рушник. Уманщина (кін. XIX – поч. XX ст.)  
с. Антонівка Уманський район.*

*Подарувала: Пльотка Ольга Анатоліївна 1940 р. н.*

*Розмір: 37, 5 × 246 см.*

*Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*

Малодослідженим обрядодійством є ритуальні танці коровайниць, які побутують і сьогодні в деяких селах Уманського району (Тимошівка, Коржова, Танське). Про танці коровайниць під час приготування весільного короваю зазначав Хв. Вовк ще наприкінці XIX ст.: «Як тільки коровай посадять у піч пектись, всі парубки, присутні у хаті, кидаються на коровайниць, щоб вирвати в них лопату, що на ній вони садили піч в коровай; щоб вирвати в них цей трофей, вони скачуть і танцюють по хаті, приспівуючи. Але коли коровайницям пощастить затримати в себе лопату, то тоді вони мають перемогу, танцюють і співають» [2, с. 247–248].

Танці коровайниць можна охарактеризувати як довільну імпровізацію з приспівками, що має на меті утвердження позитивної інформації, спрямовану на насичення майбутнього короваю і прогнозує настрій майбутнього весілля. На нашу думку, кожен рух, який супроводжується піснями, має магичне значення. Танець коровайниць – це звернення до вищих сил (за розповідями респондентів жінки піднімали руки догори) з проханням щасливого життя, добробуту, родючості молодій парі. Імовірно, цей танець є відгомонам матріархату – тих давніх часів, коли жінка-жриця у позі «адорації» (з піднятими догори руками) молила верховні божества про родючість, життєдайну вологу (у такому випадку їх називали Додолами) [10, арк. 60]. Роль жриці виконувала й мати молодого, одягнена у вивернутий кожух, яка зустрічала в такому вигляді молодих з церкви, благословляючи їх на щасливе шлюбне життя.

У селах історичної Уманщини, зокрема у с. Легедзине, жінки-коровайниці брали діжу, в якій місили коровай, носили її всюди по хаті, піднімали вище голови і били нею тричі об сволок. При цьому співали:

*А наша хата на сохах,  
А діжу ноять на руках.  
Пече наша, пече,  
Спечи коровай гречне [9, арк. 59].*

У с. Оксанине «жінки запалювали свічку в пічній діжі, а потім підіймали її догори і гойдали під супровід пісні:

*І ніч на сохах,  
І діжа на руках.  
Поцілуймося, помилуймося,  
Хто кому рад,  
Щоб був в хаті лад [12, арк. 47].*

У селах Громи, Черповоди, Роги (Уманський район), Талалаївка (Христинівський район) побутувало більш широке дійство з діжею. Її підкидали вгору, наповнювали цукерками, зерном, а згодом з неї обсипали молодих, благословляючи на шлюб.

У діжці, де місили коровай, мили руки. Після цього обов'язково цілувалися. З цим пов'язане цікаве повір'я: «Треба

запам'ятовувати з ким руки мила і, коли бере блуд, то потрібно згадати із ким руки мила і блуд кине» [9, арк. 57]. Після того як помили руки, приходила кухарка з рогачами, хрестила діжку. Підіймали, танцювали з нею і співали пісню:

*А наша хата на сохах,  
А діжу носять на руках.  
Печи наша, пече,  
Спечи коровай гречний,  
Гречний та великий  
До Бога величний*

\*\*\*

*Дякуємо Богу,  
Що коровай удався:  
Високий, пухкенький,  
Гарний та рум'яний,  
Запашний, духмяний [9, арк.58].*

Виносять миску на рушнику, яким руки витирали, до дерева, у якого з одного кореня два стовбура росте та співають:

*На тік ми ідемо,  
Водицю несемо,  
Несемо водицю,  
Поливати пшеницю [10, арк.68].*

Староста мете до деревця (дуже довго може мести до нього і обов'язково плутає). Миску з рушником тричі перекидають через дерево, після чого йдуть додому і вечеряють. Весільна мама роздає качки, а коровайниця фартухи [11, арк. 37].

Старша коровайниця повмиває цією водою всіх, поцілує, наливають по чарочці горілки, випили, закусили і йдуть до хати, а тоді співають:

*Здвигнулися стіни,  
Як коровайниці сіли,  
Ще лучче здригнуться,*



*Як горілки нап'ються [10, арк.68].*



*Фото. Сучасні коровайниці с. Легедзене (2007 р.)  
Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».*

Зв'язок короваю і жертви простежується у пісні, записаній у селі Танське. Один із сватів (дружба) одягався у вивернутий кожух, підперезувався перевеслом із житньої соломи. Йому сажею мастили щоки й лоба, малювали вуса. Дружба після випікання короваю вимітав піч мітлою із вишневих гілок. Йому співали:

*Наш дружко прибрався,  
Сім літ не вмивався,  
Взяли його дружки,  
Та повели до калюжки.  
Нахилили, вмили  
Ще й причепурили.  
Перевеслом підперезався,  
До короваю взявся [11, арк. 38].*

Текстовно він тотожний із обрядовою грою «Подольночка». Порівняймо:

*Десь тут була Подольночка,  
Десь тут була молодесенька,  
Тут вона сіла, тут вона впала,*

*Сім літ не вмивалась, бо води не мала.  
Устань, устань, Подоляночка,  
Устань, устань, молодесенка,  
Піди до Дунаю, вмий своє личко  
Тай личко біленьке...*

Тобто, і коровай, і Подоляночка виступають як пожертва богам, що приносилася задля забезпечення достатку і благополуччя роду.

З благополуччям і достатком пов'язується ще один елемент, що має відношення до виконавців згаданої пісні – один з них одягнений у вивернутий кожух. Як відомо, кожух робили з овечої або козячої шкіри. І коза, і вівця є жертвними тваринами. В українців коза символізувала достаток. Пригадаймо обряд водіння Кози та слова з пісні, що його супроводжувала: «Де коза рогом, там сіно стогом». Окрім цього в шкури тварин одягалися жерці (волхви), які проводили обряди жертвопринесення. Таким чином, виконавець втілював у собі єдність жертви та того, хто її приносить. Ще один момент наближує обидва обрядодійства – поведінка їх учасників. І в «Козі», і під час обряду «випікання весільного короваю» відбуваються ритуальні безчинства, що знаменують нетривале панування Хаосу над Космосом. По завершенню дійства Космос перемагає, встановлюється порядок.

Респондентка з Тального розповіла, що дружба жартував і намагався викрасти діжу, у якій місили тісто на коровай. Якщо це йому вдавалося, то коровайниці змушені були платити викупне грішми і чаркою горілки.

Кожна коровайниця клала за праве вухо два житніх колоски, щоб молоді жили довго і в достатку.

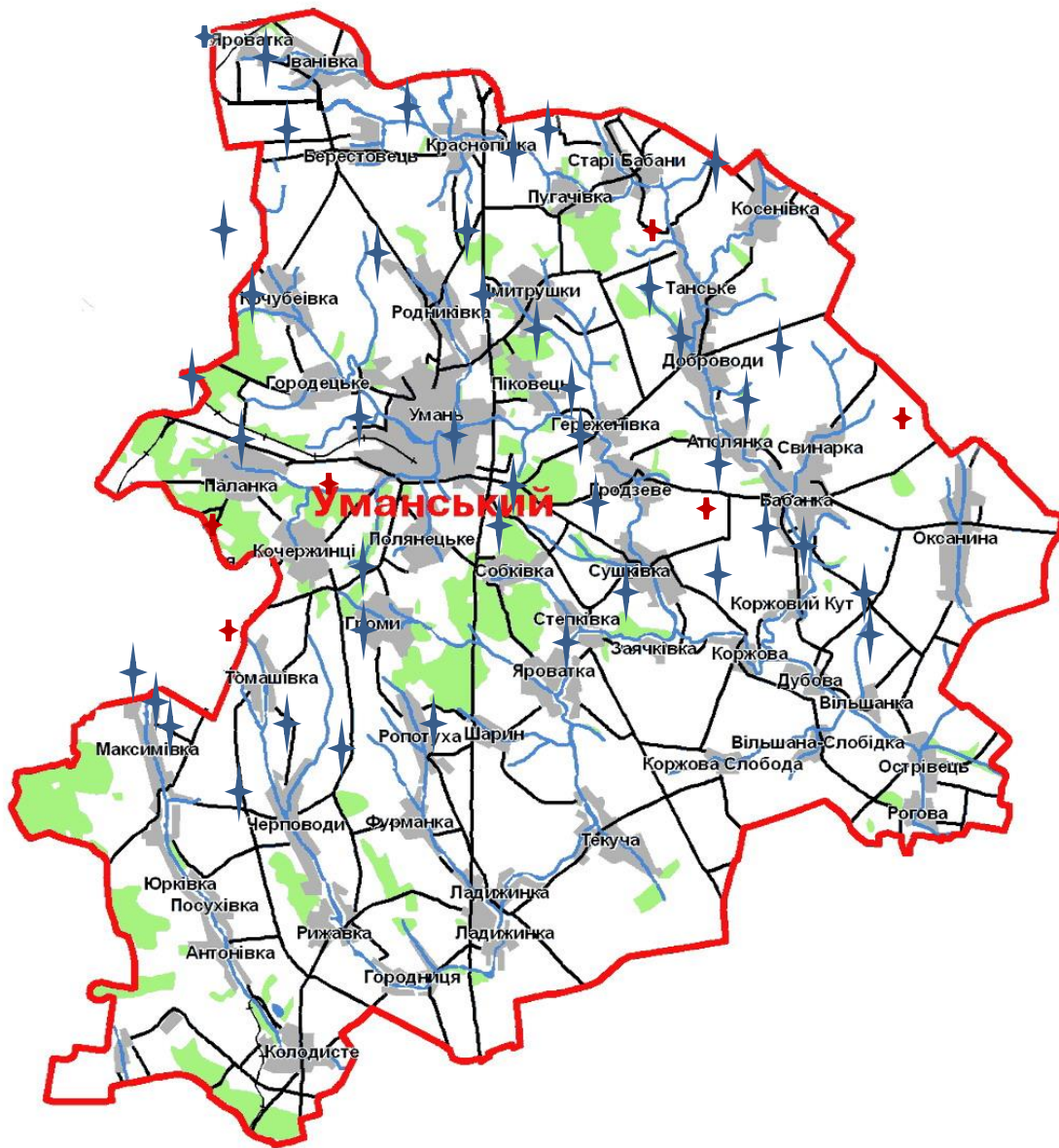
Прийшовши з току, усі сідали за святковий стіл вечеряти. Весільна мати обдаровувала жінок шишками [11, арк. 40].

Випечений коровай клали на подушку, щоб не зім'явся. З моменту випікання і до моменту розподілу його берегли як зіницю ока.



*Фото. Весільний коровай. с. Легедзене (2007 р.)  
Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».  
Весільний коровай с. Легедзене (2007 р.)*

**Стан збереження фольклорної пам'яті населення  
Уманщини початок XXI століття  
(на прикладі обряду випікання весільного короваю)**



✚ - позначено села, де зафіксовано побутування танцю з діжею.

★ - позначено села, де записано обряд випікання короваю

Таким чином, досліджуваний обряд має глибинний архаїчний зміст. Встановлено, що цей обряд відображає:

- 1) зв'язок із магією (ритуальне жертвоприношення);
- 2) культ сонця;
- 3) зв'язок із природою, тваринним та рослинним світом, родючістю землі;
- 4) культ вогню та домашнього вогнища.

Вивчення наукових праць, архівних матеріалів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) показало, що обряд випікання короваю у селах історичної Уманщини зберігає автентичні ознаки, має своєрідний обрядовий сценарій, що виявляється в зафіксованих локально-територіальних особливостях його проведення. Означений обряд і до сьогодні є важливою складовою весільного обряду Уманського краю.

Грунтовне вивчення регіональних форм фольклору в освітньому процесі закладів вищої освіти має вагомий потенціал у справі популяризації культурної спадщини рідного етносу, вихованні поваги до матеріальних та духовних надбань українського та інших народів.

#### **Список використаних джерел:**

1. Афанасьев А. Н. Мифы, поверья и суеверия славян. Т. 1. М.: Эксмо: СПб: Terra Fantastica. 2002. 800 с.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. К.: Мистецтво. 199. 336 с.
3. Войтович, В. М.. Українська міфологія. Київ: Либідь. 2002. 662 с.
4. Єфименко П. О. О Ярилѣ, языческомъ божествѣ Русскихъ Славянъ. С.-Петербургъ. Типографія Майкова, въ домъ Министерства Финансовъ, на Дворц. Площ. (Изъ Записокъ Имп. Рус. Геогр. Общества по Отдѣленію Этнографія, т. П, 1868 г.) 1869. 36 с. URL: [https://www.rodnovery.ru/attachments/article/375/O\\_Yarile\\_yazycheskom\\_bozhestve.pdf](https://www.rodnovery.ru/attachments/article/375/O_Yarile_yazycheskom_bozhestve.pdf).

5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра. 2006. 703 с.
6. Йовенко Л., Терешко І. Фольклорно-етнографічна спадщина села Черповоди Уманського району Черкаської області. Умань : «ПП Жовтий». 2013. 136 с.
7. Мелетинський, Е. М. (Ред). Міфологічний словник. М.: Радянська енциклопедія, 1990. 672 с.
8. Наливайко, С. Таємниці розкриває санскрит. К.: Вид. центр «Просвіта». 2000. 280 с.
9. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». (4.06.2000). *Архів. Записано від Крижанівської Марусі, 1928 р., н. та Дробот Параски, 1927 р. н., жительок села Легедзине Тальнівського району Черкаської області 2000 р. Ф. 436. 31 арк.*
10. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». (12.06.2001). *Архів. Записано від Шевченко Марії Корніївни, 1921 р. н., жительки села Коржова Уманського району Черкаської області. Ф. 177. 65 арк.*
11. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». (1.06.2009) *Архів. Записано від Солохи Ганни Кіндратівни 1946 р. н., Крижанівської Ніни Григорівни 1948 р. н., Ткаченко Ликери Алемівни, 1930 р. н., жительок села Танське Уманського району Черкаської області. Ф. 197. 95 арк.*
12. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». (10. 06. 1999). *Архів. Записано від Ткаченко Теклі Тихінівни, 1930 р. н., жительки села Оксанине. Ф. 97. 132 арк.*
13. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». (9. 06. 2008). *Архів. Записано від Слюсар Ганни Степанівни, 1935 р. н., жительки села Громи. Ф. 298. 111 арк.*
14. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL:

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>

15. Осіпенко Н. С., Гончарук В. А. Фольклорна спадщина села Пугачівка Уманського району Черкаської області. Умань: АЛМІ. 2019. 132 с.

16. Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій. Київ: Либідь, 1994. 317 с.

17. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. Відновлено з URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

18. Семенчук В. Фольклор села Роги Уманського району Черкаської області. Умань: «ПП Жовтий». 2014. 112 с.

19. Сивачук Н. П. Уманське весілля. Умань: Алмі, 2010. 201 с.

20. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (19 червня 1999). Болонья. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

21. Сумцов Н. Ф. Символика словянских обрядов: Избранные труды. М.: Восточная литература. 1996. 296 с.

22. Терешко І., Йовенко Л. Фольклорно-етнографічна спадщина села Тимошівка Маньківського району Черкаської області. Умань: «ПП Жовтий». 2012. 114 с.

23. ЮНЕСКО. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури. *Культура* № 3, 1984. С. 75–84.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Які вчені досліджували побутування обряду «випікання весільного короваю» наприкінці ХІХ ст.?

2. У працях яких сучасних дослідників розглядається весільна обрядовість?

3. Які культу зберігає обряд «випікання короваю»?

4. Що символізує весільний хліб?

5. Назвіть основні фактори обрядового процесу «випікання короваю».

6. В які дні тижня відбувався обряд?

7. Яких заборон і пересторог дотримувалися під час випікання короваю?

8. Назвіть повір'я, пов'язані з випіканням короваю.

9. Яке значення мали квітки та завитки на короваї?

10. Що символізували танці коровайниць?

11. Творчі завдання:

- Складіть тези статей:

Кожолянко О. Елементи дохристиянських вірувань у традиційній весільній обрядовості українців Буковини (на прикладі коровайного обряду). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2018. Т. 1. С. 300–311. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae\\_2018\\_1\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2018_1_13)

Кожолянко О. Весільний хліб у традиційній обрядовості болгар. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2011. Т. 2. С. 157–166. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae\\_2011\\_2\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2011_2_17)

- Порівняйте обряд «випікання короваю» в українців і болгар.

- Запишіть обряд «випікання короваю» у вашій місцевості.



### 2.3. Весільна обрядовість села Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області

У наш час, коли духовно-культурні пріоритети мають посісти одне з провідних місць як у свідомості кожної людини, так і загалом у розбудові української державності, дуже важливо звернутися до вічних цінностей народу: його історії, моралі, духовної культури, родинно-обрядового фольклору, зокрема весільної драми з її багатством обрядів, ритуалів та пісень.

Весільну обрядовість українців досліджували етнографи XVIII – XIX ст. Г. Калиновський, Й. Лозинський, М. Сумцов, П. Чубинський, Хр. Ящуржинський, В. Гнатюк, А. Кримський та ін.

Обряд створення нової сім'ї зберігся до наших днів, але в XXI-му столітті важко відшукати тих носіїв традицій, які знають усю глибину цього явища. Сучасники, бажаючи проводити весілля в національному стилі нині не знають, які весільні пісні супроводжують певні ритуали; ведучі цього дійства не володіють досконало інформацією про обрядодії українського весілля. Молодь не співає весільних пісень, обряд спрощується, спримітизовується, часом зводиться до бездуховного застілля.

Специфіку весілля історичної Уманщини як одного з головних родинних свят розкрила Н. Сивачук у книзі «Уманське весілля». У праці відтворено старовинний весільний обряд Уманщини в контексті національної семіосфери у часових межах кінця XIX – початку XXI століття. Особливу увагу дослідниця звертає на символічне значення весільних атрибутів, зокрема хустки, рушника, короваю, гільця, печі, діжі та на представлені пісенних зразків відповідно до послідовності обрядів, які супроводжують, коментують, розкривають зміст дій, почуттів його дійових осіб.

Село Коржова Слобідка розташоване за 35 км від районного центру, площею 94,3 га. Воно утворилось в 1810 році. За переказами місцевих жителів назва поселення пішла від пана Коржовського, який проживав в селі Коржова, а в

Слобідку направляв людей працювати. Люди залишались, почали створювати сім'ї, так і утворилось село Коржова Слобідка.

Під час фольклорної експедиції нами було опитано 12 респондентів, з радістю поділилися спогадами про весілля.

### *Сватання*

Захоплююче, по-справжньому народно і водночас своєрідно проходило раніше весілля у Коржовій Слобідці. Усе починалося зі сватання. Сватання – частина весільного обряду, коли заслані женихом свати разом з батьками нареченої розв'язують питання про шлюб [2, с.6]

Це перша зустріч представників молодого з молодою та її батьками для досягнення згоди на шлюб. Колись свататися було прийнято у вільний від польових робіт час (на М'ясниці та від Пасхи до Трійці).

Основні моменти сватання зводяться до того, що наречений вибирає сватів, що підуть сватати дівчину в будинок її батьків.

«Приходить жених на договір з батьками. До мене приходив жених і батьки. А хто був дужчий (багатший), то до них приходили і старости... У мене «великі гості» не були, бо ми трохи бідували» – пригадує Руда Віра Василівна 1931 р.н. – «Старости приходять з хлібом. Ну це казали на оглядини приходили договоратися з батьками... Ну домовилися на яке число чи на яку неділю з рушниками йти, а тоді вже було сватання. Звали багато людей. А ні то як у кого...».

У Коржовій Слобідці сватання ще називали рушниками чи заручинами.

Зайшовши до хати з хлібом у руках і привітавшись, старости починають традиційну розмову про мисливців, які натрапили на слід куниці, чи купців, які дізнаються про товар: «Оце, кажуть, сьогодні рушники в Галі беруть. Ну вони (свати) приходять, невеста встає. Кажуть:

– Добрий день! Прийшли до вас купляти. Казали люди у вас є куниця... (одні кажуть прийшли по куницю, як охотники, другі кажуть купляти, як купці. Як хто...).

– Є в нас куниця і дуже дорого продається.

Свати дають гроші на тарілку. Тоді мати каже: «Іди бери рушники чіпляти ж треба!». Мама чи дочка виносить рушники. Чи 2, чи 4, чи 5 – що там є в них. Вносять ті рушники і вона чіпляє старостам, через плечі перев'язує. Ну своє діло зробили...А тоді договораються на якій це неділі весілля буде, щоб не в піст, бо виходят замож до посту» (*Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.*).

### *Коровай*

Коровай – обряд випікання ритуального хліба; ритуальний хліб переважно круглої форми, який печуть на весілля. Він заступає м'ясну жертву [2].

Із розповідей Ободзинської Зінаїди Іванівни (1950 р. н.) і Гершун Катерини Савівни (1952 р. н.) ми дізналась, що коровай пекли у п'ятницю. У його приготуванні брали участь лише заміжні жінки, які обов'язково повинні були перебувати у першому шлюбі і жити в злагоді: «У дома собі совітувались, кого просити на коровай так щоб жінки були не вдови, щоб не розвідки, а тіки таких треба просити, які прожили довгий свій вік з одним... Дві свахи беруть подарок і йдуть просити на коровай».

У п'ятницю приходили коровайниці випікати коровай. «Посходяться... Кожна несе олію, сороковку горілки, яйчки, муку. Приходять на поріг і співають:

*На коровай йшла,  
Коробочку яєчок знесла.  
А здибали хлопці,  
Побили яйця в коробці.  
Зробили мені біду.  
З чим же я на коровай піду?  
Додому вернулася,  
По горі шатнулася,  
Під горою яєць знайшла  
І на коровай принесла.*

Це кожна приходять сваха, і кожна перед порогом це співала... Прийшли ми на коровай, і мама обв'язує всіх

хустинками, і тоді всі беруться коровай місити: б'ють ячка, всі всьо що хто приніс, батьки і своє дають... Ну, щоб не передати куті меду, бо тоді не сходить тісто». У дерев'яну діжку, спеціально призначену для замісу хліба, сіяли борошно, додавала пряжене молоко, олію, яйця, мед, горілку, дріжджі, масло. Обов'язково вливали небагато свяченої води. Пекли коровай на здорове деко (на черінь).

*А коли вже коровай міять, то співають:*

*А шов нашому короваю грає:*

*Із двох криниць вода,*

*Із двох млинів мука,*

*Із двох курей яєць,*

*Щоб ріс короваєць.*

\*\*\*

*На коровай ми ходили,*

*Водицю носили.*

*Носили водицю,*

*Поливали пшеницю.*

*Ой шоб наша пара*

*Навстоячки жала.*

Як садили в піч, то сваха розмітала піч (загортала жар) та співала:

*І я тебе короваю у піч сажая*

*Перевеслом перевязую...*

*І я тебе короваю у піч сажая,*

*Шоб був гарний, пухкий, солодкий,*

*Шоб була Галя життям довольна...*

\*\*\*

*Наша піч регоче –*

*Короваю хоче.*

*А припічок заливається –*

*Короваю сподівається.*

*(Записано від Ободзинської Зінаїди Іванівни, 1950 р. н.)*

Існувало повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий віщує розлучення. «Якщо коровай порепав, то значить, що чоловік буде недобрий, буде такий, що свариться і придиратися буде. Є такий чоловік, що наче не

встряває в жіночу роботу, а є такий, що залізе тобі туди, куди й голова не влазить».

У коровай запікали (клали) монети. «А тоді різали коровай. Кому попала та копійка, то це щастя. Хранили дуже ту копійку, казали щастя буде».

Коровайниці умовляли коровай піснями:

*Короваю раю,  
Я ж тебе вбираю,  
У зелені квіти,  
Щоб любили діти.*

\*\*\*

*Як ми коровай місили,  
З Дунаю воду носили  
Не так з Дунаю, з криниці,  
Місити коровай сестриці.*

*Ніхто не вгадає, що в нашому короваю.  
Із семи стогів пшениця, із семи криниць водиця,  
З семи курок яйця, щомісяця водиця марця.*

Діжу вимивали теплою водою. «Свахи (коровайниці) миють руки, миють діжку і несуть під дерево якесь, чи під яблуню, чи якусь вишню цю воду виливати і співають:

*А ми на тік воду носили  
І Бога просили  
Подай Боже добре літо,  
Щоб уродило жито  
На солону солонистеє  
На колосся колосистеє,  
Щоб (ім'я) мати  
Дождала жито жати,  
А батько косити  
І Бога просити».*

*(Записано від Гершун Катерина Савівна, 1952 р. н.)*

Прийшовши з двору, усі сідали за стіл вечеряти. Весільна мати обдаровувала жінок шишками.

*Запросини*

«В суботу молодик і боярин по всьому селі ходили

запрошувати на весілля. Брала подарки (шишки, булочки), зв'язували їх у вузол в хустинки. Бо не в сумках носили, а в хустинках. В кожну хату заходили, і молодик просить: «Здрастуйте. Просили мама і тато, і я прошу на весілля. Я прошу вас за свата, чи за світилку, чи за дружку». Коли молодик, то за світилку, за боярина, а в молодій тоді вже молодуха, молода з дружкою запрошує своїх гостей. А ввечері в суботу вже до молодій сходяться дружки. Ввечері всі сходилися на вечорниці» (Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.).

### *Гільце*

Гільце – частина весільного обряду, під час якого плетуть обрядове деревце, а кожну гілочку його прикрашають квітами, колоссям, калиною, кольоровими стрічками; разом з хлібом-короваєм символізує єдність двох родів [2, с. 46].

Увечері, в суботу, до молодій сходяться дівчата і хлопці гільце вити. Гільце звивають усі присутні, але основна роль належить молодій і молодому. Гільце прикрашають різнокольоровими стрічками та цукерками.

«У мене було гільце – пригадує Руда Віра Василівна 1931 р. н.. Дощ ішов. 3 лютого 52 року я виходила заміж. Приходили дружки перед весіллям рушники торочити. Вони їх не шили і не торочили, в мене їх і не було, жили ми бідно. Нас троє, а мама сама, одна, батько нас покинув. Треба було 2 рушники старостам, тай кожен вечір приходили і шили, хрестиком і гладдю, щоб швидше було».

Хлопці врізали молоду вишеньку, щоб на ній було багато гілочок. «Дружки у дівішнік (завтра весілля) робили гільце».

Квітку, яку прив'язували наверх, робили так: «Велика квітка така, як кульбаба наче, квітку з бузини вмочали в краску (червону чи розову). Тоді така гарна та квітка і чіпляли її на ту гилячку. І робили листя з тих стружок квіток і прив'язували до цього гільця... На моє весілля зима була і чіпляли сухі квітки.

*Все це супроводжувалося піснями:  
Ой дайте нам гільця,*

*Дайте нам барвінку,  
Дайте нам калини,  
Щоб ми гільце звили.*

*\*\*\**

*Як ми гільце вили,  
Мед – горілку пили.  
Як гільце розвивали,  
Мед – горілку розливали.*

У неділю це гільце несе молодий йдучи за молодою.  
(Записано від Рудої Віри Василівни, 1931 р. н.).

### *Розплетини*

З розповідей старожилів у неділю вранці дружки наряджали наречену.

«Жініх приходить, а вона ще й ховається, а він шукає, сердиться і каже: «Хай ховається, я її шукати не буду». Ну от він її уже найшов, а маленький братік сидить і потребує гроші за нівесту. Стільки скаже, стільки мусить давати. І прийшов цей жініх і вони співають:

*А приїхав Василь на воронім коні,  
(ім'я нареченої) будь здорова!  
А на ньому шапочка боброва...».*

(Записано від Джуплій Клавдії Василівни, 1925 р. н.)

Найурочистішим моментом було розплітання дівочої коси.

Прощання дівчини з косою символізувало прощання із дівочтвом. Молоду садовили на кожух, який вивернутий вовною догори. Такий кожух символізував щастя й багатого нареченого.

«Молоду садять на стілець, обов'язково кожух догори вовною. І вона сидить, а її розплітає брат чи сестра, і свахи співають:

*Попроси, сестриця, братика  
Русу косу розплітати.  
А брат сестрицю розплітав.*

*А де ж він виплівки подівав?  
Поніс на базар –  
Не продав.  
Меншій сестриці подарував.  
На тобі, сестриця, ці виплівки,  
Щоб ти дождала таких, як ти.*  
(Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.)

\*\*\*

*Я тебе сестричко розплітаю  
Щастям, здоров'ям наділяю.  
Щоб була багата як земля,  
Щоб була сильна як вода.*

\*\*\*

*Ой дай мати масла,  
Я ж тобі корівчину пасла,  
Дай масла на косу».*  
(Записано від Джуплій Світлани Василівни, 1970 р.н.).

У сучасному весіллі дійство і пісенний супровід зберігається, хоч зачіски зазвичай роблять у салонах краси.

#### *Відрядження молодого*

Цей обряд було записано від Ободзинської Зінаїди Іванівни 1950 р.н. Виряджає молодого мати. Вона несла жито впереміш із цукерками та дрібними грішми та посипала ним молодого та гостей, щоб життя було довгим, солодким та багатим. Мати проводила молодого обов'язково до кінця вулиці, потім поверталась додому.

Молодий ніс під рукою загорнутий у вишитий рушник хліб та гільце (гільце міг нести і старший боярин). Завершував весільний почет духовний оркестр.

Світилки та свашки співали пісень:

*Берегами йдемо, а в березі зілля.  
Скажіть, люди добрі, в котрій хаті весілля.  
Ми хати не знаєм, ми людей питаєм!  
Люди добрі скажуть, і хату покажуть.*

\*\*\*



*Вийди мати з хати,  
До свого дитяти.  
До свого дитяти,  
Просити до хати.  
Схилилася вишня,  
Як матінка вийшла  
До свого дитяти  
Просити до хати.*

Складна церемонія весільного походу передбачала декілька викупів (перейму) за наречену. «Беруть викуп хлопці. На хвіртці ставлять стілець, на стільці хліб і вода. І тоді кажуть жініху оплату дати. Якщо він дає їм те, що вони хочуть, то тоді вже викупив. Забирають хліб і йдуть. А якщо жініх не дав того, що вони хотіли, то вони розрізають хліб. А як розрізають хліб, то вже дуже прикмета погана. То вже так їм старалися угодити. Гроші кидали всі. Жініх дає, старости додають, щоб не розрізали хліба. Було таке, що хлопці совісні, а були такі, що тягнуть нарошно гроші. А ще більше буває так, що хлопець любив дівчину, а їйому не розішили її взяти, а вона йде за другого. То старається всьо на зло тому жініху зробити. То так требає, що аж лишне... А поки викуп то співають:

*Не стій, зятю, за плечима,  
Не світи очима,  
Встроми руку в кишеню,  
Вийми грошей жменю.  
Насип на тарілку  
За хорошу дівку!*

\*\*\*

*Ми думали, що наш зять багатий,  
А він скупуватий,  
На боярів поглядає,  
Гроші позичає!».*

Біля будинку нареченої свашки тричі співають:

*На день добрий цьому,  
А хто в цьому дому.  
Старому й малому,  
Й Богові Святому.*

*І в другий раз у Божий час  
На день добрий цьому!  
На день добрий цьому,  
А хто в цьому дому...  
І в третій раз у Божий час,  
На день добрий цьому...  
Їм відповідають:  
Здорові гості були!  
Здорові гості були,  
Що за нас не забули,  
Що за нас Ви згадали  
«На день добрий!» сказали.  
І в другий раз у Божий час  
Здорові гості були...  
І в третій раз ....*

*(Записано від Рудої Віри Василівни, 1931 р. н.)*

Весільний почет з двох родів іде до церкви на вінчання.

*Весілля у молоді*

За звичаєм, після вінчання молоді йшли до молоді.  
Свашки, дружки та світилки всю дорогу співали пісні:

*Соловейку сивесенький!  
Соловейку сивенький,  
В тебе голос тоненький.  
Дай матіночці чути,  
Що ми маємо бути!  
Дай матіночці знати,  
Що близько коло хати!*

\*\*\*

*Ой сій батьку гречку  
Високу та листату.  
Веде син невістку  
Гарну та багату.  
Високу, як дубину,  
Червону, як калину.*

\*\*\*

*Соловейко щибече!  
Соловейко щибече,  
А зозуленька кує.  
Вже близько коло хати  
Вже матіночка чує.*

*(Записано від Горбатюк Юлії Семенівни, 1930 р. н.).*

Прийшли діти перед поріг, вклонилися батькам, батьки там прийняли їх і співають:

*Вийди, матінко, звітай нас,  
По своє дитя спитай нас,  
Де твоє дитя бувало,  
Що твоє дитя чувало.  
А під царським вінцем шлюб брало,  
Шлюб брало, шлюб шлюбувало.*

*Трьома разами перед образами присягало».*  
*(Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.).*

Потім починалося застілля. За стіл молодих заводили матері. Вони обводили молодят тричі столу, а потім садовили на посад. Молоді сиділи на вивернутому кожусі. Керував застіллям сват.

Традиційно до весільного столу готувалися заздалегідь. Продукти запасали різними способами: сушили, солили, квасили, в'ялили. А вже напередодні весілля – варили, тушкували, пекли. Здебільшого їжа була рослинного походження, адже споживали те, що вирощували: каші і овочі. «Мати казали, що раніше таких не було всяких ковбас: була капуста, картошка, борщ, затірка з молоком і варення (таке варене, як кисіль). І це всьо, більше нічого не було. Ніяких голубців, ніяких ковбас, ніяких холодців, нічого не було. Ну, бо дуже бідно жили... Бувало, що дружки сидять й одною ложкою вдвох їдять. Ніяких вилок не було, всьо ложками. Ложки дерев'яні, саморобні» *(Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.).*

Пригощаючись, молодь за столом жартувала, співала:  
*Скочу я на стінку,*

*Нарву я барвінку.  
Щоб було зеленесенько  
І було веселесенько.  
Зігнулися сіни,  
Як бояри сіли.  
Ще лучше зігнуться,  
Як вони нап'ються.*

Якщо дружки погано співають, або мало знають пісень, їм співають дружби такої:

*Ви іншої та й і не вмієте,  
А одної усе пієте.  
З риби зуби повставляйте,  
Нам іншої заспівайте.*

\*\*\*

*А наш боярин горбатий,  
Та й не знає, що сказати.  
Дайте йому їсти й пити,  
Навчіть його говорити.*

\*\*\*

*Зробимо ми славу:  
Поломимо лаву.  
Лаву будуть поправляти,  
Нас із хати виганяти.  
На боярів подивитися,  
По садочку проходитися.  
Чи криві, чи горбаті,  
Та чи вміють танцювати.*

*(Записано від Рудої Віри Василівни, 1931 р. н.)*

### *Покривання*

В обряді покривання беруть участь наречена і свашки. Вони просять дозволу: «Пане старосто, пане півстаросто, благослови на все добре молодих покривати!». Ті відповідають: «Хай Бог благословить!».

В обряді покривання молодої, мати знімає з доньки «хвату» і одягає хустку. Таким чином наречена вважається вже

не дівчиною, а жінкою. Під час обряду співають пісню «Горіла сосна, палала...» (*Записано від Рудої Віри Василівни, 1931 р. н.*).

#### *Розподіл короваю*

Вечір у молодії завершувався роздаванням короваю (перепоем). Дружки, світилки, свашки три рази співали:

*Благослови Боже,  
І отець і мати,  
Своєму дитяті  
Коровай кряться.*

Свати (з боку молодії) починали кряться коровай. Вирізали в центрі невеликий шмат і віддавали молодим. Потім обдаровували короваєм і подарунками хресних батьків, далі сестер, родичів, сусідів. Носив подарунки і коровай на тарілках старший боярин (*записано від Рудої Віри Василівни, 1931 р. н.*)

#### *Комора*

Обряд комори – перевірка нареченої на цноту, був одним з кульмінаційних моментів весільного обряду.

Зауважимо, що цей обряд мав велике значення для жінки-нареченої зокрема та соціуму загалом. Адже батьки нареченої, сільська громада прискіпливо контролювали поведінку дівчини й надавали великого значення саме цноті нареченої.

Від Рудої Віри Василівни 1931 р. н. було записано важливі відомості про першу шлюбну ніч та традицію вшановування «чесної» молодії та її роду або ж, навпаки, його посоромлення, якщо молода не чесна. «Оце весілля було у Марфи: свати, карахвінка з червоною лентою. Свати в бантах червоних на голові попришиваті. Вони танцюють, а банти скачут. От гарне у Марфи весілля. Всі хтіли собі таке гарне. Та як же заробити? Ну то вже вибачте що я так розкакую. Не треба було з хлопцями спати. Бо це великий позор. Даже було таке, що хлопець поженився, а тоді як узнав що вона не дівка – весілля не буде, не буде він її брати».

Місцеві жителі розказали нам бувальщину про те, як деякі наречені намагалися уникнути «позору»: «При мені вже не було

таке. Колись, ще як моя мама була, то була «комора», то це обов'язково. Мама розказували, що хлопець дружив із дівчиною. Вобщем він не з дуже багатой сім'ї, а вона з дуже багатой. Але батьки там дуже протестували, щоб вони поженилися, але вони одне одного дуже любили. Ну, і десь він її там соблазнив, що вже вона беременна. І тут вже весілля, і вона беременна. То що робити? Якщо батько Сергей узнає, що вона вже не дівка, то їй кінець (або вб'є її, або вижене). Дуже був строгий батько... То цей хлопець піймав голуба, надрізав того голуба, покапав кров'ю, що як прийдуть рано свати перевіряти, то дівчина чесна... А тоді з півроку не пройшло, вона дитину має. Все село таке гриміло, що дівка була нечесна» (*Записано від Жуковської Марії Іванівни, 1931 р. н.*).

Якщо наречена виявлялася цнотливою, весілля набувало нечуваної всезагальної радості й проходило з особливим піднесенням, співами. З особливими почестями вшановували батьків, саму молоду. Символами дівочої цноти на весіллі стають стрічки, вино, квіти та інші предмети червоного кольору.

Отже, в українському весіллі можна простежити багато спільних рис та форм весільної обрядовості, проте у кожній місцевості є свої локальні особливості. У весіллі села Коржова Сдобідка відображена суспільна психологія народу, яка формувалася на основі кращих традицій і видів історично сформованих звичаїв історичної Уманщини. На жаль, обряди післявесільного циклу (колачини, покалачини, хлібини, честь, дякування, розхідний борщ, свашини), спрямовані на зміцнення зв'язку між сватами та полегшення періоду адаптації нареченої в чужому роді, серед місцевих жителів не збереглися.

## Список використаних джерел:

1. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Літопис, 2000. 614 с.
2. Сивачук Н. П. Уманське весілля. Уманський держ. Пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань: Алмі, 2007. 200 с.
3. Українське народознавство: Посібник / Уклад.: І. Г. Терешко, В. А. Гончарук. Умань «Алмі». 2010. 346 с.
4. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики с. Коржова Слобідка* (2011). Ф. 98. 57 арк.

## Контрольні запитання і завдання:

1. Охарактеризуйте передвесільні звичаї і обряди в с. Коржова Слобідка.
2. Розкрийте суть обряду «відрядження молодого».
3. Як проходило весільне застілля с. Коржова Слобідка 60-ті роки ХХ ст.?
4. Як відбувався розподіл короваю?
5. Розкрийте зміст обряду «комора».
6. *Творчі завдання:*
  - Складіть схему «Структура весільної драми» (передвесільні, власне весільні і післявесільні обряди).
  - Випишіть із різних наукових джерел класифікації весільних пісень. За якими принципами вони здійснені?
  - Зробіть письмовий філологічний аналіз однієї з весільних пісень, поданих у тексті (назва пісні, в який момент весілля і ким виконується, її настрій, мотиви і образи, виражальні засоби, ритміка).
  - Дайте письмову відповідь на питання: Що спільного і чим відрізняються весільні пісні і пісні про кохання, пісні про родинне життя?

- Опишіть які обряди зберігаються в сучасному весіллі, а які втрачені і чому?
- Проаналізуйте шкільні програми і підручники з української літератури і дайте відповіді на питання: Як представлене в них весілля? Які весільні пісні пропонуються школярам для ознайомлення? Які нетрадиційні форми уроку ви можете запропонувати для вивчення весільного обряду?
- Розпитайте у старожилів вашої місцевості, яке в них було весілля. Які з тодішніх звичаїв збереглися до сьогоднішнього дня? Які зникли? Запишіть весільні пісні, які вони пам'ятають.
- Запитайте у ваших родичів, які страви подавали колись під час весілля? Які танці танцювали, в який одяг були одягнені молоді? Інформацію запишіть.
- Заповніть анкету-запитальник, опитавши старожилів вашої місцевості.

### АНКЕТА-ЗАПИТАЛЬНИК

*для дослідження сучасного весільного обряду та збирання етнографічних матеріалів*

*Прізвище, ім'я, по-батькові інформатора*

*Рік і місце народження* \_\_\_\_\_

*Національність* \_\_\_\_\_

*Адреса помешкання* \_\_\_\_\_

*У цьому селі мешкає з \_\_\_\_\_ р.*

*Освіта, який навчальний заклад*

*закінчив* \_\_\_\_\_

*Професія* \_\_\_\_\_

*Дата опитування,*

*місце* \_\_\_\_\_

*Опитування*

*провів* \_\_\_\_\_

*(прізвище та ініціали, курс, номер групи)*

*Підпис інформатора* \_\_\_\_\_



## *I. Загальні відомості про весільний обряд*

1. Як називають весільний обряд у Вашому селі (селищі, місті)?
2. Які місцеві назви обрядів, що входять до складу всіх трьох циклів місцевого варіанту весільного обряду?
3. Які місцеві назви весільних чинів і їх функції в обряді?
4. В якому віці найчастіше одружувалися та одружуються тепер у Вашому селі?
5. Скільки днів тривав раніше і триває тепер весільний обряд у селі?
6. В яку пору року найчастіше відбувають весілля в селі та коли це робили раніше?

## *II. Передвесільний цикл обрядів*

1. Як називаються у Вашому селі обряди, що передують посаду молодих і яка їх почерговість?
2. Коли найчастіше сватають (сватали) і кого беруть (брали) в свати у Вашому селі колись і тепер?
3. Як проходили обряди передвесільного циклу (докладно опишіть)?
4. Які форми обрядової відмови сватам побутують чи побутували раніше у Вашому регіоні?
5. Яку промову виголошують традиційно свати у Вашому селі (записати точний текст)?
6. Які традиційні атрибути сватання у Вашому регіоні та які їх функції в обряді (хліб, хустки, сорочки, піднесення води, горілки, тощо)? Докладно опишіть застосування цих атрибутів.
7. Чи одразу ж батьки нареченої дають (чи давали) згоду на шлюб доньки під час сватання? Якщо ні, то коли це відбувалося?
8. Чи відомі у Вашому селі випадки коли дівчата сватались до хлопців? З чим це пов'язано та як відбувалося?
9. Які пісні, приспівки чи примовки застосовувалися (чи застосовуються) в обрядах передвесільного циклу? Записати тексти.

10. Як називався (називається) і проходив (проходить) у Вашому селі заключний обряд сватання (заручини). Які обрядодії виконуються під час нього? Опишіть.

11. Які весільні чини беруть участь у передвесільних обрядодіях і які їх функції?

12. Коли у Вашому селі печуть (пекли) коровай? Хто це робить і які відомі Вам рецепти випічки?

13. Яка форма і назва короваю у Вашому селі? В яких обрядодіях весілля використовується (використовувався) коровай і обрядове печиво?

14. Які місцеві назви обрядового печива і його форма? В яких обрядодіях воно застосовувалося (застосовується)?

15. Хто здійснював обряд запрошення на весілля у Вашому селі та яка його місцева назва?

16. Чи характерним є для весілля у Вашому регіоні приготування весільних символів і атрибутів і як вони називаються?

17. Які пісні виконували (виконують) коровайниці під час обряду випічки короваю у Вашому селі? Записати тексти.

18. Як проходив (проходить) коровайний обряд у Вашому селі?

19. Чи відомий у Вашому селі барвінковий обряд як частина весільної обрядовості? Як він відбувався?

20. Як проходив обряд запрошення гостей на весілля? Описати.

21. Коли у Вашому селі дівчата починають прибирати гільце і квітчати коровай?

22. Як проходить (проходив раніше) дівич-вечір у молодої та молодого і чи відбувався цей обряд взагалі у Вашому регіоні? Яка місцева назва цього обряду? Описати обрядодії.

23. Чи готувались на дівич-вечорі такі весільні атрибути як: «шабля», «світильник», «меч», «весільна свічка»? Які їх функції?

24. Чи відбувалися під час дівич-вечора обряди розплетення коси, одягання вінка, обміну подарунками, посаду молодих? Описати.

### *III. Весілля*

1. Який шлях нареченого та його «поїзду» в день весілля? Опишіть.
2. У чий дім після шлюбу поверталися молоді? Опишіть.
3. Які обрядодії відбуваються по поверненні із церкви (сільради, клубу)? Опишіть.
4. Чи пам'ятаєте Ви як колись проходив обряд посаду молодих у Вашому селі? Опишіть.
5. Як проходить святковий обід у день шлюбу та які обрядодії традиційного весілля збереглися у Вашому селі тепер?
6. У якому вигляді зберігся обряд спільного посаду молодих, обряди перепинення поїзду нареченого і викупу місця поряд нареченої, обряд покривання молодої? Докладно опишіть місцеві варіанти.
7. Опишіть як проходить обряд обдарування молодих і які весільні чини беруть у ньому участь. Як цей обряд проходив раніше?
8. Які пісні виконуються під час обрядів посаду молодих та інших обрядів шлюбного дня? Записати тексти.
9. Коли відбувається (відбувався) переїзд молодої до хати чоловіка?
10. Чи відомий у Вашій місцевості обряд «побиття каші»? Опишіть.
11. Чи беруть участь у весіллі ряджені: «цигани», «дід», «баба» і т.д.?

#### *IV. Післявесільний цикл обрядів*

1. Скільки днів ще триває весілля у Вашому селі після головного весільного дня (вінчання, «розпису» молодих)?
2. Які обрядодії відомі у ці дні, які їх місцеві назви? Опишіть їх хід.

### **РОЗДІЛ 3. ЗИМОВА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ**

### 3.1. Різдвяні святки у селі Танське

В умовах інтеграції України у глобальний економічний та культурний простір надзвичайно посилюється актуальність вивчення та збереження власної національної культури та виникає потреба формувати у молодого покоління регіональні духовно-культурні знання, виховувати шанобливе ставлення до життєдайного джерела народної мудрості, продовжувати кращі традиції минулого, примножувати їх і вміло трансформувати в сучасне життя.

Останнім часом історія та культура Уманщини зацікавлює як науковців, так і пересічного читача. Сьогодні активно досліджується етногенез українців (Трипільські поселення), історія краю, зокрема Коліївщина, мова, фольклор, література, вивчаються особливості характеру та ментальності жителів регіону.

Село – колыска нашої нації, в якій навіть серед лихоліть збереглося рідне слово, мова, мораль. Не винятком є і село Танське Уманського району Черкаської області. У фондах науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» УДПУ імені Павла Тичини зберігаються матеріали літньої експедиції 2013 року студентів і викладачів кафедри української літератури, українознавства та метоики їх навчання, що на кілька днів влились в життя його мешканців.

Окресленого року дослідникам вдалося зібрати інформацію про календарну обрядовість українців, зокрема записати зимові величальні пісні (колядки, шедрівки, посівалки) та деякі ритуали та обрядодії під час різдвяних свят. Оновними респондентами стали учасники сільського фольклорного колективу «Народне джерело».



*Фото. Учасників фольклорного колективу «Народне джерело»  
Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх  
учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*

Свят-вечір (багата кутя) – вечір 6 січня (24 грудня за ст. ст. напередодні Різдва). З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів. У цей день нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі (вірили, що саме в цей час народився Ісус Христос). Підготовка до святкової вечері носила урочистий характер і розгорталася як справжній ритуал. За уявленнями, всі предмети, які мали відношення до обрядового столу, набували чудодійної сили.

На Святий вечір ставили Дідуха. «Старший хати поставить, а після забере», – говорить Музика Катерина Дмитрівна 1951 р. н. Прикрашали хату пахучим зіллям, зібраним влітку: «Геть і на кроватях стелили щоб в хаті пахло... На святий вечір готували кутю (пшениця, мед, мак, горіхи, тепер уже і халву і ізюм кладуть, а раніше не), празничну вечерю: вареники з капустою, з картошкою, з хфруктами, гриби, узвар із сухофруктів, пампушки, бліни, тушили капусту, варили кисіль з ягод. Треба було, щоб дванадцять їх було, бо дванадцять Святих, дванадцять місяців в році...» (записано від Музики Катерини Дмитрівни, 1951 р.н.).

«На столі в слоїк (банка з житом чи пшеницею) ставили свічку. Для померлих родичів залишали стакан із водою, в тарілочку з кутью клали ложки... Раньше на нашому кутку багато колядували, щедрували», – зазначала Шморгун Галина Семенівна 1946 р. н.

Цього дня діти носять вечерю до своїх родичів, хрещених батьків, вітають їх зі Святою вечерею і Різдвом, співають:

*Нова радість стала,  
Як на небі хмара,  
Над вертепом звізда ясна  
Весь світ возсіяла.  
Пастушки з ягнятком  
Перед тим дитятком  
На колінця упадають,  
Бога вихваляють.  
Ой Боже наш, Боже,  
Ти небесний Цару,  
Даруй літа щасливії,  
Ти наш господарю!*

\*\*\*

*Коляд, коляд, колядниця,  
Добра з медом паляниця,  
А без меду не така –  
Дайте, дядьку, п'ятака!  
А ви, тітко – гроші,  
Будете хороші!*

\*\*\*

*Коляда, коляда  
Дід на бабу погляда,  
А баба на діда,  
Бо немає хліба.*

\*\*\*

*Слава Богу, мир цій хаті,  
Перестаньте сумувати.  
Бо я звістку всім принесла,  
Що всі темні сили щезли.  
Бог Христос на небо сходить,*

*Ніч на яснім небі бродить,  
Янголи пісні співають,  
Христа-Бога прославляють.*

*\*\*\**

*Послав мене тато до вас колядувати,  
А мама сварила, щоб я не барилась.  
Вона казала, щоб ви дали сала.  
Виносьте киши, бо напушу в хату миши!  
Виносьте ковбасу, бо в хату рознесу.  
Дайте ще кишку – з'їм у затишку.  
Дайте ще й гроші, будете хороші  
(записано від Музики Катерини Дмитрівни, 1951 р. н.).*

Щоб іти колядувати чи щедрувати молоді переодягалися «у всяке ганчір'я». «Жінки переодівалися в чоловіче, а чоловіки в жіноче. Ото понакрасюються сажою, або бураком, лиця понавезькують, на голові щось понакрутують і колядують» (записано від Шморгун Галини Семенівни, 1946 р. н.).

Тематично колядки розрізняються залежно від того, кому вони адресуються: є величання господарю, парубку, господині, дівчині. В основі величань лежать побутові інтереси землероба, його турботи та мрії, що складають внутрішній зв'язок колядок і щедрівок з дійсністю і обумовлюють самотність їх тематики. Колядки господарю в основному зосереджені навколо праці хлібороба. Він оспівується як багатий хазяїн, що проживав у повному достатку: на столі у нього «калачі з ярої пшениці», на ньому «шуба люба», на поясі «калиточка», повна грошей. Величання поєднувалося з магічним заклинанням врожаю через побажання того, без чого неможливе життя землероба: здоров'я, добробуту, щастя в сім'ї, прибування худоби, гарного врожаю.

*Добрий вечір тобі, пане господарю!  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
Застеляйте столи та все килимами.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!*

*Кладіть паляниці з ярої пшениці.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
Бо прийдуть до тебе три празники в гості.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
А що перший же празник – Рождество Христове.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
А що другий же празник – Святого Василя.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
А що третій же празник – Святе Водохреща.  
Радуйся! Ой радуйся, земле,  
Син Божий народився!  
(записано від Музики Катерини Дмитрівни, 1951 р. н.).*

У селі співають колядки, де мова йде про творення світу. У них розповідається про народження Месії, про його смерть, воскресіння, страшний суд над праведними і грішними. Серед релігійних колядок найбільше виконуються такі загальновідомі на Україні твори, як «Бог предвічний», «Нова радість стала», «Во Вифлеємі нині новина», «Небо і земля нині торжествують», та інші. Ці релігійні пісні, завдяки пропаганді їх священиками, майже повністю витіснили з обрядового побутування давні народні коляди, і ця тенденція, на жаль, триває.

Різдвяний фольклор просякнутий радістю, передчуттям чогось неймовірно прекрасного. Це стосується як колядок величальних, апокрифічних (возвеличення господаря, його сім'ї і всього, що є в нього вдома і на господарстві), так і релігійних – часте повторення слова «радість», «дивина», «світло зірки» тощо.

*Нова радість стала,  
Яка не бувала,  
Над вертепом зізда ясна  
Увесь світ возсіяла.  
Пастушки з ягнятком*



*Перед тим дитятком  
На колінця упадають,  
Христа Бога вихваляють.*

*Ой Боже наш, Боже,  
Ти небесний Царю,  
Даруй літа щасливії,  
Ти наш господарю!*

*\*\*\**

*Широке поле, глибоке море,  
Тудою ішла Мать Пречистая.  
Зустріла вона аж три жиди.  
Питала вона за Ісуса Христа:  
«Чи не бачили, чи не видали  
Як Ісуса Христа на муки брали?»  
Один жид каже, що не видали,  
А другий жид каже, що не бачили,  
А третій жид каже, що я сам там був  
Як Ісуса Христа на муки брали,  
І на хрест його тіло тай розпинали,  
У ручки, ножки гвозді забивали,  
У ручки, ножки гвозді забивали,  
Терновий віночок на головку клали.*

*\*\*\**

*Дивно, дивно по всім світі!  
Діва сина породила.  
Діва сина породила,  
У ясельця положила,  
Сінцем, сінцем прикриває,  
Сінцем, сінцем прикриває,  
Син до неї промовляє:  
«Бог з тобою, не лякайся,  
Бог з тобою не лякайся,  
Дівницею називайся!».  
Трудно Христа потаїти,  
Трудно Христа потаїти,  
Бо начали пісень піти,  
Що син Божий народився,*

*Що син Божий народився,  
І на землі попросився.  
Цілуйте Христа і в ручки, і в ножки.  
Нам виносьте пиріжки, пиріжки!  
Та не ховайте, та цілі давайте!*  
(записано від Музики Катерини Дмитрівни, 1951 р. н.)

\*\*\*

*Во Віфлеємі нині новина –  
Діва Марія сина родила!  
Породила в благодаті  
Непорочна Діва-Мати Марія!  
Породила його на сні  
В віфлеємській ясині.  
Йосип Діву утішає,  
Сповивати помагає Марії.  
Недалеко пастирі  
Пасли вівці на горі.  
До вертепу поспішають,  
Христа-Бога прославляють навіки!*

\*\*\*

*Старий рік минає,  
Старий рік минає.  
Новий наступає – Христоса рождає.  
В місті Вифлеємі,  
В місті Вифлеємі  
Сталася новина,  
Сталася новина.  
Там Пречиста Діва,  
Там Пречиста Діва  
Сина родила.  
Як його родила,  
Як його родила.  
В пелені повила.  
В пелені повила,  
В пелені повила,  
Грудьми накормила  
Господнього Сина.*

*То є Цар світу,  
(То є Цар світу.  
Живе вічні літа,  
Живе вічні літа.  
Ой зійшла зоря,  
Зоря ясная.  
Святий вечір!*

*(записано від Шморгун Галини Семенівни, 1946 р. н.).*

«Оце ми так колядували. А люди виносили і калачі, і праники, і конфетки, горіхи – все, що в кого було і прямо в мішки складали нам. Ми тоді обходили все село. Поколядуємо, а тоді ж ідемо до тої хати де немає батьків, де батьки пішли, понесли вечерю. І там тоже понаготовляєм всього: картошки, вареників, куті і гуляємо Різдво. Та говоримо, що на Маланки та Василя робити будемо», – *пригадує Шморгун Галина Семенівна, 1946 р. н.*



*Фото. Учасники фольклорного колективу «Народне джерело» на центральній площі м. Черкас. Різдвяний обряд «Маланка» (2011 р.) Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі».*

«Собиреться було молодьож. Ой, Боже мій! Та як наспіваємося, натанцюємося... Виделуємося, витупуємо, – у кого є чим тупати, той тупає, а в кого нема... А мені був лапті пошив батько із портфеля. Найшов старого портфеля, і пошив мені лапті. А тож ж така мода була, що біленькі носочки,

чорненькі спідниці і вишиті сорочки. І таке ж було оце, Боже мій! Дівки такі ж були, ой!.. Такі з портфеля лапті були! Як у них добре було танцювать! ... Тоді ж не було ні взутися, ні вдітися. Це вже після війни вже шили шаровари... Як пшениця уродила, то здавали на елеватор хліб, то тоді за нього давали (за центнер хліба) шість метрів або крашенини, або якогось рубчика (така матерія), або сатин і ситчик. Мені батько був узяв на спідницю, бо дівка вже, тоже ходила гулять. Тоді вже шили сорочки і шаровари на ризинці. Оце такі були костюми», – згадувала *Рябокінь Олена Олександрівна, 1938 р.н.*  
Респондентка пригадала щедрівки:

*Вийди, вийди господарю,  
Подивися на кошару:  
Чи всі вівці покотились,  
Чи баранці народились?  
А в баранців круті рожки,  
А в дівчаток чорні бровки.*

\*\*\*

*Ой у чора із вечора  
Пасла Маланка два качура,  
Пасла Маланка два качурі.  
Ой пасла, пасла, загубила,  
Та шукаючи, заблудила.  
Та шукаючи, заблудила.  
Ой там Василько плужком оре,  
Та на Маланку поглядає,  
Та на Маланку погляда.  
Наша Маланка не робоча –  
В неї сорочка парубоча.  
Наша Маланка не лінива,  
На камінчику ложки мила,  
Біленький хвартух замочила,  
Ой повій вітр буйнесенький,  
Висуши хвартух білесенький.*

\*\*\*

*А учора із вечора,  
Пасла Маланка два качура*

*Ой, пасла, пасла – загубила,  
Шукай, шукай очі, які загубила.*

*\*\*\**

*Наша Маланка неробоча,  
На ній сорочка парубоча. (2р)  
Наша Маланка – господиня:  
Ввійде до хати, наробить дива. (2р)  
А ложки, миски під лавкою  
Припали пилом, муравою. (2р)  
Наша Маланка – господиня,  
На ополонці ложки мила. (2р)  
На ополонці ложки мила,  
Ложку й тарілку упустила. (2р)  
Ложку й тарілку діставала –  
Шовковий фартух замочила. (2р)  
Ой повій, вітре буйнесенький,  
Висуши фартух тонесенький. (2р)  
Ой повій, вітре, з-за Дунаю,  
Висуши фартух хоч ізкраю. (2р)  
Ой повій, вітре, сюди-туди,  
Висуши фартух межі люди. (2р)*

*(Записано від Рябокінь Олени Олександрівни, 1938 р.н.).*

*\*\*\**

*Щедрик-ведрик, винесіть вареник,  
Грудочку кашки, кільце ковбаски,  
А як не винесете ковбасу,  
Я вам хату рознесу,  
І на лід занесу,  
А з льоду на море, буде вам горе!  
Добрий вечір, з праздником будьте здорові.*

*\*\*\**

*Від села до села  
Відлунала коляда, коляда,  
А щедрівка-щебетівка  
Ще дороги добре клала  
Вечір добрий розпочала,*

*Вечір добрий розпочала.  
Щедрику, щедрівочку,  
Не сиди там у куточку,  
Йди від хати і до хати,  
Будем разом щедрувати.  
Щедрувати!*

*Тут були, там були,  
Тай пісні усі гули,  
Ой, гули!*

*А дівчата чорноброві  
Обходили все довкола  
А найперше церкву й школу,  
А найперше церкву й школу.*

*(Записано від Франко Марії Сергіївни 1946 р. н.)*

*\*\*\**

*Щедрику, щедрівочку,  
Не сиди там у куточку,  
Йди від хати і до хати,  
Будем разом щедрувати  
Щедрику, щедрівочку,  
Не сиди там у куточку,  
Йди від хати і до хати,  
Будем разом щедрувати  
Щедрувати!*

*(Записано від Новосад Олександр Кирилівни, 1957 р. н.)*

*\*\*\**

*Ой сивая та й зозуленька.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
Усі сади та й облітала.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
А в одному та й не бувала.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!*

*А в тім саду три тереми.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
Що в першому – ясен місяць.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
А в другому – красне сонце.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
А в третьому – дрібні зірки.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
Ясен місяць – сам господар.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
Красне сонце – господиня.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!  
Дрібні зірки – то їх дітки.  
Щедрий вечір, добрий вечір,  
Добрим людям на здоров'я!*

Посівальна:

*Сію, вію, посіваю  
З Новим роком вас вітаю!  
Сій Боже, роди Боже жито-пшеницю  
Та всяку пшеницю.  
А вам дядьку на обори бика і телицю,  
І дітей копицю!  
З праздником будьте здорові!  
(Записано від Франко Марії Сергіївни, 1946 р. н.)*

Отже, на сучасному етапі у селі Танське різдвяний обрядовий фольклор збережений досить добре. Завдяки підтримці церкви в активному вжитку побутують релігійні, величальні, апокрифічні колядки, які передаються від

покоління до покоління. Це засвідчує стійкість жанру та його витривалість до асимілятивних процесів.

### **Список використаних джерел:**

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Танське Уманського району Черкаської області (2013)* Ф. 83. 42 арк.
2. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. К.: «Оберіг», 1978. 96 с.
3. Пономарьов А. П. Українська етнографія. К.: «Либідь», 1996. 343 с.
4. Сосенко К. Різдво – Коляда і Щедрий вечір. К.: «Українська письменниця», 1994. 121 с.
5. Українські народні свята та звичаї. К.: «Освіта», 1993. 236 с.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Охарактеризуйте різдвяні звичаї і обряди в с. Танське.
2. Назвіть тематику колядок. Колядки якого змісту побутують у с. Танське?
3. Які обрядові страви вживали на Святий вечір у с. Танське?
4. Як одягалася молодь на колядки («Меланки»)?
5. *Творчі завдання:*
  - Як можна популяризувати українські різдвяні звичаї українців на світовому рівні (напишіть есе)?
  - Як залучити молодь до вивчення колядок і щедрівок? Запропонуйте дитячі конкурси, фестивалі з українознавства і джерела їх фінансування.
  - Вивчіть 2-3 колядки та щедрівки свого регіону.

### **3.2. Народна обрядова драма «Коза»: часо-просторовий вимір (за матеріалами історичної Уманщини)**



Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що сьогодні на часі ґрунтовне вивчення етнографічного контексту народно-обрядових драматизованих форм українців.

Відомості про фольклорний театр східних слов'ян, обрядове рядження, народно-драматичні ігри, ритуальні маски тощо містять праці іноземних дослідників: А. Авдєєва, О. Афанасьєва, А. Байбуріна, М. Бахтіна, О. Веселовського, В. Гусєва, Е. Ліч, Л. Івлевої, В. Проппа, В. Тернера, С. Токарева, А. Хокарта та ін.

Авторами вітчизняних наукових джерел загальнотеоретичного спрямування з питань фольклорного театру є С. Безклубенко, О. Білецький, В. Борисенко, Л. Ліхньовська, Л. Литвиненко, З. Марчук, Ю. Перенчук та ін. Дослідження міфологічних основ та фольклористично-етнографічного напрямку з окресленої проблематики здійснили А. Баканурський, В. Борисенко, І. Бульбук, Г. Василькевич, О. Воропай, В. Давидюк, Н. Заглада, С. Килимник, О. Курочкін, В. Петров, С. Пономарєвський, В. Скуратівський, Н. Сивачук та ін. Окремі розвідки присвячені розвитку народної драми на історичній Уманщині (праці О. Воропая, В. Доманицького, Н. Сивачук, Хр. Ящуржинського).

Архаїчні культури виявили значну стійкість і збереглися до сьогодні. Образи, які побутують у народно-драматичних дійствах, що виконуються всією громадою, – змінні та «мають принагідний «сезонно-циклічний» характер» [13, с. 9]. Масковані учасники обряду, на думку В. Петрова, у своїх тваринних і рослинних масках репрезентують собою певну культову постать, звернення до якої – це прямі прохання, закликання, звеличування, побажання [13, с. 9]. Обрядова сутність українських святкових масок підтверджується їх участю в новорічних віншуваннях (колядуваннях і щедруваннях). Значно поширилися в Україні гурти ряджених, які здебільшого були виконавцями колядних дійств.

Гене́за колядування за останні століття супроводжувалася певним розщепленням аграрної основи ритуалу. О. Курочкін виділяє стадії його трансформації в контексті художньо виражальних засобів:

- 1) вокально-драматично-хореографічну;
- 2) вокально-хореографічну;
- 3) вокальну [10, с. 22].

Колядування, на думку вченого, з ХІХ століття, «вже не було обрядом у повному розумінні цього терміна й виконувало інше функціональне та ідейне навантаження» [10, с. 22].

Серед найдавніших містерій, що у трансформованому вигляді побутують і донині, є «водіння кози», яке характеризується наявністю акту замовляння з обов'язковою побажальною частиною, що розгортається у широку драматичну церемонію за участю масок. Центральною маскою цього дійства є тварина (коза, ведмідь, кінь), що увиразнює практично-господарську суть маскованої вистави. Як стверджує Л. Виноградова, водіння кози належить до так званих «обхідних магічних обрядів», основною структурною схемою яких є відвідини жител із певною ритуальною метою, результатом чого є отримання від господарів подарунків [6, с. 21].

У цьому обряді можемо виокремити декілька змістових ліній:

- 1) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі;
- 2) зв'язок зі світом померлих;
- 3) із магією (магія слова, замовляння, імітативна і контагіозна магія).

Варто зацентувати увагу на часі проведення ритуалу. Обряд водіння Кози відбувався під час особливої фази річного циклу. Період, на який припадає Різдво і Новий Рік, був чи не найважливішим у житті людей. Це була своєрідна точка відліку нового життя. В. Чичеров писав: «Різдвяна новорічна обрядність за датами юліанського календаря ніби єднала старий і новий рік, завершувала один і відкривала наступний; вона розпочиналася наприкінці старого року, і в її системі велику роль відігравала «магія першого дня», яка проектувала омріяне благополуччя на весь прийдешній проміжок часу» [17, с. 22]. Життя, за уявленнями давніх людей, йшло по колу, оновлюючись у новорічну ніч, коли Хаос охоплював світ, який

міг зникнути будь-якої миті. Людство, на думку наших предків, отримувало шанс «списання», «обнуління» гріхів, можливість розпочати життя з чистої сторінки. Тому всі дії різдвяної містерії «Коза» набувають космічного масштабу, вони пов'язані з перемогою Космосу над Хаосом, Добра над Злом, життя над смертю, що, власне, й уособлює смерть і воскресіння Кози.

Встановлено, що коза, як символ родючості і достатку в народному світогляді, має паралелі з образом русалки:

*Де коза ходить, там жито родить,*

*Де не буває, там вилягає.*

*Де коза туп-туп, там жита сім куп,*

*Де коза рогом, там жито стогом.*

*Де коза хвостом, там жито кустом!* [13, с. 10].

За повір'ями українців, там, де танцюють русалки, трава зеленіша, густіша. Це відбувається тому, що русалки відповідають за хороші сходи, мають тісний зв'язок із рослинним світом. В. Давидюк у праці «Первісна міфологія українського фольклору» говорить про русальне аграрне божество, а головну функцію русального обряду вчений убачає у сприянні родючості, тому Русальниця відбувається саме у пору цвітіння жита [8, с. 147–48].

Л. Виноградова у дослідженні «Міфоритуальна традиція слов'ян» подає інформацію, що в деяких регіонах останній тиждень перед Різдом також називається Русальним і що в році існує три Русальних тижні – великодній, на Трійцю і на Різдво [7, 169]. Аналогічно й В. Давидюк згадує про існування трьох-чотирьох русальних періодів [8, с. 144].

Русальні та Різдяні обряди поєднані між собою також ідеєю поминання та задобрення небіжчиків і тим, що обидва свята вважаються днями, коли у світ живих виходять духи, душі померлих предків. Саме їх, за словами Л. Івлевої, «нечистиків» [9, 70], уособлювали учасники цих двох обрядів, що підкреслювалося використанням масок або фарбуванням сажею у чорний колір обличчя (з метою ще більшого нагадування демонічного персонажа), «волохатого» одягу (мається на увазі вивернутий кожух (подекуди два), соломи, що

мала стирчати у різні боки), зміною голосу, антиповедінкою тощо.

На думку В. Петрова, колядники репрезентують померлих пращурів, гостей із потойбіччя, що покликані розповідати нащадкам про створення світу (апокрифічні колядки), які дарують благополуччя тим, хто їх обдаровує [12; 13]. «Прихід родителів (дідів), прихід колядників, прихід маскованих, прихід маскованої кози, людини в машкарі кози, цапа, ведмедя і т. д. – це різні варіанти того самого обрядового приходу дідів», – стверджує вчений [12, с. 54]. Авторитет померлих пращурів був незаперечним (визначали норми родинних стосунків, навчали вирощувати врожай, випікати хліб та ін.). Саме тому на обрядову вечерю запрошували покійників, обдаровували ряджених, вшановували тварин під час Різдвяних свят.

Згадувані образи, за твердженням М. Бахтіна, були рухомими в біокосмічному колі циклічної зміни фаз життя природи і людини, їхніми компонентами були зміна пір року, запліднення (посів), зачаття, народження, зростання, смерть [5]. Використання маски подекуди символізує перевтілення людини на божество або духа, що зумовлює поведінку того, хто одягав на себе маску (кривляння, карикатурна поведінка, наслідування звуків природи, тварин тощо). Отже, той, хто одягав на себе маску Кози, так би мовити, перевтілювався у цей образ, приміряв на себе його функції, поведінку, можливості тощо.

З часом ритуальне дійство водіння кози трансформувалося, набуло певних змін, і його сенс уже не зрозумілий для багатьох людей. Саме тому його пояснення слід шукати крізь призму архаїчних міфологічних вірувань і уявлень.

Дослідник Уманщини кінця XIX – початку XX ст. Хр. Ящуржинський зауважив, що «в селі Харковка, Уманського уезда, существуют обычай представляют на Рождество Христово целый ряд сценъ, или небольшую шутку – комедию подъ названіемъ «Коза»... Хожденіе «Козы», вообще въ Малороссіи присоединяется къ колядкамъ и есть символическое почитанія скотьяго бога – Волоса ... съ переряживаніями –

карнавальськими обрядностями» [16, с. 73]. Як зазначає дослідник, новорічна обрядовість пов'язана з язичницьким богом Велесом, що зумовлюється його повноваженнями (бог достатку, родючості; покровитель тварин, так званий «скотій бог»; бог поетів, музикантів, виноробів; бог потойбіччя). На думку Б. Успенського, «функції Волоса як бога тварин відповідає індоєвропейське уявлення про потойбічний світ як про пасовисько, де один із богів пасе душі померлих» [15, с. 57].

У містерії Коза Велеса уособлюють маски кози, ведмедя, вола тощо. Саме тому учасники обряду використовували шкури тварин, що асоціювалося з Велесом як богом багатства і достатку, підкреслюючи тим самим свій зв'язок з язичеським божеством і водночас зі світом померлих.

Було встановлено, що досліджувана народна драма, відповідно до місцевої традиції впродовж ХІХ – ХХ століть, приурочувалася до різних днів зимового циклу («31 грудня», «другий день Різдва», «під Новий рік увечері», «від Різдва до Водохрещ» [10, с. 44–45], «не тільки на Різдво, а й на Щедрий вечір» [3, с. 44], «головна частина колядок і щедрівок» [2, с. 8]. У записах Хр. Ящуржинського йдеться, що театралізоване дійство «Коза» на Уманщині розгорталося в перший день Різдва, після обіду, виключно у парубочому складі. Головними дійовими особами народної драми були циган, дід, Меланка, єврей, лікар, козак (він же упорядник), «коза» [16, с. 73].

Така процесія відзначалася демонстраційністю («коза» мекала, цокала, дзеленчала дзвіночком, час від часу співали колядники). Ряджені висловлювали новорічні побажання, створювали радісний, святковий настрій, а тому більше пошановувалися в народі, ніж звичайні колядники. Як зазначали респонденти, опитані під час фольклорно-етнографічних експедицій, платили колядникам, що водили «Козу», завжди більше [1–4].

Як стверджує Хр. Ящуржинський, як і звичайні колядники, ряджені учасники дійства насамперед питали дозволу у господарів, використовуючи формулу: «Позвольте погулять кози» [16, с. 74]. Після того починали просити винагороди. На відміну від інших регіонів, де такі традиційні

звертання здійснював переважно «Дід», на Уманщині це було обов'язком «Цигана» та «Єврея»: «Матусю – серце, пожалуйте куколци на арапнычокъ!», «Що маєте, пожалуйте: яечко, булки, цыбульки на шабашъ, бо я не маю» [16, с. 74].

Якщо отримували дозвіл, то виходили на вулицю і запрошували «Діда». Містерія розпочиналася ритуальними формулами-замовляннями, звертаннями до тотемного предка: «Когда входятъ на порогъ, дидъ припѣваетъ: «Козонько-лебедонько, стань на порози, на одной нози, ввійдемъ до хаты, будемъ скакаты, – гоцкы, коза!» (Коза пидскакує то догоры, то донызу и мордою цокає)» [16, с. 74].

Обов'язковим елементом святкового дійства є символічно-жертвна смерть кози, а також її «оживлення», які у ХІХ столітті набули комічно-шаржованих форм:

*... Пропала наша надежда,  
Роскончылася любовъ,  
Къ серцю ручки прыложыла,  
Грудь накрывшы полотномъ.  
Несуть њи на кладбыще,  
Застогнала земля выще* [16, с. 76].

\*\*\*

*... Одъ грубы до грубы  
Цапъ козу въ зубы,  
Одъ печи до печи  
Цапъ козу въ плечи;  
Одъ порога до порога*

*Вставай, моя кізонька, здорова!* [16, с. 77].

Матеріали науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі», що діє при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, які були зібрані викладачами та студентами факультету української філології упродовж 1997 – 2018 рр., свідчать про те, що у традиційно-побутовій культурі історичної Уманщини навіть у 50-х роках минулого століття збереглися окремі елементи народно-драматичної творчості. Насамперед, колядування, у ході яких застосовувалися маскування і переодягання, з метою перевтілення в яку-небудь

істоту, що досягалося різними засобами (костюм, бутафорія, грим, образне слово, жести, манера поведінки, хореографія тощо).

Зі слів респондентів, молоді люди переодягалися у звірів, старих дідів, циганів (циган: старий капелюх, кожух, чоботи, обличчя в сажі, довгий батіг у руках; циганка: у строкатому одязі, із хусткою на плечах, із колодою карт), солдатів (записано від Томенко Наталії Артемівни, 1924 року народження, жительки села Затишок Уманського району Черкаської області, у 2001 році студентом факультету української філології Олександром Сухиною) [1, с. 8]; одягали маски коня, kota, цигана, єврея, чорта, ведмедя, але головною у виборі є коза (розповіли: Крижанівська Маруся, 1928 року народження, Дробот Параска, 1927 року народження, жительки села Легедзине Тальнівського району Черкаської області, у 2000 році студентці факультету української філології Гут Наталії) [3, с. 16].

У селі Коржова, згідно зі спогадами реципієнтів, «Козу» (перевдягненого хлопця) водили не тільки на Різдво, а й на Щедрий вечір. Водили її під удари бубона. Обов'язково заходили до хати. Козовод просив для неї сіна, для щедрівників – вина. Всі смикали «Козу» за роги, хвоста, співали:

- *Вдарили козу в праве вушко,  
З лівого вушка потекла юшка.*

*Коза падала, не вставала, її лікували і знову з нею  
танцювали.*

*Козовід гукав:*

- *Кланяйся, козо, хазяїну,  
хазяйці та її діткам.*

*Господар обдаровував щедрівників:*

- *Щоб ви буди добрі,  
Щоб ви були чесні,  
І розумні і здорові,*

Мов ті квіти красні (записано від Шевченко Марії Корніївни, 1921 року народження, село Коржова Уманського району Черкаської області) [3, с. 44 – 45].

Коза була у вивернутому кожусі. Вона підскакувала, задкувала. Офіцери билися на шаблях, дід жартував з глядачами.

Можемо порівняти записи різних століть:

«На гори вовчокъ зъ вовченятамы,  
А въ долини коза съ козенятамы;  
И зъ горы вовчокъ до козы цокъ-цокъ!  
А вовченята – за козенята.  
Мудрая коза догадалася,  
Въ густыи лозы заховалася.  
Ихали стрільци по горилочку,  
Ударылы козуню у потылычку.  
Ой, якъ бы моя коза здорова,  
То я бь поухавъ до Люба-Рога,  
А въ Любимъ Розы дивкы здорови:

*Перше диты ведуть, якъ замижъ идуть... (Коза здихає)»*  
(записано Хр. Ящуржсинським, к. ХІХ ст.) [16, с. 75].

«Ой пане, пане та й господарю,  
Господь з тобою, іду з козою.  
Нагорі коза з козенятами,  
А в долині вовк з вовченятами.  
Де взявся вовчок, за козу чок, чок,  
А вовченята – за козенята.  
А зайчик став козу лаяти:  
– Ой дурна коза, нерозумная,  
Козенят своїх не накормила!  
А коза впала й нежива стала,  
А ти, Петруню, бери дудочку,  
Щоб коза встала і жива була»

(записано у селі Затишок, 2001 р.) [1, с. 8].

«Де коза ходить, там жито родить!  
Де не буває – там вилягає...  
Де коза – ногою, там жито – копою!  
Де коза – рогом, там жито стогом!  
Наші хлопці – стрільці,  
Вдарили козу у праве вушко,  
В праве вушко, у саме серденько!



*Тут коза впала – нежива стала,  
А міхоноша бере дудочку,  
Надулася жила, коза ожила,  
Та й пішла коза та й стрибаючи,  
Та стрибаючи, гасаючи.  
Своїх діток, шукаючи!...  
Т-р-рт, коза!»*

(записано у селі Легедзине 2000 р.) [4, с. 17]

Респонденти розповіли також, що у селі Легедзине під час щедрування, на відміну від інших сіл історичної Уманщини, існував звичай палити сміття, що зібралось від Святвечора. Через той вогонь скакала молодь подібно до звичаю святкування Івана Купала [4, с. 17].

У загальній атмосфері рядження, як ритуальної дії, велике значення має хореографічний компонент. Танці, окремі хореографічні рухи, артикуляції моторно-пластичного типу пов'язані з ігровою поведінкою та роллю дійових осіб, також мають обрядову семантику. Щодо форм – це сольні, парні і колективні (хороводні) танці, а також хореографічні малюнки певних епізодів – танцювальні фрагменти, які мотивовані різними обставинами: в одних випадках – розігруваним сюжетом, в інших – характером окремого персонажа.

Зауважимо, що існує певний дефіцит фактичного матеріалу щодо використання хореографії в обряді "Коза". Опрацьовані джерела занадто скупі на інформацію, описи та пояснення (включаючи коментарі самих виконавців). З понад триста архівних записів фольклору, що стосуються зимової календарної обрядовості і зберігаються у фондах науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі», лише чотири містять опис досліджуваного обрядодійства. Нами проаналізовано словесну, музичну, пластичну складові інтермедії.

Перше, що привертає увагу в цьому матеріалі, – прихід ряджених. Як правило, у хаті кожного господаря вони з'являються «танцюючи» [3, с. 44], «пританцювуючи» [1, с. 10], «скачучи» [4, с. 17], «гопцюючи» [3, с. 45]. Ось як про це

розповідали респонденти: «Зайшовши в хату, потанцюємо, поспіваємо... [4, с. 11]; «Ряджені тупають, витанцьовують біля порогу, просять пустити в хату...» [3, с. 44]; «Прийшовши до вікна хати, ми (щедрівники-козоводи – І. Т.) гарцюємо до сьомого поту ...» [1, с. 10]; «Ідемо дорогою, Козу ведемо, скачемо самі, як ті кози» [2, с. 18].

Відібрані зразки свідчать про однотипність і універсальність появи щедрівників, що відповідає усталеним вимогам локальної традиції. Разом із тим кожен із зафіксованих варіантів цікавий по-своєму, оскільки відображає або якісь нові деталі в поведінці ряджених, або особливості їх сприйняття довколишніми. Це підтверджують приклади: «Ми всі (щедрівники – І. Т.) наб'ємося битком у хату і кричимо, мекаємо, брикаємося, танцюємо» [3, с. 44]; "... Як зайдемо в хату, то хвацько витанцьовуємо: той польку, той гопака, той карапету, а той просто ходить туди-сюди чи колом..., а тоді вже й Коза починає брикати...» [1, с. 10]. Таким чином, усі ці хореографічні епізоди – це своєрідне оформлення початку дійства. Але і вони залежали від багатьох конкретних обставин – і від чисельного складу групи, і від наявності музикантів, і від розмірів приміщення, і від гостинності господарів. Хореографічна поведінка ряджених не завжди відповідала традиційному репертуару і не обов'язково була масовим організованим дійством. Часто траплялися імпровізаційні моменти, пов'язані з хореографією підкреслено гротескного типу. «Вбрані зайшли до хати, – повідомляє Шандра Марія Федорівна, 1931 р. н., с. Бачкурине, – і починаємо балаган – кривляння, смішні танці і неподобства» [4, с. 16].

Спостерігалися пластичні інновації – комічні, карикатурні, потворні рухи, які деструктували традиційний танець. Це підтверджується такими свідченнями: «Коза вибрикує, задирає хвіст, кидає ногами» [1, 10]; «Ведмідь стрибає по хаті, удає, що танцює» [3, с. 45]; «Лікар скаче, танцює, бо козу спас» [3, 44]; «А наприкінці всі танцювали – «дуркували», хто що вмів... Хто вибрикував, хто вихилявся, хто присідав, хто стрибавав, хто гарцював...» [4, с. 17]. Тобто спостерігаємо досить типову ситуацію для хореографії в

обрядках, коли ряджені танцюють «хто на що здатний». Для таких сольних пластичних фантазій характерні всілякі вихиляння корпусом і головою, махання руками, перекидання, стрибки і оберти. Кожен персонаж, зберігаючи так звану «свободу у рухах», гармонійно вписувався в загальний малюнок танцю.

Досить часто у складі дійових осіб був музикант, який забезпечував танцівникам інструментальний супровід, граючи на сопілці, гармошці, бубні, скрипці чи кобзі. Відсутність же інструментального акомпанементу в принципі нічого не змінювала, бо у цьому випадку ряджені танцювали під власний спів, виконуючи колядку, щедрівку чи іншу танкову пісню.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття ознаменувався відродженням традицій народно-драматичного мистецтва в Україні, зокрема й на Уманщині. «Коза», як головний персонаж однойменного дійства, сьогодні є і дійовою особою народної драми «Меланка». Словесний, музичний, пісенний, хореографічний компоненти значно спростилися, подекуди, молоді люди, не знаючи ритуально-міфологічної основи новорічних святкувань, перетворюють такі колядування на фарс, кітч тощо. Враховуючи те, що на сьогодні окремі архаїчні культури побутують у трансформовано-ігровій формі, вважаємо за необхідне ґрунтовно вивчати майбутніми вчителями-філологами та вчителями мистецьких спеціальностей ритуально-міфологічної основи будь-якого народного свята та розробляти методичні підходи щодо його відродження у закладах освіти та побутовій практиці.

З метою підготовки національно-свідомих патріотів України, висококваліфікованих учителів-філологів та українознавців, учителів мистецтва до навчальних планів факультетів української філології та мистецтв в УДПУ імені Павла Тичини було введено дисципліни «Українознавство та хореографічний фольклор України», «Українознавство», «Фольклорний театр», що дають поглиблене та правильне уявлення про традиційно-побутову культуру українців. Зокрема, під час вивчення курсу «Фольклорний театр», що поєднує теми з теорії фольклору, міфології, етнографії та

методику організації та проведення позакласної роботи в школі, студенти набувають практичних навичок написання сценарію обрядових дійств та їх художнього відтворення на сцені.



*Фото. Інсценізація обрядодійства «Різдвяна інтермедія "Коза"»  
здобувачами факультету української філології  
УДПУ імені Павла Тичини (2016 р.)*



*Фото. Інсценізація обрядодійства «Різдвяна інтермедія "Коза"»  
здобувачами факультету української філології  
УДПУ імені Павла Тичини (2016 р.)*

Розвитку професійних компетентностей студентів сприяє також позааудиторна робота, у процесі якої молодь готує творчі проекти українознавчого спрямування (театр-студія «Вервечка»), що складаються з різних видів науково-творчої діяльності: дослідження певної теми в архівах та наукових джерелах, розробка сценарію, виготовлення костюмів та атрибутики, відтворення у побуті та майбутній професійній діяльності. Слід зазначити, що здобувачами вищої освіти було відроджене обрядове дійство «Уманська "Коза"» з використанням традиційних масок ряджених («Маланка», «Василь», «Коза», «Чорт», «Дід», «Баба», «Єврей», «Медвідь»).

Таким чином, досліджувана народна драма являє собою так званий «обхідний магічний обряд», сутністю якого є відвідини господ з певною ритуальною метою. Встановлено, що цей обряд відображає:

- 1) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі;
- 2) зв'язок зі світом померлих;
- 3) із магією (магія слова, замовляння, імітативна і контагіозна магія).





*Фото. Інценізація обрядодійства «Уманська "Коза"»  
здобувачами факультету української філології та факультету  
мистецтв УДПУ імені Павла Тичини (2019 р.)*

Вивчення наукових праць, архівних матеріалів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» (УДПУ імені Павла Тичини) показало, що традиційне новорічне дійство «Коза» на Уманщині мало своєрідний обрядовий сценарій, склад виконавців, пісенний, музичний і хореографічний репертуар, воно побутувало навіть у 50-х роках ХХ ст.

Грунтовне вивчення регіонального фольклору, народних драматизованих форм рідного краю під час навчально-виховного процесу ЗВО має значний потенціал у справі формування національних та патріотичних чеснот особистості,

розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів-філологів-українознавців та вчителів мистецтва.

### Список використаних джерел:

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від *Томенко Наталії Артемівни*, 1924 р. н., жительки села *Затишок Уманського району Черкаської області*, *Сушиною Олександром* 2.06.2001 р. Ф. Е. № 413. 32 арк.

2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від *Крижанівської Марусі*, 1928 р., н. та *Дробот Параски*, 1927 р. н., жительок села *Легедзине Тальнівського району Черкаської області*, *Гут Наталією* 4.06. 2000 р. Ф. 436. 31 арк.

3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від *Шевченко Марії Корнійвни*, 1921 р. н., жительки села *Коржова Уманського району Черкаської області*, *Гайшук Тетяною* 12. 06. 2001. Ф. 177. 65 арк.

4. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від *Шандри Марії Федорівни*, 1931 р. н., жительки с. *Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області*, *Мельник Ліаною* 14. 06. 2002 р. Ф. 217. 78 арк.

5. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М.: Эксмо, 2014. 704 с.

6. Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования. М.: Наука, 1982. 258 с.

7. Виноградова Л. Н. Мифоритуальная традиция славян. М.: Индрик, 2000. 432 с.

8. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Вежа, 1997. 296 с.

9. Ивлева Л. М. Ряженье в русской традиционной культуре / Лариса Ивлева. Петербург, 1997. 236 с.
10. Курочкін О. Українські новорічні обряди «Коза» і «Меланка» (з історії народних масок). Опішне, 1995. 379 с.
11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
12. Петров В. Розвідки / Віктор Петров. Т. 2. К.: Темпора, 2013. 576 с.
13. Петров В. Розвідки / Віктор Петров. Т. 3. К.: Темпора, 2013. 536 с.
14. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
15. Успенский Б. А. Филологические изыскания в области славянских древностей. М., Изд-во Моск. ун-та, 1982. 282 с.
16. Хр. Ящуржинський. Рождественская интермедія (Коза). *Киевская старина*. 1898. № 10. С. 73 – 82.
17. Чичеров В. И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI – XIX веков (очерки по истории народных верований). М. 1957. 356 с.



## Контрольні запитання і завдання:

1. Хто досліджував народну драму?
2. Назвіть стадії трансформації обряду колядування в контексті художньо виражальних засобів.
3. Які змістові лінії можна виокремити в обряді «водіння кози»?
4. Що символізують колядники?
5. Чому учасники обряду використовували шкури тварин?
6. До яких дат зимового циклу приурочувався обряд «водіння кози»?
7. Назвіть ритуальні маски обряду «водіння кози».
8. Розкрийте роль хореографічного компоненту в обряді «Коза».
9. Охарактеризуйте обрядове дійство «Меланка».
10. *Творчі завдання:*
  - Запишіть із вуст місцевих людей розповіді про різдвяні свята, що побутують у вашому краї, підготуйте про них повідомлення або реферат.
  - Напишіть сценарій різдвяного свята, використовуючи фольклорний матеріал вашої місцевості.

## РОЗДІЛ 4. ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ

### 4.1. Символіка весняних ігрових хороводів

Національна система освіти завжди застосовувала українську символіку як могутній засіб виховання підростаючих поколінь. В ній втілюються первні оригінального мислення наших пращурів, відображаються центри інтелектуального, художньо-образного, емоційно-чуттєвого досвіду предків, які віками визначали самобутність нашого народу.

Українська символіка як наукова проблема починає цікавити дослідників у ХІХ ст. Питанням її походження та еволюції присвячено праці М. Максимовича, В. Милорадовича, П. Іванова, Б. Грінченка, В. Ястребова, В. Гнатюка, В. Шухевича, А. Малинки, В. Кравченка та ін. Так, Микола Костомаров у працях «Про народні свята і народний календар» (1843 р.), «Синтез космічного світогляду слов'янського і українського» (1872 р.) пояснює образи народної символіки під кутом зору відображення в ній явищ природи, космосу, релігійних почуттів, романтичних настроїв та ін.

Важливий внесок в осмислення законів символічного означення світу зробив О. О. Потебня, який стояв біля витоків сучасної семіотики. Вчений одним із перших розкрив знакову природу символу і визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення та відношення.

Наприкінці минулого століття міфоритуальні аспекти традиційної символіки досліджують Б. Рибаків, А. Топорков, Л. Русакова, Г. Маслова, Г. Трубіцина, Т. Ців'ян, В. Фадзеева та ін. Проблеми світогляду та обрядовості українців нині планомірно досліджуються в монографіях і публікаціях О. Курочкіна, Г. Скрипник, В. Наулка, О. Найдена, Т. Ніколаєвої, З. Болтарович, В. Балущка й інших дослідників, які працюють на рівні синтезу наук: етнографії, історії, археології, філософії, психології, семіотики та ін.

Актуальним на сьогодні вважаємо вивчення символіки народної танцювальної культури, яка має живий зв'язок зі

смісложиттєвими засадами людського буття, виступає носієм певних ідей і понять протягом багатьох віків, відображає основні риси етнічної ментальності українства.

Автентичні танцювальні форми характеризуються сталістю пластичних «етнокодів», а символічні рухи, жести, пози танцю, черпаючи свій зміст із «колективного несвідомого», відображають уявлення про зв'язки людини з одухотвореними силами природи та духами предків, про структуру світу, про стосунки членів роду. Послідовні пластичні акти в обрядах і ритуальних церемоніях створюють загальну канву дійства, де кожен рух набуває особливого сакрального значення [5].

Монографічні праці сучасних дослідників К. Балог, Я. Демківа, Б. Кокуленко, В. Пастух, М. Полятикіна, В. Тітова відкрили новий етап систематичного дослідження українського народного танцю в усіх його локальних різновидах.

Витоки первісних форм танцю, їх кінетико-пластичні особливості та семантику орнаментальних мотивів досліджували О. Васильєва, М. Загорц, Є. Корольова. Символічний зміст основних танцювальних рухів, в якому виявилися особливі аспекти свідомості, що визначали специфіку когнітивної ситуації в античну епоху, розкривається в працях О. Дальського, Ф. Зелінського, В. Латишева, Д. Лауенштайна, М. Ямпольського. Семантику пластичних символів народної танцювальної культури українців дослідила К. Кіндер.

Аналізуючи образотворення первинного (мисливського, тотемічного) танцю, констатуємо, що на ранній стадії суспільства атрибутивною характеристикою людської сутності й людського світобачення була здатність до перевтілення. Основним актом міметичного дійства було пластичне перевтілення виконавця на звіра (спочатку об'єкта полювання, а потім – шанованого тотема: танець бізона у північно-американських індіанців, індонезійський танець тигра, якутський танець ведмедя) або предка, духа чи міфічного персонажа. Засобами для створення образу-двійника були крок, жест, поза, а у ритуальних танцювальних композиціях образ

створювався поєднанням рухів із пишним декоративним оформленням і маскою. Та все ж, на думку дослідниці К. Кіндер, домінуюча роль відводилася саме танцювальній пластиці. Досить часто зображення тварини могло бути умовним, а образ розкривався здебільшого рухами виконавців, які відповідають поведінці того чи іншого зоо- або орнітоморфного персонажа.

Пластичний образ – це, перш за все, образ зримий, який сприймається в русі, тобто залежить від організації простору, в якому цей рух відбувається. Послідовні пози, жести, міміка, що мали сакральне значення в ритуальних танцях, створювали тілесну й звуко-ритмічну організацію простору-часу. На думку дослідниці, архаїчний танець – це рух навколо певного «центру» (стовп, дерево, вогонь, людина або ідея), що виступає як сакральний, структуротворчий стрижень. Залучення до кола всіх учасників ритуалу ототожнювали з актом творення, при якому вони, відокремлюючи внутрішнє від зовнішнього, відособлювалися від світу, що їх оточував, окреслювали певний священний простір як у матеріальному світі, так і в колективній свідомості. У такому сакральному просторі пластикою людського тіла твориться магічна дія, безперервне оновлення дійсності, а відтак танцю надається символічний характер [6].

Таким чином стає зрозумілим, що народжена в глибині століть мова жестів, мова пластики людського тіла, де найменші нюанси рухів ніг, рук, голови мали певне значення, перетворилася на своєрідну пластичну систему знаків, що дійшла до наших днів. Різноманітна пластична символіка архаїчної танцювальної спадщини, зазнавши певних трансформацій, стала основою для розвитку етнічних традицій танцювальної творчості.

На підставі існуючих досліджень української орнаментики (Д. Щербаківського, С. Килимника, С. Китової, Н. Сивачук та ін.), наукового доробку сучасних етнохореознавців (Г. Алієва, А. Гуменюка, С. Карабанова, К. Кіндер) можемо стверджувати, що візерунки й мотиви на різноманітних предметах матеріальної культури (вишитому одязі, рушниках, писанках, настінних розписах) наочно зберігають архаїчні

корені ритуально-побутового призначення, характер орнаментально-композиційного вираження й слугують матеріалом для розуміння та пізнання історично усталених форм національної пластики, танцювальних композицій.

Зупинимось на знаково-символічному змісті деяких ігрових хороводів. Чимало дитячих хороводних ігор походять від найстаріших веснянок, які з часом стали малозрозумілими для народних мас і перейшли в дитячі ігри. Сюди належать передхристиянські веснянки «Подольночка», «Воротар», «Кривий танець», «А ми просо сіяли», «Жучок».

*Гра-веснянка «А ми просо сіяли»* має за собою цілі тисячоліття, вона подає картини доби родового побуту, коли кожен рід займав ділянку землі для пасовиська чи хліборобства. З розвитком господарства родам ставало тісно: не вистачало одним пасовиська, іншим – орної землі, починалася ворожнеча. У грі-веснянці йдеться про те, як один рід посіяв на «січі» просо, а другий загнав своє стадо і таким чином знищив посіви. Потерпілий рід зайняв худобу роду-напасника, що на ті часи була мірилом багатства, як пізніше гроші. Напасники повинні були викупити худобу в потерпілих, отож ішов торг, про який і йдеться в грі.

Як зазначає Н. Сивачук, алегорично-магічною дівочою веснянкою-гаївкою була колись дитяча гра «*Подольночка*», яка існує і понині у дитячому середовищі майже в усіх селах сучасної Уманщини. Вона є синкретичною, оскільки поєднує хоровод, спів, рухи-ритми та особливу вібрацію голосу, за допомогою яких у молитовно-трансвому настрої молодь викликала-чарувала весну, будила сонну землю [8].

Дівчата утворювали коло, беручись за руки, в середину кола входить одна дівчина у віночку. Коло рухається спочатку поволі під тихий спів, потім дівчата рухаються все швидше і співають все голосніше, аж до фортіссімо (дуже голосно).

Дівчина-Подольночка всередині кола виконує рухи, про які співається у пісні. Коли співають «Підскоч до раю (до Дунаю)» дівчина підскакує й бере одну з дівчат із кола й ставить на своє місце, а сама стає на її місце.

*Гра-веснянка «Воротар»* у далекому минулому була частиною язичницької літургії, обрядовим танцем, відбувалася вона на Великдень, коли відчинялася Небесна Брама безсмертя і душі предків могли приходити провідати своїх рідних. За народним повір'ям, той, хто помре на Великдень, відразу потрапляє до Раю через відчинені Ворота.

*Веснянка «Зайчик»* – танець-гра імітативного характеру, де гравець, наслідуючи успадковані традиційні рухи головного героя, також залучає і свою фантазію в практичному відтворенні співаного рештою учасників текстового супроводу гри. Ця гра, як і багато інших українських дитячих музичних ігор, впливає на емоційний, фізичний, музично-руховий та розумовий розвиток дитини. Гру-хоровод «Воротар» вели через усе село, бо ж ворота між «цим» і «тим світом» відкриті для всього роду [8, с. 106].

Хореографічною маніфестацією трипільської спіралі називає Докія Гуменна гру-веснянку «*Кривий танець*»: «Та хіба ж важко в «Кривому танці» впізнати лабіринт, той самий, що його заманіфестували мізинський меандр, трипільська спіраля, – дорогу до того світу, до вирію?» [3, с. 96].

Учасники гри ходять вервечкою між трьома застромленими в землю палицями або трьома посадженими на землю дітьми і співають:

*А в кривого танця  
Та не введем кінця!  
Треба його та й виводити,  
Лад йому та й знаходити...* [7, с. 74].

Справді, утворений дівчатами трикутник є символом ладу, триєдності світу, триєдності часу та поколінь. Рух дівчат по синусоїді означає рух сонця по небу, зміну дня та ночі, пір року, чергування народжень і смертей [8, с. 6].

*То вгору, то в долину,  
То в ружу, то в калину...*

*Гра-веснянка «Жучок»* записана багатьма фольклористами та етнографами на території всієї України, в тому числі і на Уманщині. Лише В. Гнатюк записав десять її варіантів. М. Грушевський вважав, що вона є «уподібненням

весняного шуму, гомону, щоб скоріше викликати весну і віддати їй хвалу та привіт» [2].

На думку С. Килимника, ця веснянка належно не розгадана. У дитячому середовищі вона стала улюбленою грою давно. Дівчата стають пара коло пари. В парі обидві дівчини стають одна до одної обличчям, взявшись навхрест за обидві руки. Маленький хлопчик вилазить їм на руки і йде по руках. Пара, по чийх руках він уже пройшов, перебігає наперед; так вони рухаються і співають:

*Ходить жучок по ручині,  
А жучиха по долині,  
Грай, жучку, грай!  
Ой грай, жучку, грай, небоже,  
Най ти пан Біг допоможе.  
Грай, жучку, грай... [7, с. 69].*

Всі хором наслідують дзижчання жуків та шум лісу: жа-шу-шу-шу... Ця веснянка-гаївка чаклує пробудження природи, лісового шуму. Ось простягається розкішний міст – з неба, з вирію на землю, по якому проходить скоріше весна, розвивається, шумить ліс, дзижчать жуки... А мале хлоп'я знаменує і прихід милого, і прихід тепла, сонця, весни, добробуту. А головне – вічність людини: постійний відхід душ – і народження [6, с. 185].

Близькою до «Жучка» є *гра-веснянка «Шум»*. Вона, за описом О. Воропая, проходила так: «Дівчата беруться за руки і творять два ключі – один за одним паралельно – і співають:

*Ой, нумо, нумо,  
В зеленого Шума.  
А в нашого Шума  
Зелена шуба.*

Після цього обидва «ключі» біжать вперед, а потім назад і при цьому співають:

*Ой Шум ходить по діброві,  
А Шумиха рибу ловить,  
Що вловила, те пропила,  
Своїй дочці не вгодила.*

*Постій, дочко, до суботи,  
Куплю плахту і чоботи [1, с. 213].*

*Весняна пісня-гра «Вербовая кладочка»* – яскравий приклад ініціації дівчинки-підлітка (піддівка), її магічного сакрального бажання-сподівання гармонійних взаємин, ритуального майбутнього переходу до шлюбу вербовою кладкою (мостом). У цій пісні-грі присутній глибокий архаїчний (міфічний) мотив: ходіння сонця-«жучка» небесним мостом. Дівчина ходить по кладочці і тужить за своїм милим. Образ кладочки символізує кохання, шлюб, простір, який треба подолати, щоб з'єднатися з коханою людиною.

Грають так: гравці стають в два ряди одні проти других і беруться за руки «замком». Дві дівчини беруть дитину і ведуть її цією «доріжкою» між рядами спочатку в один бік, потім – в інший, поки не проспівують пісню. Пісню можуть співати декілька раз:

*Вербовая кладочка, кладочка,  
Там ходила Насточка, Насточка.  
Цебром воду носила, носила,  
Дібровоньку гасила, гасила.  
Скільки в цебрі водиці, водиці,  
Скільки хлопцям правдиці, правдиці*

*(Записано від жительки села Танське Уманського району  
Бишук Ганни Лук'янівни, 1930 р.н.)*

*Гра «Царівна»* має мотив кохання, залицання. У цій веснянці подається прагнення парубка або дівчини одружитися, «звити рідне гніздечко», народити дітей, вести господарство. Грають так: в середину стає дівчина – «царівна». Поза кругом дівчина – «царевич». Дівчата в крузі співають цю пісню, а «царівна» й «царевич» ідуть по кругу і виконують те, що в пісні сказано. «Царевич» розбиває в одному місці руки дівчат, входить в середину круга, обводить «царівну» круг ряду і потім ставить в круг дівчину – «царівну» на те місце, де розбив руки. Потім пари міняються і гра продовжується далі:

*А в городочку царівна, царівна,  
А за городочков царів син, царів син.  
Приступи, царенку, до близу, до близу,*



*Вклонись царівні донизу, до низу.  
А зроби, царенку, ворота, ворота,  
Виведи царівну з города, з города.  
Обведи царівну круг ряду, круг ряду,  
Постав царівну у ряду, у ряду... [9, с. 273]*

Таким чином, пластична мова української народної танцювальної культури являє собою традиційну для етнічної спільноти образносимволічну форму вираження смисложиттєвих засад людського існування.

З усіх видів народної творчості танець містить найбільшу кількість і розмаїття значень, які пов'язані з найважливішими сферами людського життя (родючість, смерть-воскресіння, еротизм, ініціація, суспільна структуризація тощо). В його символічних фігурах репрезентуються і сакральні доміанти світосприйняття людини (мікрокосму), і циклічність та ритми космосу (макрокосму).

### **Список використаних джерел:**

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1966. Т. 2. 442 с.
2. Грушевський М. С. Історія української. Всеукр. акад. наук. Т. IV Усна народна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII–XVIII. К. : ДВУ 1925. 689 с.
3. Гуменна Д. Благослови, мати! : казка-есей. НьюЙорк : Об-ня укр. письменників «Слово», 1966. 274 с.
4. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості / за ред. І. П. Березовського та ін. К. : Веселка, 1998. 231 с.
5. К. Р. Кіндер Сакральна символіка в орнаментиці українських хоріводів. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць*. Вип. XII. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2004. С. 141–146.
6. К. Р. Кіндер Танець як знаково-символічний комплекс. *Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць. Серія «Мистецтвознавство»*

/ Київський національний університет культури і мистецтв. К., 2002. Вип. 7. С. 49–55.

7. Килимник С. Спроба класифікації веснянок-гаївок. Веснянки-гаївки до християнського періоду. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Кн. І. Т. 1 (Зимовий цикл), Т. 2 (Весняний цикл). К. : Обереги, 1994. Т. 2. С. 189–300.

8. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: підручник. К.: Деміур, 2003. 288 с.

9. Українознавство в освітньому просторі сучасної школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Сивачук Н. Н., Гончарук В. А., Йовенко Л. І. та ін.]. Умань: ПП Жовтий О. О. 2011. 296 с.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. У дослідженнях яких українських вчених розкривається проблема українська символіка?

2. Хто з українських вчених зробив важливий внесок в осмислення законів символічного означення світу?

3. З яких джерел черпають зміст символічні рухи, жести, пози танцю та що вони відображують?

4. Пластичний образ – це ... (продовжіть думку).

5. Доведіть, що рух – це невербальний засіб передачі інформації, засіб гармонізації людини і природи.

6. Наведіть приклади пластичних образів як символічних способів відображення дійсності.

7. Розкрийте знаково-символічного зміст ігрових хороводів «Подoliaночка», «Воротар», «Кривий танець», «А ми просо сіяли», «Жучок», «Шум», «Вербовая кладочка», «Царівна».

8. *Творчі завдання:*

- Ознайомитися зі змістом та зафіксувати основні положення праць:

Кіндер К.Р. Проблема класифікації танцювальної символіки: образно-семантичний аспект (на матеріалах української народної хореографії). *Вісник КНУКіМ. Серія :*

*Мистецтвознавство*. 2011. Вип. 25. С. 55–62.  
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim\\_myst\\_2011\\_25\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_myst_2011_25_8)

Гордєєв В. Формування структурно-образних та символічних особливостей хореографічної лексики українського народного танцю. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. *Мистецтвознавство*. 2018. Вип. 28. С. 213-222. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm\\_2018\\_28\\_38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2018_28_38)

- Відтворити описані вище ігрові хороводи.



*Фото. Інсценізація обрядодійства «А вже весна» здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини (2021 р.)*

## 4.2. Календарно-обрядові пісні весняного циклу села Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області

Уманський край є одним з найкolorитіших районів України. Багатство і неповторність його народної культури, що виявляється у сповнених вікової мудрості і поезії своєрідних звичаях і обрядах, мелодійних піснях, самобутньому народному мистецтві, у різні часи привертала до себе увагу письменників, поетів, істориків, етнографів, фольклористів.

Однією з форм позааудиторної роботи студентів факультету української філології та журналістики при Уманському державному педагогічному університеті є фольклорно-етнографічна експедиція, яка відіграє значну роль у підготовці майбутніх учителів-словесників до професійної діяльності.

Основу статті становитимуть матеріали, зібрані під час пошукової діяльності студентів і викладачів кафедри української літератури й українознавства в с. Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області (історична Уманщина).

У селі діє самодіяльний народний фольклорно-етнографічний колектив «Вишуканка», засновниками якого були Микола Морозюк та художній керівник Валентина Тимошенко. «Прекрасне треба зберегти і взяти за зразок», – ці слова стали девізом народного аматорського колективу Бачкуринського сільського Будинку культури, покликання якого – донести до сучасників і зберегти для нащадків віковічні традиції, звичаї, свята та обряди українського народу.

У репертуарі ансамблю понад 100 народних пісень, кращі з яких були записані в селі. Завдяки пошуковій роботі склалися сценарії відтворюваних потім народних обрядових дійств: «Сільський ярмарок», «Жнива», «Обжинки», «Варімо кашу, родинно!», «Випікання короваю», «Українські вечорниці», «Зажинки», «Годенки», «Колодій», Івана Купала.

Від однієї з найактивніших учасниць ансамблю – Марії Федорівни Шандри – ми записали величезну кількість

матеріалу. Марія Федорівна народилася 1 листопада 1930 року, її дівоче прізвище – Популях. Від своїх батьків: матері, Магдалини Корніївни, та батька, Федора Кононовича Популях, – вона почула багато українських пісень.

Ось що сказала Марія Федорівна про роль пісні в її житті: «Мені вже скоро вісімдесят. Бачила і голод, і війну, і окупацію, і радість повернення наших батьків, братів, сестер з війни і неволі. Коли був голод, завмерла пісня, а коли стали люди оживати – ожила і пісня. Я дуже люблю пісні. Відколи себе пам'ятаю, то вже співала ніжні, веселі, сумні народні пісні. Їх є тисячі. Вони народились у моїмсерці разом зі мною, їх співали моя добра матінка і батько. Я ще й досі чую їхні голоси у цих піснях. Коли мені радісно, чи в важкі години мого життя, я співаю собі сама. Я живу піснею і забуваю все погане. Милі мої онучата, дітки, я передаю вам все багатство своєї душі, пам'ять своїх батьків. Будьте достойними дітьми нашого українського роду! Хай Господь Бог подарує вам мудрість!»

Під час розмови з М. Шандрою було зафіксовано такі фольклорні жанри: замовляння, легенди, бувальщини, анекдоти, казки, прислів'я та приказки, ліричні пісні, балади, рекрутські пісні, обрядові пісні, зокрема колядки та щедрівки, купальські, зажинкові та обжинкові пісні. На окрему увагу заслуговують весільні пісні, які можуть становити основу окремого дослідження. Ми ж зацентруємо увагу на записаних від респондентки календарно-обрядових піснях весняного циклу. Враховуючи власний понаддесятирічний досвід експедиційної роботи в селах історичної Уманщини, нами було констатовано, що такі пісні є рідковживаними і на сьогоднішній день побутують лише в деяких селах. Народні звичаї та обряди, пов'язані з весняним пробудженням природи, що супроводжувалися співом, іграми, хороводами, мають в Україні загальну назву веснянки, або, як їх назвала Марія Федорівна, володарські пісні.

«Веснянки – це календарно-обрядові пісні весняного циклу, які мають закличний характер і сприймаються як звертання до весни, до істот та речей, що асоціюються з нею» [1, с. 142]. Традиційно веснянки співали упродовж весни,

починаючи від свята Благовіщення (7 квітня), подекуди від Стрітєння (15 лютого), коли за народним календарем «зима з літом зустрічається». Володарські пісні приурочені до Великодніх свят. Виконавцями веснянок були виключно дівчата і молоді жінки.

Своїми початками веснянки сягають далекого доісторичного часу, коли наші предки з великими урочистостями зустрічали прихід весни. Разом з різними обрядами, ворожіннями, магічними діями вони були покликані прискорити весняне оновлення природи, проганяти зиму, забезпечити гарний врожай і добробут людей.

Як зазначають дослідники, «чимало дитячих хороводних ігор походять від найдавніших веснянок, які з часом стали малозрозумілими для народних мас і перейшли в дитячі ігри» [2, с. 176]. До них належать дохристиянські веснянки «Мак», «Кривий танець», «Вербовая дощечка», «А ми просо сіяли», «Подоляночка», «Жучок». Ці веснянки, за твердженням вчених, ще в першій половині ХІХ ст. належали до весняних ігор молоді.

Від М. Шандри ми записали такі варіанти ігор-веснянок:

«Кривий танець» (учасники гри ходили вервечкою між трьома застромленими в землю палицями або трьома посадженими на землю дітьми і співали):

*Кривий танче, туманче!  
Кривий танче, туманче!  
Що виведе, то й стане.  
Що виведе, то й стане.  
На всіх дівчат погляне.  
На всіх дівчат погляне.  
Всі дівчата в танку є.  
Всі дівчата в танку є.  
Тільки нема одної.  
Тільки нема одної.  
Меї рожі повної.  
Меї рожі повної.  
Мати рожу щипала,  
Мати рожу щипала.*

*Свою доньку вбирала.  
Свою доньку вбирала.  
– Іди, донько, у танок,  
– Іди, донько, у танок.  
Ставай собі край дівок.  
Ставай собі край дівок.  
Та не ставай край тумана.  
Та не ставай край тумана.  
Туман зведе із ума.  
Туман зведе із ума.  
А він зведе й розведе.  
А він зведе й розведе.  
А сватати не буде.  
А сватати не буде.*

«Вербовая кладка» (дівчата беруться за руки, роблячи ніби кладку. Маленька дівчинка йде по цій кладці, а дівчата співають):

*Вербовая кладка,  
Гнися не вломися,  
Вербовая кладка,  
Гнися не вломися.  
Мале дитя, впадъ, не забийся.  
В мене ненька рідненька  
Посилала до броду,  
Посилала до броду  
По холодную воду.  
І відерця маленькі,  
І казала повних не брати,  
І казала повних не брати,  
Йти додому спочивати,  
Йти додому спочивати  
І до хлопців моргати.  
А я її не слухала  
І повні набрала,  
І повні набрала,  
Йшла додому не спочивала,  
Йшла додому не спочивала*

*І до хлопців не моргала.  
В мене ненька не рідненька  
Посилала до броду,  
Посилала до броду  
По холодную воду.  
А відерця великі,  
І казала повні набрати,  
І казала повні набрати,  
Йти додому – не спочивати,  
Йти додому – не спочивати.  
А я її не слухала  
І повні не брала,  
І повні не брала,  
Йшла додому спочивала,  
Йшла додому спочивала  
І до хлопців моргала.*

«Чижик» (маленька дівчинка виконує роль «чижика», навколо якої дівчата водять хоровод):

*Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилеть, вилеть на піддашечок.  
Вилеть, вилеть на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
Чоловікам уся воленька  
– За шапочку та за паличку,  
У корчомку та за чарочку.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилеть, вилеть на піддашечок.  
Вилеть, вилеть на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
А парубкам уся воленька  
– За шапочку та за люльочку,  
На вуличку та за дівочку.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилеть, вилеть на піддашечок.  
Вилеть, вилеть на піддашечок,*



*Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
А дівчатам уся воленька  
– За віночок та за биндочку,  
На вулицю та у таночок.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилеть, вилеть на піддашечок.  
Вилеть, вилеть на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
Молодицям та й неволенька,  
На припичку та й діжа сходе,  
У колисці та й дитя плаче.  
Діжа просе: «Заміси мене».  
Дитя плаче: «Колиши мене».  
Дитя плаче: «Колиши мене».  
Пічка просе: «Затопи мене».  
Пічка просе: «Затопи мене».  
Хата просе: «Замети мене».  
Хата просе: «Замети мене».  
Милий просе: «Поцілуй мене».*

«Шум» (дівчата ходять колом, заплітаючи руки одна одній):

*Ой нумо, нумо, заплітати шума,  
А шум ходє по діброві,  
А шумиха рибу ловє,  
Що й наловила, те пропила,  
Дівці шуби не зробила.  
Чекай, дівко, до суботи,  
Будє шуба щє й чоботи,  
Прийшло до суботи,  
Ступай до роботи,  
Що будєм робити?  
Огірки садити.  
Не вродили огірки,  
А вродили будяки.  
Славнії хлопці, бачкуринські парубки!*

*Хлопцям косити, дівчатам в'язати,  
Ану, ану, дівки, шума заплітати!*

Окрім цього, було зафіксовано низку веснянок, які мають весільні мотиви, що притаманно значній кількості пісенних творів календарно-обрядової творчості. У зв'язку з тим, що під час Великого посту співати розважальні пісні заборонялося, частина пісень виконувалася на своєрідну мелодію, яка часто мала формульний характер (коли декілька пісень співаються на один і той самий музичний мотив). Наводимо приклади таких пісень:

*Під калиною огірки зійшли.  
Дівко Оксанко, старости прийшли.  
А Оксанка ходє та в долоні плещє:  
– Серце Іванку, чом не прийшов перший?  
– А я перший не прийшов, бо не було підо- шов,  
А батькові узував – всеньку хату сплазу- вав;  
Материних не хочеться, бо устілка воло- четься,  
А сестриця давала – тільки одна холява.*

\*\*\*

*А дівчина варенички чине,  
А хлопчина дверей не відчине:  
– Ой відчини, серденько, відчини,  
Буду тебе сватати восени.  
Ой відчини, серденько, відчини,  
Буду тебе сватати восени.  
– Я не хочу дверей відчиняти,  
Бо ти будеш зо мною жартувати.  
– Ой не буду, серденько, не буду,  
Пожартую звечора та й піду.  
Ой не буду, серденько, не буду.  
Пожартую звечора та й піду.*

\*\*\*

*На зеленому лужку  
Пасла Ганнуся качку.  
Ой пасла загубила,*

*Шукала прибудила  
Ой прибудила вона  
Аж у чистеє поле.*

*А чистому полі Іванко плужком оре.*

*Ой оре він та й туже  
За Ганнусею дуже:  
- Ой ти, Ганнусю, ой ти,  
Кудюю до тебе йти?  
- Горою, долиною,  
Бур'янем, кропивою,  
Лужком, Іванку, лужком,  
Буде горілка з медком.  
Ще й женихові обрік.  
Ще й подушечка під бік,  
Ще й білеє ряденце,  
Прийди, Іванку, серце.*

*\*\*\**

*Вечір, дівчино, вечір,  
Тебе хлопчина кличе.  
Під дверичками стояв:  
- Вийди, дівчино моя.  
Під дверичками стояв:  
- Вийди, дівчино моя.  
Словечко тобі скажу,  
Хусткою ручки зв'яжу,  
Ой щоб ти не боялась,  
Зі мною постояла.  
Ой щоб ти не боялась,  
Зі мною постояла.*

*\*\*\**

*Через горку та й в лісок,  
Через горку, через горку та й в лісок.  
Подай мила голосок,  
Подай мила, подай мила голосок.  
Ой рада б я подати,  
Ой рада б я, ой рада б я подати.  
Доріженьки не знайти,*

*Доріженьки, доріженьки не знайти.  
В саду листоньки шумлять,  
В саду листо-, в саду листоньки шумлять.  
Про нас люди говорять,  
Про нас люди, про нас люди говорять.  
І про тебе й про мене,  
І про тебе, і про тебе, й про мене,  
Що ти ходиш до мене,  
Що ти ходиш, що ти ходиш до мене.  
Ой як ходиш, то ходи,  
Ой як ходиш, ой як ходиш, то ходи.  
Поговору не роби,  
Поговору, поговору не роби.  
Ой як буде поговір,  
Ой як буде, ой як буде поговір  
– Я не твоя, ти не мій,  
Я не твоя, не твоя, ти не мій.  
Ой як буде неслава,  
Ой як буде, ой як буде неслава,  
Я ж навіки пропала,  
Я ж навіки, я ж навіки пропала.*

*\*\*\**

*За городом левада, левада, левада,  
А в городі принада, принада.  
Принадила дівчина, дівчина, дівчина  
Молодого козака, козака, козака.  
Ти, козаче молодий, молодий, молодий,  
Купи перстень золотий, золотий, золотий.  
До перстеня обручку, обручку, обручку  
– Візьми мене за ручку, за ручку, за ручку.  
Та підемо в садочок, та підемо в садочок,  
та підемо в садочок.  
Та нарвемо квіточок, та нарвемо квіточок,  
та нарвемо квіточок.  
Та сплетемо віночок, та сплетемо віночок,  
та сплетемо віночок.  
Та підемо в таночок, та підемо в таночок,*

*та підемо в таночок.*

*\*\*\**

*Прилетіли журавлі, журавлі, журавлі,  
Посідали на ріллі, ріллі, ріллі.  
Лучча рілля ранняя, ранняя, ранняя.  
Ой як тая пізня, пізня, пізня.  
Бо на ранній пшениця, пшениця, пшениця,  
А на пізній – мітлиця, мітлиця, мітлиця.  
Бо на ранній женці жнуть, жнуть, жнуть,  
А на пізній коси тнуть, тнуть, тнуть.  
У новії корчомці, корчомці, корчомці  
Говорили два вдівці, два вдівці, два вдівці:  
– Лучча жінка первая, первая, первая,  
Аніж тая другая, другая, другая.  
Як з першою дітей мав, дітей мав, дітей мав,  
А з другою розігнав, розігнав, розігнав.  
Пішли діти по лісі, по лісі, по лісі,  
Як горобці по стрісі, по стрісі, по стрісі.  
Вийшов батько гукає, гукає, гукає,  
Діток своїх скликає, скликає, скликає:  
– Ідть, дітки, додому, додому, додому,  
Я ж вам батько кожному, кожному, кожному.  
– Ой не підем, тату наш, тату наш, тату наш,  
Лучче підем служити, служити, служити.  
Жидам воду носити, носити, носити,  
Ніж мачусі служити, служити, служити.  
Тільки батько до хати, до хати, до хати,  
То мачуха, як мати, як мати, як мати.  
Тільки батько за поріг, за поріг, за поріг  
– То мачуха за батіг, за батіг, за батіг.*

*\*\*\**

*Ой з-за гори дим іде, дим іде, дим іде,  
Там Іванко сам іде, сам іде, сам іде.  
На конику катає, катає, катає,  
До всіх дівчат гукає, гукає, гукає:  
– Всі дівчата додому, додому, додому,  
Ти, Ганнусю, за мною, за мною, за мною.*

Ти, Ганнусю, за мною, за мною, за мною.  
Будеш мені вірною жоною, жоною.  
Будеш моїй матінці білльо прать, білльо прать,  
А за мною ніченьку ночувать, ночувать.  
Буде тебе матінка любити, любити,  
Буде тебе раненько будити, будити.  
– Твоя мати раненько не збуде, не збуде,  
Тільки ходе по сусідах та й суде, та й суде,  
Що невістка ледащо, ледащо, ледащо  
Не принесе водиці нізащо, нізащо.  
Не принесе водиці з криниці, з криниці,  
Не замете світлої світлиці, світлиці.  
А принесе водиці з баюри, з баюри,  
Вона мене обдуре, обдуре, обдуре.

\*\*\*

Ой у лісі два дубки, два дубки, два дубки  
Схилилися до купки, до купки, до купки.  
Там Василько воли пас, воли пас, воли пас,  
Він Марусі яблук дасть, яблук дасть, яблук дасть.  
– Їж, Марусю, не криши, не криши, не криши,  
Подружечкам не лиши, не лиши, не лиши.  
Подружечки поїдять, поїдять, поїдять,  
Вони тебе не схотять, не схотять, не схотять.  
Їж, Марусю, з калачом, калачом, калачом,  
Назвеш мене паничом, паничом, паничом.

\*\*\*

Ой на горі три млини мелеться, мелеться, мелеться,  
А в мельника три сини жениться, жениться, жениться.  
А перший син Іванко, Іванко, Іванко,  
Зеленая руточка, жовтий цвіт Іванко.  
А другий син Степанко, Степанко, Степанко,  
Зеленая руточка, жовтий цвіт Степанко.  
А третій син Романко, Романко, Романко,  
Зеленая руточка, жовтий цвіт Романко.  
Ми Марусю беремо, беремо, беремо,  
Іванкові даємо, даємо, даємо.  
Ми Ганнусю беремо, беремо, беремо,

*Степанкові даємо, даємо, даємо.  
Ми Параску беремо, беремо, беремо,  
Романкові даємо, даємо, даємо.*

*\*\*\**

*Ой полола горлиця лободу, лободу  
Та й послала горлика по воду, по воду:  
– Лети, лети, горлику, не барись, не барись,  
На чужії горлиці не дивись, не дивись.  
Бо чужії горлиці полетять, полетять,  
Вони тебе, горлика, не схотять, не схотять.  
Полетів же горличок, та й нема, та й нема,  
Полетіла горлиця вже й сама, вже й сама.  
А догнала горлика на мосту, на мосту,  
Та вдарила горлика по хвосту, по хвосту.  
А вдарила горлика по хвосту, по хвосту,  
Розсипалось пір'ячко по мосту, по мосту.  
А хто ж теє пір'ячко ізбере, ізбере,  
То той собі пароньки добере, добере.  
А дівчина пір'ячко збирала, збирала,  
Вона собі пароньку добрала, добрала.  
А збрала пір'ячко в ряденце, ряденце,  
Та пошила коханому сідельце, сідельце.  
А збрала пір'ячко в хустинку, в хустинку  
Та пошила коханому перинку, перинку.*

Отже, фольклорна спадщина с. Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області відзначається наявністю значної кількості різножанрових пісенних творів. Календарно-обрядові пісні весняного циклу, що збереглися у фольклорній пам'яті респондентів, містять любовні мотиви, а деякі з них зберігають ігровий характер.

### Список використаних джерел:

1. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність: посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Л. : Літопис, 2000. 614 с.
2. Сивачук Н. Український дитячий фольклор : підручник. К.: Деміур, 2003. 288 с.
3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Коржова Уманського району Черкаської області (2005) Ф. 57. 35 арк.*

### Контрольні запитання і завдання:

1. Охарактеризуйте веснянки як фольклорний жанр.
2. Яку функцію виконували веснянки в давні часи?
3. Які гри-веснянки виконувалися у селі Бачкурене Монастирищенського району Черкаської області?
4. Опишіть особливості виконання весняних ігор досліджуваного села.
5. Які мотиви містять календарно-обрядові пісні весняного циклу?
6. Яку функцію виконують веснянки сьогодні?
7. *Творчі завдання:*
  - Запишіть обряди зустрічі весни у вашій місцевості за поданим запитальником.
  - 1. З яким днем у Вашій місцевості пов'язувався початок весни (весна починається на Петра Вериги, Явдохи, Обретіння, інші дні)?
  - 2. Чи існував звичай закликати весну? Назвіть приклади закличок. Чи існувала традиція пекти коровай до зустрічі весни?
  - 3. Які повір'я, звичаї, пов'язані зі святом Стрітіння, яке призначення мала стрітенська вода, свічка (як вона називалася)?
  - 4. Які птахи вважаються провісниками весни?



5. Чи існував у Вашій місцевості звичай вітатися із птахами, що повертаються з вирію? Запишіть ці вітання.

6. Як колись зустрічали лелек? Чи пекли до цього спеціальне печиво?

7. Які обряди, звичаї, повір'я пов'язувались у Вашій місцевості зі святом 40 святих? Чи пекли до свята «жайворонків», пироги?

8. Коли розпочинали співати веснянки? Наведіть зразки веснянок, що збереглись у Вашій місцевості. Хто виконував ці веснянки колись і тепер (жінки, дівчата, діти)?

9. Підготуйте статтю на тему «Весняна обрядовість моєї місцевості», використовуючи зібраний матеріал.



*Фото. Учасники хореографічного фестивалю  
«Квітнева феєрія» (2015 р.)  
Архів факультету мистецтв*

## РОЗДІЛ 5. ЛІТНІЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ.

### 5.1. Святкування Івана Купала на теренах історичної Уманщини

Уманщина багата і дивовижна звичаями, традиціями, обрядами. Вже історично склалося, що язичницькі свята тісно переплелися із християнськими, тому у народних піснях, обрядах, іграх, звичаях відображено і минуле, і світогляд, і вірування наших земляків. Все це передавалося із покоління в покоління через живий досвід, усне спілкування і практику сімейного життя. Час грав не завжди на користь фольклорних надбань. Нові звичаї і традиції витісняли прадавні, тому наше завдання зберегти фольклорну пам'ять та кращі зразки минулого.

Купальський обряд Уманщини привертав увагу численних українських дослідників. У 90-х XIX ст. фольклорист та етнограф Хр. Ящуржинський зафіксував основні елементи купальської обрядовості та 20 пісень на Уманщині у с. Молодецькому та опублікував статтю «Заметка о Купальском празднике в Уманском уезде» у часописі «Київська старовина» (1890 р.). Докладністю опису народних традицій святкування свята Івана Купала вирізняються праці XX ст. О. Воропая, І. Гурина, В. Доманицького, О. Діденко, А. Кримського, В. Мицик, Т. Фіалко та ін.

Найцікавіше і найулюбленіше свято, яким закінчується літній сонячний цикл календарних дохристиянських свят – це свято молоді – хлопців та дівчат – Купало або Купайло, що з часом, після прийняття християнства з'єдналося зі святом церковним – народженням Івана Хрестителя. Тому і носить це свято подвійну назву – Івана Купайла.

Наші предки святкували Івана Купала 20-22 червня в час літнього сонцестояння: увечері, вночі та в самий день Купала. Свято Купайла відбувалося саме в період, коли сонце приходило до zenіту – найвище підіймалося над землею, давало

найбільше тепла і світла, виявляло свою найвищу чудодійну силу для рослинного і тваринного світу та для людини.

На Уманщині проводять купальський обряд із 6 на 7 липня. Дослідниця фольклору Уманщини Наталія Сивачук визначила складові свята Купала на Уманщині, зокрема:

1. Підготовка до свята (день 6-го липня):

1) збір сміття, непотребу, старих коліс для спалювання в ритуальному вогнищі;

2) вибір, приготування та встановлення ритуального деревця;

3) плетення вінків та прикрашення ними ритуального деревця.

2. Основна частина свята (вечір 6-го липня):

1) вшанування купальського деревця танцями та піснями навколо нього;

2) ритуальне спалення деревця, непотребу, старих коліс, соломи;

3) стрибання через ритуальне багаття молоді;

4) пускання вінків на воду.

3. Ритуальна вечеря.

4. Купальська ніч:

1) пошуки Квітки Щастя або Золотої Папороті;

2) обереги господарства.

5. Досвіток (7-го липня):

1) збирання зілля до сходу сонця;

2) ритуальний похід дівчат до криниць по купальську воду;

3) ритуальне ходіння по росі;

4) ритуальне обмивання;

5) збирання роси;

6) збирання дівчатами квіток у лісі з метою плетення вінків для ритуального гадання;

6. День (7-го липня):

1) виконання ритуалів викликання дощу в християнізованому вигляді.

7. Вечір (7-го липня) [16, с. 25-26].

Отже, свято починається ввечері, напередодні Купала. Відзначають його, як правило, над водою – біля місцевого ставка, річки, джерела.

Це свято припадає на день літнього сонцевороту, тому символізує народження літнього сонця – Купала і тим самим завершує панування весняного сонця – Ярила. Купала називають Богом плодючості й зображають з відповідними ознаками, що символізують чоловічий початок та запліднювальну силу. Головні персонажі свята – Купала та Марена, які уособлюють чоловіче (сонячне) і жіноче (водяне) божества. Ці дві дійові особи обираються, відповідно, хлопцями й дівчатами або виготовляються як опудала. Поєднання чоловічої і жіночої стихій породжує життя, яке на святі символізує гілка верби – Купайлиця [12;13;14].

На Уманщині хлопці вирубують Купайло з верби. Дівчата до хлопців співали:

*А наші хлопці недбайлиці,  
Не вирубали Купайлиці  
Якби вони про нас дбали,  
То би Купайла вирубали [10, арк. 21].*

Хлопці Купайло закопували, а дівчата прикрашали деревце вінками з польових квітів (барвінок, ромашки) і надівали на гілки. «Вкрашали деревце лентами, квітами (просто кидали їх на дерево) і стружкою. Прикрашали і співали:

*Наше Купайло з верб, верби,  
А ти, Ганнусю, прийди, прийди.  
Бо як не прийдеши на Купайла,  
То вийде з тебе душа й пара.*

\*\*\*

*Ой на Івана на Купала  
Вийшла Ганна, як та пава.  
Всі зачіпали стидалися  
Лиш той Іванко не стидався  
Взяв за рученьки та й обвінчався [10, арк. 22].*

\*\*\*

*Наше Купайло з верби, з верби  
Которий кращий прийди, прийди.  
Которий поганий – не треба, не треба  
У нас Купайла немає для тебе [5, арк. 16]*

У багатьох селах Уманщини майже до середини ХХ століття зберігся купальський ритуал «вбирання будяка», про який ідеться в архівних матеріалах, експедиційних записах здобувачів та співробітників лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Будяк виконував функцію купальського деревця в таких селах як Коржова, Вільшанка, Дубова, Бабанка. Дівчата знаходили величезного будяка, викопували його, потім вбирали в одяг дівчини, прикрашали квітами й намистом і співали:

*Наше купайло будякове,  
А наших хлопців колька коле,  
Нехай коле, нехай знають,  
Нехай Купала вирубують  
Не з будяка, а з верби,  
А ти Іване прийди, прийди [11, арк. 45]*

Н. Сивачук зазначає, що Купальське деревце прикрашали квітами, биндами, вишнями, цукерками, дерев'яною стружкою, пофарбованою яскравими фарбами. Є дані про те, що в нижній частині купальське деревце «оздоблювали» кропивою та будяками. Їх намагалися замаскувати поміж квітами, гірляндами з ягід та віночками, щоб хлопці, розриваючи купальське деревце, пожалили чи покололи собі руки. Зазвичай це робилося «задля сміху». Ще на «купайлицю» чіпляли «качалочки» з вишень. Ягідки зривали разом з черешками і зв'язували нитками в пучечки, які прикріплювали з усіх боків до невеличкої палички (20–30 см.) [15, с.131].

Надвечір до ставка сходилися жителі села – і діти, і дорослі. Адже цим дійством мало завершуватися колективне дозвілля, бо невдовзі надходили жнива.

Основним стрижнем, довкола якого відбуваються дієства, є купальський вогонь, який символізує сонце-зародок у материнській утробі. Він має горіти цілу ніч – від заходу Сонця-

Ярила в лоно Матері-Землі (смерті) до сходу (народження) Купала. Хлопці додивлялися, як складене вогнище, прикидали на око, чи вистачить хмизу, бо ж купайлівське свято мало тривати до пізньої ночі [12;13; 14].

На Уманщині палили вогнище з хмизу. Хлопці слідкували, аби вогонь не згас – підкидали ломаччя. Так воно і горіло до ранку. Навколо нього і Купайла водили хороводи, співали, танцювали [2, арк.15].

Хороводи водили під пісні:

*Ой, вербо, вербице!  
Час тобі, вербице, розвиватися,  
Ой ще не час, не пора.  
Час тобі, Іваночку, женитися,  
Ой ще не час, не пора.  
Ой ще ж моя дівчина молода.  
Та нехай до літа, до Івана  
Щоб моя дівчина погуляла;  
Та нехай до літа, до Петра,  
Щоб моя дівчина піросла.*

\*\*\*

*Кругом Мареноньки ходили дівоньки,  
Стороною дощик іде,  
Стороною, та на мій барвіночок зелений.  
Сьогодні Івана, а завтра Купала,  
Рано-вранці сонце зійде.  
Рано-вранці та на мою роженьку, голівоньк червону.*

\*\*\*

*Ой, на Івана, тай, на Купала,  
Красна дівчина долі ходила, шукала  
Долі шукала, квіти збирала  
Ой, на Івана, тай, на Купала,  
Квіти збирла, віночок сплела,  
Ой, на Івана, тай, на Купала,  
Віночок плела, потічок пускала  
Собі на щастя долю гадала.  
Пливи вночку у синє мре,  
Може на радість, може на горе [9, арк.9-10]*

\*\*\*

*Ой молодая молодице,  
Ой вийди до нас на вулицю,  
Ой вийди до нас на вулицю,  
Розведи нам купайлицю.  
Ой рада б я вийти, розвеселити,  
Та мій миленький буде бити.  
Ой буде бити, научати,  
Ще й комороньку зачиняти.  
А в комороньці одне вікно,  
Воно високе, не видно.  
Ой одчиню я квартирочку  
Та подивлюся на вуличку,  
А мій миленький конем грає,  
Моє серденько ножем крає [1, арк.32].*

Співали дражнилки (хлопці на дівчат, а дівчата на хлопців):

*Ой, на городі, лапух, лапух  
Чогось в Марусі живіт напух,  
Ой, нехай пухне, нехай знає,  
Нехай Івана не займає.*

\*\*\*

*Ой ти Іване попів, попів,  
Чого ти в погріб летів, летів,  
А я у погріб летів, летів,  
Бо я сметани хотів, хотів,  
Не так сметани-колотухи,  
Як той Ганусі-щебетухи.*

\*\*\*

*Ой, ти, Олено, тихаті губи!  
Казав Петро, що сватать буде.  
-Я не тихата і не буду,  
Бо знаю добре, його буду [8, арк.11].*

Співали про всіх хлопців і дівчат, які були біля Купайла.  
Потім починають стрибати через багаття. Кожен вважає за честь очиститися вогнем, тричі перестрибнувши через нього.

Існують прикмети, пов'язані з цим: якщо парубок найвище стрибнув – буде гарний урожай у його родині, вскочить у полум'я – чекай біди. Коли ж вдало перестрибнуть багаття юнак з дівчиною – вони неодмінно одружаться і проживуть у злагоді все життя. Тому важливо знати, що не можна стрибати через Купальське вогнище будь із ким, а лише з тим кого кохаєш [5, арк. 7].

Спочатку один за одним стрибають через вогонь хлопці. Щовище скочить хлопець, то краще буде на його городі врожай; щоспритніше скочить – здоровший буде. Упаде під час стрибка – щось трапиться йому нещасливого впродовж року; розгорне вогонь під час стрибка – розгорнеться якийсь нелад [2; 6; 8].

Коли перестрибали всі хлопці, тоді починають стрибати попарно, хлопець із дівчиною. Перестрибнули вдало, вогню не зачепили, не спіткнулися – поберуться і щасливо житимуть.

В. Давидюк вважає, що проходження через вогонь та воду потенційних партнерів має космогонічний зміст. Вода й вогонь, коли йдеться про вибір пари, можуть сприйматися як межові (лімінальні) знаки при переході з одного світу в інший. Для дівчини перестрибування через вогонь було необов'язковим. У багатьох випадках це мусили робити тільки хлопці. Так само для хлопців необов'язковим було купання. Якщо хлопець і опинявся у воді, то насамперед задля того, щоб викупати дівчину. Отже, вже в цьому обряді вода може вважатися уособленням жіночого, а вогонь – чоловічого [12].





*Фото. Інсценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у с. Легедзине (2016 р.)*

У цей час, ті дівчата та хлопці, що не стрибають через вогнище, співають купальських пісень, у змісті яких багато уваги приділяється темі кохання, сватання, жартам. Сама природа у розквіті своїх сил вражала юні серця, спонукала до вияву найкращих людських почуттів, які виливалися у слові, співі, музиці і танці. Молоді люди оспівують конкретних осіб, називають імена закоханих:

*Ой загороджу терном річку,  
Та пуцу лебідя й лебідочку,  
А сама буду дивитися,  
Як буде лебідь купатися,  
Та із лебідкою вітатися.  
То не лебідь і не лебідочка, –  
То Іван парубок, Наталка дівочка [17, с. 327].*

\*\*\*

*А на Івана, на Купала  
Наша Марія в воду впала.  
Ой там Марія купалася,  
Ой там з Іваном вінчалася [7, арк. 28].*



*Фото. Інсценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у с. Легедзине (2016 р.)*

На думку дослідників [12;13;15;16], ім'я у змісті купальських пісень – це вираження адресата симпатичної магії, елементи якої тут дуже виразні. Оскільки купальські свята виконували функції привселюдного вибору пари, то називання в них попарно імен присутніх там хлопців і дівчат сприймається і як оприлюднення виявлених обопільних симпатій, і як вияв магічного впливу, що визначається сакральною особливістю купальської ночі:

*А попід греблю вода тече,  
А там Маруся коржі пече,  
А там Іванко воду носе,  
Та все в неї коржа просить.  
– Ой дай мені коржа, коржа,  
Що твоя ручка біла спекла.  
Не так та ручка як ти сама [5, арк. 21].*

\*\*\*

*Ой на Івана на Купайла  
Ішла Оксана селом, вбрана  
На неї хлопці зглядалися,  
Її займати стидалися.*

*Лише Іван – не стидався:  
Взяв за рученьку й поцілувався,  
Взяв за другу та й повінчався.*

\*\*\*

.....  
*Стояла тополя край поля,  
Стояла Галина край двора.  
Хто ж тебе, тополе, пополе?  
Хто ж тебе, Галино, пригорне?  
Обізвався Іванко на сивім коні:  
– Я ж тебе, тополю, пополю,  
Я ж тебе, Галино, пригорну.  
Обполю тополю та й до корінця,  
Пригорну Галину та й до серця.  
Обполю тополю ще нижче,  
Пригорну Галину ще ближче [6, арк 8].*

\*\*\*

*Ой ти, Іване, попів, попів!  
Чого шукаєш волів, волів?  
Десь, твої воли давно в шкоді:  
З'їли капусти три городи.  
Біжи, Іване, воли займають  
Та з Катериною гулять, гулять!  
– Он нехай їдять всі чотири,  
А ми обоє чорнобриві.  
Ой нехай їдять всі шість, всі шість,  
Нам обом буде милість, милість.*

\*\*\*

.....  
*Ой, скакав коник попід гречку,  
За ним Іванко із гнuzдечком,  
– Ой, чека, конику загнuzдаю  
Та поїдем до Дунаю.  
А до Дунаю воду пити,  
А до Степана дівку любити [4, арк. 17]*

Насрибавшись через багаття, хлопці й дівчата беруть з купайлиці віночки (кожен свого) і йдуть до води. Дівчата,

пускаючи на воду вінки. ворожили: в яку сторону попливе – звідти і чоловік буде; а коли вінок стоїть чи крутиться, то ще не скоро одружиться; а коли вінок потоне, то скоро помре.

При цьому співали:

*На городі танком кропива  
Наша Гануся свою хату пропила  
Наша Гануся свою хату пропила  
Щоб до неї Маруся не ходила  
Щоб до неї Маруся не ходила  
Та од неї Івана не водила.  
А до неї Маруся ходила,  
Та од неї Івана водила.*

\*\*\*

*Ходила Ганнуся по полю,  
Вибирала пшениченьку з хоколю.  
Приїхав Іванко шапочку зняв,  
Боже тобі, Ганнуся, помагай.  
Боже тобі, Ганнуся, помагай  
Буде з цієї пшениченьки коровай.  
Буде з цієї пшениченьки насіння,  
Коли в тебе, Ганнусю, весілля?  
Не знаю, дівчата, не знаю,  
Нехай я у Івана питаю.  
В суботу, дівчата, в суботу,  
Бо я маю за Івана охоту.  
В неділю, дівчата, в неділю,  
Бо я маю за Івана надію.*

\*\*\*

*На Купала була, сорочку забула,  
Била мене мати вербою,  
Щоб я не стояла з тобою [3, арк. 19-20].*

\*\*\*

*На Івана, на Купала  
Там дівчинонька квіти збирала.*

*Квіти збирала, в пучечки клала.  
Ой на Івана, на Купала.  
В пучечки клала, віночок плела,  
Віночок плела, до річки йшла.  
Ой на Івана, ой на Купала.  
До річки прийшла, у воду клала:  
– Ой пливи, пливи, віночку мій,  
Скажи, покажи, де суджений мій.  
Ой на Івана, ой на Купала.  
Там дівчинонька милого стріла,  
Милого стріла, в танок повела.  
Ой на Івана, ой на Купала [2, арк. 9-10].*



*Фото. Інсценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у Національному дендрологічному парку «Софіївка» (2014 р.)*



*Фото. Інсценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у Національному дендрологічному парку «Софіївка» (2014 р.)*

У деяких селах історичної Уманщини (с. Бачкурине, с. Сарни, с. Леськове, с. Шабастівка) Купайло топили у воді. А у селах Паланка, Тимошівка, Вербувата, Іванівка та ін. Купайла на воду не пускають, а ламають. Усі присутні на святі ламають Купайло на гілочки і використовують відповідно до потреб, зокрема, гілку: несуть до хати і кладуть під подушку (хто присниться, з тим дівчина одружиться); несуть на город, щоб огірки родили. Якщо старші здобудуть таку гілочку, то загнітять нею хліб, який потім дають корові, як ідуть доїти (це, щоб корова гарно стояла).

У старожилів існують деякі традиції стосовно охорони господарства в купальську ніч. Господарі і господині в селі не сплять. Саме в цю ніч вештаються лихі сили, які можуть натворити біди в господарстві: можуть зіпсувати коня, корову та інших тварин.

Іще за дня господині обтикають по вуглах хати лопухами, осиковими гілками; обсипають маком-відюком та кладуть острієм сокиру у воротах. А як лише смеркне, господиня йде до хліва й підкурює корови чарівними минулорічним купальським

зіллям, щоб відьма не приступила; дівчата у цей день носять часник за поясом. А, головне, боронь Боже, в хаті згадати когось із злих істот [3; 6; 7].

Ще до світання господині біжать із відрами до криниць по чарівну купальську воду. Кожна поспішає прийти першою та зачерпнути цієї цілющої рідини, оскільки вірять, що ця вода зцілить від недуг.

У Купальську ніч зілля, особливо польове та лісове, набирає виняткових чарівних властивостей, великої лікувальної та цілющої сили. Різне зілля служить різним справам та випадкам. Але це зілля має чарівні властивості лише цієї ночі.

Ще не скоро сонечко покажеться на небі, а вже бабусі, господині – поспішають до лісу по зілля. Кожна з них збирає за своєю потребою: від переполоху, від зурочень, від домовиків, відьом та іншої нечисті. Збирають зілля для купелю дітей, для миття голів донечкам; «від живота», «від голови» та інших хвороб. Дівчата збирали зілля-кохання: сон-траву, ромен-зілля, васильки тощо [4; 5; 10].

Частину зібраного зілля господині святили на Маковея та на Спаса в церкві. А все зілля сушиться й вішається на горищах для зберігання.

Обрядова картина свята Івана Купала на території Уманщини засвідчила нерівномірність збереження традиції, оскільки у деяких селах залишилися лише епізодичні спогади, а традиційні риси купальської обрядовості, нажаль, втрачено.

### **Список використаних джерел:**

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Записано від Шандри Марії Федорівни, 1931 р. н., жительки с. Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області, Мельник Ліаною 14. 06. 2002 р. Ф. 217. 78 арк.*

2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в

школі». Записано від Гедзун Марії Федорівни, 1935 р.н., Журавель Параски Антонівни, 1943 р.н., жительок с. Шабастівка Монастирищенського району Черкаської області, Каюк Юлією 7. 07. 2001 р. Ф.187. 43 с.

3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Варущенко Тетяни Юхимівни, 1940 р.н., жительки с. Тимошівка Маньківського району Черкаської області, Третьак Світланою 4. 07. 2011 р. Ф. 217. 44 арк.

4. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Лагуткіної Ольги Лаврентіївни, 1926 р.н., жительки с. Вербувата Христинівського району Черкаської області, Мельник Ганною 4. 07. 2010 р. Ф. 190. 38 арк.

5. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Титоренко Лідія Павлівна 1939 р.н., жительки с. Вербувата, Христинівського району Черкаської області, Мельник Ганною 4. 07. 2010 р. Ф. 190. 38 арк.

6. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Самбурської Лідії Михайлівни, 1939 р.н., жительки с. Леськове Монастирищенського району Черкаської області, Шляхтою Оленою 12. 07. 2001 р. Ф.188. 29 с.

7. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Борисенко Антона Олександровича, 1923 р.н., жителя с. Берестівець, Уманського району Черкаської області, Мельник Ольгою. 22. 06. 2002 р. Ф.192. 31 с.

8. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». Записано від Косенко Галини Юхимівни, 1939 р.н., жительки с. Паланка, Уманського району Черкаської області, Терешко Інною 2. 07. 2011 р. Ф. 202. 19 с.

9. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в



школі». *Записано від Мальвани Надії Миколаївни 1958 р.н., жительки с. Багачівка, Уманського району Черкаської області, Куян Дариною 28. 06. 2014 р. Ф. 212. 62 арк.*

10. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Записано від Мельник Віри Пилипівни, 1937 р.н., жительки с. Паланка Христинівського району Черкаської області, Йовенко Ларисою 6. 07. 2011 р. Ф. 199. 29 арк.*

11. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Записано від Григорош Аніни Тимофіївни 1938 р.н., жительки с. Шукайвода, Христинівського району Черкаської області, Савченко Анною 28. 06. 2014 р. Ф. 212. 62 арк.*

12. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Вежа, 1997. 296 с.

13. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: (У 3 кн., 6т.). Кн. II, т.4: (Літній цикл). К.: АТ «Обереги», 1994. 404 с.

14. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні К.: «Наукова думка», 1990. 142 с.

15. Практична фольклористика: навч.-метод. посібн. для студ. філолог. факульт. / укладачі Сивачук Наталія Петрівна, Циганок Оксана Олександрівна. Умань: ПП Жовтий, 2011. 191с.

16. Сивачук Н. П. Купальська обрядовість Уманщини / Н. П. Сивачук. Умань: АЛМІ, 2008. 126 с.

17. Ящуржинский Х. Заметки о купальском празднике в Уманском уезде. *Киевская старина*. Кн. XXXI. 1890. С. 326–331.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Чому свято Івана Купала має таку назву?
2. Хто вперше описав свято Купала на Уманщині? Де цей опис було надруковано?
3. Охарактеризувати обрядодії свята Івана Купала на Уманщині: вшанування і спалювання (потоплення)

купальського деревця; розпалювання багаття, стрибання через вогонь; пускання вінків на воду.

4. *Творчі завдання:*

1. Опрацюйте працю Заметки о купальском празднике в Уманском уезде. *Киевская старина*. Кн. XXXI. 1890. С. 326–331. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=5810>

- Порівняйте рівень збереження фольклорної пам'яті щодо купальської обрядовості. Укладіть порівняльну таблицю:

Купальська обрядовість на Уманщині			
<i>За записами Хр. Ящуржинського</i>	Час святкування	<i>За матеріалами науково-дослідної лабораторії</i>	Час святкування
	Атрибути свята	<i>«Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»</i>	Атрибути свята
	Етапи купальської обрядовості		Етапи купальської обрядовості
	Тексти купальських пісень: - вибір пари; - ворожіння; - пускання вінків на воду; - очікування милого; - жартвливі (дражнилки); - інша тематика.		Тексти купальських пісень: - вибір пари; - ворожіння; - пускання вінків на воду; - очікування милого; - жартвливі (дражнилки); - інша тематика.
	Забуті обрядодії:		Забуті обрядодії:

2. Запишіть купальські пісні, що співають у вашому селі.

3. Випишіть із часописів «Народна творчість та етнографія» (URL: <https://nte.etnolog.org.ua/>) та «Народознавчі зошити» (URL: <https://nz.lviv.ua/>) назви праць, присвячених купальській обрядовості.

## 4.2. Рецепція змісту танців купальської обрядовості (аспекти символіки)

Останнім часом в сучасній гуманітарній науці спостерігаємо підвищений інтерес до вивчення народних вірувань, традицій, звичаїв, обрядів та символіки. Це явище зумовлено насамперед втратою генетичної пам'яті народу у зв'язку із соціальними змінами, урбанізацією, технізацією життя. Як зауважує М. Дмитренко: «Україна з високо розвинутою традиційною культурою може стати гідним репрезентантом своїх надбань, у діалозі культур і традицій продемонструвати справжній атракціон унікального мистецтва, що творилося протягом тисячоліть» [1, с. 12]

Українська система символічного відображення світу найдавніша і найбагатша серед традиційних культур на планеті. Її дослідження актуалізується потребою глибшого пізнання народного світогляду, менталітету українців, національної специфіки фольклору, концепцій родоцентризму та антропоцентризму.

Актуальним на сьогодні вважаємо вивчення символіки народної танцювальної культури, яка має живий зв'язок зі смисложиттєвими засадами людського буття, допомагає засвоїти практичний, духовний та онтологічний досвід роду й народу.

Народні танці – стійкі символічні зразки, що акумулюють етнокультурну інформацію, та як закодовану в сталих художніх образах і символах пам'ять народу. К. Кіндер доводить, що «символіка народного танцю є важливою складовою національної традиції, незнищеним знаковим кодом українського народу, в якому впродовж віків утілювався досвід поколінь, їхні уявлення про навколишній світ і людину в ньому» [5, с. 14].

Серед різних обрядодій, які здійснювали на свято Купала (вшанування і спалювання (потоплення) купальського деревця, розпалювання багаття, стрибання через вогонь, пускання вінків на воду, влаштування ритуальної вечері) важливе місце займали обрядові танці.

Купальські дійства завжди супроводжувалися танцями. Відомості про це знаходимо як в давніх, так і сучасних джерелах. Наприклад, в посланні Псковського ігумена Памфіла (1505 р.) повідомлено, що: «Егда бо придет самый той праздник Рождества Предотечева, тогда во святую ту ночь мало не весь градъ возматется; и в селіхъ возбіється въ бубны и въ сопіли, и гуденіемъ струнным и всякими неподобными играми сатанинскими, плесканиемъ и плясаніемъ, женамъ же девамъ главами киваніе и устами ихъ неприятень кличь, всескверные пісни бісовскія, и хребтомъ ихъ вихляніе и ногамъ ихъ скаканіе и топтаніе, что бысть во градехъ и въ селіхъ» [12, с.18]; в універсалі гетьмана Скоропадського (1719 р.) читаємо: «Молодіе и своевольны люди, збираючись по ночах, купали справуют, игри, танцы...» [11, с. 542]; в розвідці «Заметки о купальском празднике в Уманском уезде» Хрисанф Ящуржинський повідомляє: «Величественный славянскій праздникъ Купала съ вечерними кострами, съ обрядовимъ прыганьемъ через огонь, со скатываніемъ зажженого колеса въ реку, съ хороводами и песнями...Духовная власть также запрещаетъ купальскіе хороводы, потому что они беса веселятъ» [16, с. 327]; сучасний фольклорист-етнограф М. Дмитренко у праці «Символи українського фольклору» зазначає, що на Поділлі, Волині, в інших місцевостях дівчата з хлопцями вибирали «купайлицю» – вербове невелике, але розкішне, з багатьма гілляками дерево... водили навколо нього хороводи, співали різноманітних обрядових пісень...» [1, с.132]; в архівах науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» знаходимо такі відомості: «як молодими були, збиралися коло річки та й вкрашали Купала, плели вінки і кидали їх на воду, співали, танцювали...» [8], або «На купаилицю дівчата чіпляють вінки, а самі сідають і співають пісні. Перш ніж співати, дівчата у вінках ведуть хороводи кругом купаилиці; потім граються, влаштовують ігри кругом купала, аж тоді сідають, почепивши вінки» [9].



*Фото. Інценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у Національному дендрологічному парку «Софіївка» (2019 р.)*



*Фото. Інценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у Національному дендрологічному парку «Софіївка» (2019 р.)*

Основними символами купальської обрядовості є купальське дерево, вінок, вогонь і вода. Їх вшанування і возвеличення пов'язане з народною хореографією.

Атрибути рослинного походження – купальське деревце (гільце) і вінок переважно виступають як аграрно-магічні та любовно-еротичні символи.

Купальське деревце (Купало, Купайло, Купайлиця) – обрядове дерево на зразок гільця, що уособлювало рослинність у період її розквіту й очікування від неї щедрих плодів [2, с. 322]; символ родючості, буйного цвітіння природи, любовних відносин [6, с. 78]. Його прикрашали квітами, кольоровими стрічками, ягодами, вінками, що символізувало дерево життя, розквітле молоде життя, кохання, поєднання небесного і земного, чоловічого і жіночого.

Окрім магічного та утилітарного спрямування, обряди з купальським деревцем мали ще й естетичний зміст, що «зумовило трансформацію обряду від його ритуально-магічної сутності до дій розважально-ігрового характеру» [6, с. 70]

Молодь водила хороводи, влаштовувала ігри та розваги біля купальського деревця.

Згідно із експедиційними матеріалами, на теренах історичної Уманщини дівчата прив'язували гільце до задалегідь застромленої в землю палиці, встановлювали його на степку побіля річки «сідали подвійним колом (мале коло – 5-6 чоловік, сидять навколо самого гільця, а друге – значно ширше, а то й подвійне, потрійне – трохи далі)» [10]. Дівчата, відповідно до кількості кіл, якими вони сідали навколо деревця, утворювали хороводи і водили їх під спів купальських пісень. Починали співати дівчата першого кола від гільця, потім, другого, третього.

*1-ше коло:*

*Ой, вербо, вербице,  
Час тобі, вербо, ще розвись,  
Час тобі, Іване, женись!*

*2-ге коло:*

*Ой не час, не пора,  
Бо ще моя Храсинка молода.  
Нехай вітер вербицю похитає,  
Нехай Храсинка погуляє! [10].*

Таким чином, у купальських танках біля Купайлиці яскраво вимальовується образ молодої дівчини, що прагне до здійснення одвічної мрії – стати дружиною гарного, молодого, здорового, ласкавого, роботящого чоловіка.

Дослідниця купальської обрядовості історичної Уманщини Н. Сивачук зазначає, що дівчата водили ритуальний танок, його рисунок має форму кола і є не тільки символом сонця, але й ключем до таїн життя. В основі кола – хрест, що символізує поєднання двох енергетик – вогненної чоловічої та вологої жіночої, що закручують спіраль світоруху. У цьому сакральному танці рисунок гармонійної взаємодії протилежних модусів (чоловік-жінка, Небо-Земля, Сонце-Вода). Це символічна спіраль світоруху, по якій плине енергія життя, прядеться нитка вічності [14, с. 30].

Отже, важливе місце у купальській обрядовості має танок у формі кола. Це пояснюється тим, що свято припадає на літнє сонцестояння, а коло – це символ сонця. На сонячний культ у купальській обрядовості вказують і хороводи, і багаття, і запалене колесо, що котиться згори до води, і пісні. Всі дії людей спрямовані на те, щоб зрушити сонце з місця. Вислів «сонце грає», на думку О. Потебні, означає, що воно обертається навколо своєї осі, спускається, піднімається, розкидає по небу промені [13, с. 534]. Існує народне уявлення, що «сонце жениться», тому танцює від радості. Вчені вважають, що «весільні мотиви в купальському ритуалі можуть бути пояснені тим, що він імітує шлюбне поєднання Сонця або якогось іншого міфологічного персонажа «верхнього світу» з богинею «нижнього світу», яка персоніфікована в образі Морени. Саме в такий спосіб інтерпретується сполучення в купальському святі ознак двох культів – сонця і води» [3, с. 47].

За Н. Сивачук, Купальське свято імітувало небесне весілля, шлюбне поєднання божеств чоловічої та жіночої статі, що відтворювалося у вигляді залицяння хлопців до дівчат. Гра сил природи, їх апофеоз збігалися з розбурханою стихією людських почуттів. За законами симпатичної магії подібне викликається подібним, тому гра людських емоцій підсилювала

гру сил природи, її здатності родити, давати врожай, нести благо.

Специфіка виконання купальських пісень у хороводі, групою (дівчата) проти групи (хлопці) вплинула на їх композицію, зазвичай діалогізовану, з двох частин. Спочатку співають і танцюють дівчата, а потім хлопці їм відповідають:

*Дівчата:*

*Покочу теслицю, теслицю,  
А ви, парубочки, в світлицю, в світлицю.  
Хоча вони в світлиці, в світлиці.  
Проте вони паршивці, паршивці.*

*Хлопці:*

*Покочу я долото, долото,  
А всі дівчата – в болото, в болото.  
Хоча вони в болоті, в болоті,  
Проте вони золоті, золоті [14, с. 37 – 38].*

Виконавську традицію купальських пісень сучасний дослідник А. Іваницький назвав ритуально-сугестивною, скерованою на навіювання певного емоційного стану. Можна сказати, що в купаліях спів, рух, слово направлено діяли в бік все більшої екзальтації, збудження учасників обряду [4, с. 93].

Наступними діями купальської обрядовості є танці довкола вогню, стрибання через вогонь, пускання вінків за водою.

Спільні хороводи дівчата і юнаки водили довкола вогню таким чином, щоб кожен хлопець тримав за руку свою дівчину. Як зазначає С. Килимник, спочатку повільно йдуть за сонцем, співаючи:

*По садочку ходжу, виноград саджу,  
Посадивши та й поливаю,  
Ой поливши, та й нащипаю,  
(Щіпають дівчата хлопців)  
Нащипавши, віночка зів'ю,  
Віночку звивши, на оду пуцу:*

*Хто вінка пійме, той мене візьме [7, с. 105–106].*

Дівчата розбігаються в усі боки, хлопці біжать за ними, намагаючись вхопити «свою дівчину». Як бачимо, провідним



мотивом в таких хороводах є ідея пошуку партнера для створення сім'ї.

Вінок – символ краси і сонця, дівочтва, краси, молодості, щастя. На Івана Купала вінки представляли солярну символіку, пов'язану з ідеєю плодючості і добра. За народною традицією дівчата плели вінки з різноманітних трав, квітів, пускали їх на воду та спостерігали за напрямком і характером їхнього руху.

Як зазначає С. Килимник пускання вінків на воду також супроводжувалося танцями: «Проводився своєрідний хоровод з вінками: кожна дівчина тримає два вінки, в кожній руці... Повільно йдуть одна за другою, держачи вінки вгору до сонця, підтанцьовують і співають купальських пісень» [7, с. 114].

На Уманщині спочатку підходить старша в дівчачій громаді дівчина. Вона кидає перший віночок, за ним – другий. І дівчата, і хлопці уважно слідкують, чи наздожене другий віночок першого, чи попливуть вони парою. «Якщо віночки пливуть у парі, то й хлопець з дівчиною поберуться. Якщо віночки розійдуться, то закохані не будуть разом. Якщо віночок накривало хвилею і він тонує, то це було дуже поганою прикметою» [8].

Під час святкування Івана Купала танцювали і не обрядові танці. Їх малюнок, – зазначає З. Сизоненко, – передбачав зміну партнера з кожним коліном, щоб усі дівчата і хлопці перетанцювали один з одним [15, с. 31]. Це пояснюється тим, що молодь повинна була «придивитися» один до одного і вибрати собі пару на все життя.

Таким чином, танці-хороводи супроводжували усю купальську обрядовість. Під час танцю учасниці створюють елементарні побудови – коло, подвійні кола, зірочки, горизонтальні лінії.

Дослідження танців купальської обрядовості дозволить вивчити суспільно-соціальний, релігійно-світоглядний, морально-етичний досвід наших пращурів, сприятиме правильному розумінню їх змісту, соціальних функцій і естетичної природи.

## Список використаних джерел:

1. Дмитренко Микола. Символи українського фольклору: Монографія. К.: УЦКД, 2011. 400 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
3. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення / М. Жуйкова. *Студії з інтегральної культурології*. Вип. I: Thonatos. Львів, 1996. С. 28–62.
4. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість [Текст]: навч. посіб. / А. І. Іваницький; ред.. М. М. Поплавський; Національний ун-т культури і мистецтв. Вид. 2., доопрац. К.: Музична Україна, 1999. 222с.
5. Кіндер К. Р. Семантика пластичних символів народної танцювальної культури українців: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.01 «Теорія та історія культури»*. К., 2007.19 с.
6. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні К.: «Наукова думка», 1990. 142 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.] Т. 4: (Літній цикл). Вінніпег, 1957. 178 с.
8. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Коржова Уманського району Черкаської області (2001)* Ф. 43. 54 арк. Арк.47
9. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Дубова Уманського району Черкаської області (2002)* Ф. 63. 76 арк. Арк.12
10. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Кочубіївка Уманського району Черкаської області (2003)* Ф.107. 48 арк. Арк.187

11. Николайчик Ф. Универсал гетьмана Скоропадского о вечерницах, кулачных боях, сборищах под Ивана купала и проч., 1719 года. *Киевская старина*. 1884. Т.45. С. 541–543.

12. Послание Памфила. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные археографической комиссией*. Т. I. 1846 р. № 22. 1611 с.

13. Потебня А. А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. *Слово и миф*. М.: Правда, 1989. С. 534.

14. Сивачук Н. П. Купальська обрядовість Уманщини Умань: АЛМІ, 2008. 126 с.

15. Сизоненко З. Н. Віночок. Київ, 1962. 83 с.

16. Ящуржинский Х. Заметки о купальском празднике в Уманском уезде. *Киевская старина*. Кн. XXXI. 1890. С. 326–327.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Яке символічне значення народних танців за К. Кіндер?

2. Які наукові джерела підтверджують думку, що купальські дійства у давнину завжди супроводжувалися танцями?

3. Назвіть символи купальської обрядовості.

4. Яку роль виконували обрядові дії купальських свят?

5. Що символізує танок у формі кола?

6. Розкрийте специфіку виконання купальських хороводів.

7. У чому виявляються особливості виконавської традиції купальських пісень за А. Іваницьким?

8. *Творчі завдання:*

- Опишіть «хоровод з вінками», який зафіксовано на Уманщині.

- Опитайте сарожилів вашої місцевості за запитальником:

1. Запишіть відомі у Вашому селі повір'я про сонце, його поведінку на свято Івана Купала (сонце гріє, міняється, купається).

2. Чи розкладали багаття на Купала? Що біля нього відбувалося?
3. Чи купалися цього дня в річці, чи обливалися водою?
4. Чи виготовляли у Вас Купальське дерево? Як воно називалося (купайло, марена, віха) і який мало вигляд?
5. Яких пісень співали на Купала?
6. Чи відомі у Вас повір'я про цвіт папороті? Запишіть їх.
7. Чи ходили збирати цього дня трави? Які?
8. Чи відомі у Вас дівочі гадання на вінках, звичай пускати їх за водою?
9. Чи існував у Вас звичай на Купала жалити одне одного кропивою? Нащо це робили?
10. Чи водять хоровод навколо гільця?
13. Чи споряджають ляльку-опудало?
14. Які прикмети, повір'я пов'язувалися з днем святого Петра (12 липня н. ст.)?
15. Які пісні співають у петрівський піст?
16. Чи готували цього дня «мандрики», вареники з сиром?
17. Чи виносили цього дня гостинець пастуху? Як він називався?
18. Як відзначали цей день пастухи на пасовищі?
19. Запишіть відомі у Вашій місцевості купальські та петрівські пісні.
20. Чи існував у Вас звичай на Петра «гонити шуляка»?

## РОЗДІЛ 6. ПОЛОГОВА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ.

### 6.1. Вибір імені дитині: традиції і сучасність

Сучасна доба буде записана в історії України, як одна з найважчих. В умовах політичної, економічної, духовної, культурної кризи виховується молоде покоління. Саме тепер педагогам необхідно підвести молодь до духовної зрілості, виховати свідомих, відповідальних і гідних людей – добрих громадян, майбутніх зразкових батьків.

Ці обставини зумовлюють потребу у відповідній кадровій підготовці вчителів, здатних до реалізації нової парадигми національного родинного виховання. Відтак проблема професійної підготовки студентів до родинного виховання, осягнення ними духовно-морального потенціалу народної виховної практики набуває вирішального методологічного значення, стає основною формою світоглядних переконань майбутніх фахівців.

Одним із складників родинного виховання українців є народний золотослів (традиції раціонального користування словом, засудження балакунів, мовців-невдах, мовленнєвий етикет, формули ритуального мовлення, говірка, антропонімічні формули). Антропонімічні формули (традиції прізвищ та вибору імені) мають важливе значення у родинному вихованні, адже несуть у собі історичну, філософську, естетичну мудрість.

Важливим компонентом усього комплексу родинних звичаїв і обрядів, спрямованих на щасливе майбутнє новонародженого, був вибір імені. Як стверджують дослідники, народні звичаї та традиції вибору імені у східних слов'ян своїм корінням сягають ще доісторичних часів [1, с. 101]. Дані порівняльної етнографії свідчать, що не лише у слов'ян, але й у багатьох інших народів уже від найдавніших часів існували прадавні народні повір'я, згідно з якими кожна новонароджена дитина вважалася «нечистою», доки не була очищена водою і їй не було дане якесь власне ім'я. Предковичний звичай «очищення» новонародженого водою та надання власного імені прийняла потім і узаконила християнська релігія, додавши йому нових

форм і вклавши в нього новий, потрібний їй зміст, що знайшло свій вияв у церковному таїнстві хрещення. В умовах християнства, за народними повір'ями, «неочищена» і без імені дитина не тільки сама підлягала шкідливому впливові «злих духів» і «нечистої сили», а й могла накликати (особливо, якщо б померла) будь-яке нещастя на всю родину. Існувала навіть традиційно-звичаєва настанова, згідно з якою дитина, яка померла «неочищеною» і без імені, не могла бути похована на кладовищі, а лише за його межами, на роздоріжжі або на межі двох населених пунктів; це місце вважалося «нечистим», таким, що його забобонні люди намагалися обминати (особливо вночі). Саме на цій основі народна уява створила повір'я, пов'язані з хрещеними власними іменами, які були нестабільними щодо територіального поширення, мали різні локальні особливості і відмінність, а відсутність значної кількості етнографічних записів щодо цих повір'їв дозволяє тепер говорити про них лише в загальних рисах.

Поширеним не тільки в Україні, а й серед інших слов'янських народів було повір'я у щасливі і нещасливі дні народження, що поширювалося і на церковно-календарні власні імена, які на ці дні припадали.

У деяких областях існувало повір'я, згідно з яким не можна було давати однакового імені двом або більше дітям в одній сім'ї, бо це могло спричинити смерть когось із них. З цієї ж причини подекуди не практикувалося давати дітям імен батьків, а в інших місцевостях щодо цього існувала протилежна практика.

Існувало також таке повір'я: не можна було давати новонародженій дитині власного імені дитини, яка в сім'ї раніше померла, бо це теж могло призвести до її смерті. Траплялися випадки, коли дитині давалося два імені – церковне і світське. Церковне ім'я зберігалося у таємниці, його знали лише сама дитина, її батьки, священник, а також хрещені. Світське ж ім'я знала вся громада. Вважалося, що не знаючи духовного імені, відьма чи ворожка не зможе зурочити дитину.

Існували і певні традиції щодо вибору імені позашлюбним дітям. Досить часто священник називав їх рідкісними, важкими для вимови іменами, які самі по собі вказували на походження

дитини. Також існувала практика надання незаконнонародженим дівчаткам імен, які походять від чоловічих (Олександра, Євгенія і т.ін.).

У народі побутували й різні повір'я щодо окремих хрещених імен. Подекуди українці з упередженням ставилися до церковно-календарних імен мучеників, побоюючись, що дитина, отримавши таке ім'я, і сама буде мучитися.

Про народні традиції хрещення немовлят у XVI столітті пише Себастьян Кльонович у праці «Роксоланія» 1586 р.:

До священника іде «стара» (баба-повитуха – авт.),  
Входить стара і охрестити покірливо просить дитину.  
А як не може впросить, гроші в пригоді стають.  
В виборі імені часто між русами йде суперечка,  
І ворожбою вони звикли наймення шукать...  
Скроплює тіло священник водою святою і маже  
Груди, чоло та уста дітям елеєм святим.  
Плаче дитина зі страху, бо раптом водою скропили.  
Мокру голівку її в білу пелюшку спів'ють [2. с. 80 – 81].

Очевидно, автор добре знав народні традиції вибору імені новонародженого. Як слушно зауважив М.Худаш: «... у власні імена люди завжди вкладали забобонний, надприродний зміст, спрямований у першу чергу на побажання новому членові сім'ї лише добра і щастя..., в іменах, які наші предки давали своїм дітям, містилося благословення на все життя, бажання домогтися того, що було закладено в імені» [8, с. 153].

Кінець XX ст. – початок XXI ст. засвідчив найтипівіші мотиви вибору імені дитини:

- 1) вплив релігійних свят, що збігаються з днем народження дитини;
- 2) підвищена функціональна активність деяких імен у даному населеному пункті;
- 3) родинна традиція називати дітей на честь батьків, дідусів, бабусь і т.д.;
- 4) вияв симпатії до кіно- та літературних персонажів;
- 5) особисті уподобання батьків.

Нам би хотілося докладніше розглянути перший мотив вибору імені в українців.

Сучасні батьки, зазвичай, старанно піклуються про свою дитину, намагаються їй в усьому допомогти, застерегти від поганого і навчити позитивному. Але батьківська турбота виявляється ще до народження дитини, тоді, коли батьки думають про те, як назвати свого малюка. Бо ім'я завжди буде поряд з ним, буде оберігати його, коли їх самих вже не буде поряд. Не випадково філософи, зокрема П. Флоренський, А. Лосєв, розвинули у своїх дослідженнях думку, що існує таємна і нерозривна гармонія між іменем людини і подіями її життя. Ім'я впливає на зовнішність людини, її самопочуття, характер, навіть, на вибір професії. «Будь-яке ім'я обов'язково впливає, не може залишитися без впливу на свого носія» [7, с. 21]. Древні знали про зв'язок імені та вдачі; також вважалося, що змінивши й обравши інше ім'я, викличеш зміни у подальшому житті. «Будь-яке ім'я має певне значення; і звуки, що входять до складу його фонем, дещо означають. Якщо ми уявимо собі на хвилинку, що ім'я є тільки звук, тільки фонема, то цим ми повинні звузити весь простір нашого пізнання і мислі до звукової сфери сприйняття» [3, с. 28].

Як зазначає дослідник Р. Светлов у праці «Ім'я – одяг душі – шлях до Бога», «Через ім'я новонароджений приєднується до всього людства, стає частиною цього світу. Таїна кохання двох осіб (батька і матері) і таїна народження їхньої дитини отримують вираження в одному єдиному слові – імені новонародженого. Саме це ім'я також вміщує у собі таємницю, що визначає долю дитини. Слова «по імені і житіє» давно вже стали істиною» [5, с. 7].

Споконвіку наші пращури стверджували, що ім'я пов'язує людину з Богом, природою, є компасом життєвого шляху, тому воно було або родовим або календарним. За християнським звичаєм ім'я виконувало роль оберега. Згідно з віруванням предків, правильно вибране ім'я зміцнює корінь роду, є своєрідним кодовим ключем, через який розкривається накреслення людської долі [6].

На початку ХХ ст., після революції 1917р., церкві було заборонено реєструвати народження, смерть, одруження, тому батьки отримали повну свободу у виборі імені для своєї дитини.



Функціонування незвичних імен співпало з відлученням церкви від реєстрації народження. Ознаки нового часу, що зароджувалися в новому соціалістичному суспільстві, знаходили відображення в іменах багатьох дітей. Наприклад, Владлен (Володимир Ленін), Дотнара (Дочка трудового народу), П'ятвчет (П'ятирічку в чотири роки!), Соцкор (Соціалістичний кореспондент), Урюрвкос («Ура! Юра в космосі»), Електрик, Коментарія, Скафандр, Електрифікація, Хімізація, Магнітострой, Дніпрогес і т.ін.

В захопленні будівництвом нового суспільства виникало бажання викоринити все, що стосувалося християнської віри (церкви, свята, православні імена). Якщо на селі зв'язок з віковими традиціями порушувався не так швидко, то в місці старовинні православні імена стали сприйматися як щось чуже, незнайоме соціалістичному суспільству. Р. Светлов висловлює думку, що зі становленням безбожної влади активно винищувався духоний сенс імен. Вони перетворювалися на примітивний код із літер – на зразок рядкового помера, котрий у поєднанні з прізвищем повинен був слугувати цілям державної інвентаризації населення.

Сьогодні людина зазвичай пам'ятає день власних іменин і, в кращому випадку, пошановує пам'ять святого, ім'я якого вона носить. Однак для наших предків іменини були дуже важливим святом. Перш за все іменинник ішов до церкви, ставив своєму святому покровителю свічку і був присутній на богослужінні. Тобто спочатку він відзначав іменини зі своїм ангелом-хранителем, а потім – з близькими і сусідами (записано під час фольклорно-етнографічної експедиції у с. Паланка Уманського району Черкаської обл. від Чабанюк О.М., 1932 р.н.).

Ще Іоанн Златоуст писав про те, що бажано було б імена святих давати дітям, щоби вони знали на честь кого їх назвали і брали приклад для наслідування зі своїх небесних заступників.

Як зазначають дослідники, життя святого є виявом істинного значення імені. Аналізуючи значення слова, О. Лосєв у праці «Філософія імені» вказує на те, що кожна людина надає імені особливого значення: «Один з любов'ю і ніжністю вимовляє ім'я Івана Івановича, інший – з прокляттями і злом.

Виникає запитання: а що ж таке слово саме по собі? Бо ми знаєм, що ці ж самі звуки можуть утворювати ще низку значень. Тобто, можна всі ці символічні значення перерахувати, узагальнити, сумувати, і саме це і виявиться чимось цікавим і важливим, оскільки ми зацікавилися питанням про істинне розуміння через це слово певного предмета» [3, с. 29].

Священник П. Флоренський у книзі «Імена» докладно пише про життя святих як виявлення глибинного значення імен, носіями яких вони є. «Ім'я оцінюється Церквою, а за нею – і всім православним народом, як тип, як конкретна духовна норма особистісного буття, як ідея, а святий – як найкращий його вияв...» [7, с. 22].

Р. Светлов пише, що «святі своїм прикладом яскраво виявляють божественний сенс імені, його глибинне значення. Бо кожен з них, хто був віднесений до рангу святих, залишався перше за все людиною, зі властивим їй темпераментом, характером, індивідуальністю. І від рис характеру і темперамента залежало те, якою дорогою він приходив до Бога. Наприклад, святий Омелян був рабом і довгі роки терпів тяжкі приниження. Але він не стерпів приниження віри Христової і розбив усіх ідолів в язичницькому храмі. Імпульсивність, що притаманна носіям цього імені, стала прикладом подвига. Достатньо пригадати Омеляна Пугачова» [5, с. 19].

Кожній людині відомий вислів «надія помирає останньою», але мало хто знає про те, що цей вислів бере свої витoki ще на початку I-ого тисячоліття. Віра, надія, любов – три слова, які вже давно стали символами нерозривно пов'язаними між собою. Однак ці три слова – переклад грецьких імен Пістіс, Елпіс і Агапе. Так звали трьох сестер, доньок християнки Софії, котра з дитинства виховувала доньок згідно християнських норм. У період боротьби християнства з язичництвом імператор Адріан випадково підслухав розмову маленьких дівчат щодо чеснот людини, про яку часто розповідала їм мати. Самозакоханий імператор спочатку подумав, що діти говорять про нього. Але його обуренню не було меж, коли він зрозумів, що дівчатка славлять не його, а Ісуса Христа.

«Я не хочу боротись з дітьми, але одразу три християнки – це забагато для однієї родини. Віддай мені тільки одну з них, і її смерть спасе інших, – сказав він їхній матері. – Я знаю, якщо ти побачиш на власні очі, що вона помре, то припинеш говорити іншим донькам про Христа. Ти будеш закривати їм рота, якщо хтось із них промовить це ім'я».

Імператор здогадувався, що Софія не зможе віддати на страту жодну зі своїх доньок. Досить скоро всі три дівчинки разом із матір'ю стояли перед імператором та його свитою. Страта почалася зі старшої доньки – Пістис (Віри). Її спочатку розділи, жорстоко побили, а потім поклали на розпалену решітку. Зрозумівши, що йому не вдається пересилити віру цієї жінки, імператор придумав нові жорстокі випробування для неї. Він наказав відрубати голову померлій Пістис і запропонував її для гри двом молодшим сестрам. Наступною було страчено Агапе (Любов). Останньою – Елпіс (Надію).

Після цього він відпустив Софію додому. «Ти не втрапиш мене?», – запитала вона його. На що імператор відповів: «Ні, тебе я не уб'ю. Кожен день тепер буде для тебе стратою. І пам'ятай, що все це через вашого Христа».

Софія поховала тіла своїх доньок в одній могилі. Три дні не відходила від неї до самої своєї смерті. Софія в перекладі з грецької означає «мудрість». Тому чи не найвищою мудрістю вважається не залишати свою надію, любов і віру навіть тоді, коли, здається, хтось знищив їх у тобі [5, с. 22 – 24].

За народним звичаєм, коли батьки звертаються до священника, він обирає ім'я того святого, пам'ять якого відзначається в день народження чи хрещення дитини. На думку дослідників, «називати свою дитину потрібно, не прислухаючись до порад знайомих, а самого Господа, котрий через дату народження дитини вказує на те, яке ім'я хотів би дати новонародженому» [5, с. 26]. Святий, на честь якого називають дитину, стає її ангелом-охоронцем. Він супроводжує її протягом усього життя [4, с. 78].

Сьогодні ми спостерігаємо явища, коли в молодіжному середовищі стало модно називати один одного на американський кшалт (Ден, Стас, Торі, Алекс, Ен і т. ін.). Однак, як відомо, серед

українців не годилося скорочувати імена, а навпаки наші предки намагалися їх видовжувати (Михайлику, Іванесеньку, Галинко). Вірили, що завдяки цьому продовжується життя і добробут людини.

Батьки, захоплюючись сучасними закордонними кінострічками і різноманітними реаліті-шоу, називають власних дітей на честь їхніх героїв, дивними або невластивими для нашого народу іменами. Сучасні американські та англійські медики (незалежно одні від інших) дійшли висновку, що пацієнти з дивними іменами частіше, ніж інші слабують на всілякі психічні захворювання, таких людей найбільше у в'язницях.

У власному імені таїться духовний вияв образу, і тому ім'я, як символ взаємозв'язку, має відповідати стихії щонайбільшого сприяння для його носія. Знання родових імен та традицій ім'янаречення надає можливості дібрати дитині гідне ім'я і цим утвердити її майбутню щасливу долю, загалом родовід. За народним повір'ям, людина, що носить невдало дібране ім'я, має великі труднощі на життєвому шляху.

Зважаючи на ситуацію, яка склалася нині в нашому суспільстві, вважаємо за доцільне виховувати у студентів свідомий підхід до вибору імені майбутньої дитини. Реалізації такої мети і слугують заняття з українознавства.

### Список використаних джерел:

1. Демчук М. Роль християнства у запровадженні особових власних імен. *Народознавчі зошити*. 2003. № 1–2. С. 98 – 102.
2. Кльонович С.Ф. Роксоланія. Поема (Пер. з лат. мови М.Білика). К., 1987.
3. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М.: издат-во “Правда”, 1990. 655с.
4. Наумова А. Г., Калинина Г. В. Ваш малыш до года. М.: Лепта пресс, 2005. 592 с.
5. Светлов Р.С. Имя – одежда души – путь к Богу. СПб.: ИД “Весь”, 2004. 128 с.
6. Ткач М. Імена предків, мова. К., 1995. 105 с.

7. Флоренський П. Імена. К., 1992. 576 с.
8. Худаш М.М. З історії української антропонімії. К., 1977. 156 с.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Що таке «народний золотослів»?
2. Які повір'я, пов'язані з вибором імені дитини?
3. Назвіть найтипівіші мотиви вибору імені дитини в українців.
4. Які вчені розвинули у своїх дослідженнях думку, що існує таємна і нерозривна гармонія між іменем людини і подіями її життя?
5. Що означає відомий вислів «надія помирає останньою»?
6. *Творчі завдання:*
  - Укласти збірничок:
    - 1) афоризмів про родинне виховання;
    - 2) цитат відомих вітчизняних учених щодо родинного виховання.
  - Запишіть сучасні повір'я, пов'язані з вибором імені для немовляти.
  - Підготуйте реферат на тему: «Як дитину назвеш, таку її долю й обереш».

## **6.2. Пологові звичаї та обряди Уманського краю (за матеріалами праці Хр. Ящуржинського «Повір'я і обряди родин і хрестин»)**

Упродовж багатомісячної історії розвитку український народ нагромадив величезну кількість знань про дітей. Однак, наукове дослідження дитячого побуту бере свій початок з кінця ХІХ ст., який характеризувався поштовхом інтересу до питань народної педагогіки, дитячого фольклору, етнографії тощо. У 80 – 90 роках ХІХ століття на сторінках народознавчих часописів «Киевская старина», «Этнографическое обозрение», «Етнографічний збірник» систематично з'являються розвідки, що стосуються етнографії дитинства українського народу.

Великий внесок у дослідження родильної обрядовості та дитячого побуту здійснили П. Іванов (збірник «Игры крестьянских детей в Купьянском уезде»), Б. Грінченко (у 1899 році в ІІІ томі «Етнографічних матеріалів» під його редакцією було надруковано 9 колискових пісень, 8 «чукикалок» та інші твори дитячого фольклору), О. Малинка (праця «Родини і хрестини»), М. Дерлиця (дослідження «Селянські діти»), Леся Українка (збірка «Дитячі ігри, пісні і казки»), Марко Грушевський (розвідка «Дитячі забавки та гри усяки»), Н. Заглада (праця «Побут селянської дитини»).

Яскравий етнографічний матеріал опублікував Є. Грицак у збірці «Дитина в українських народних повір'ях та народному лічництві»), де представлені зразки колискових пісень, а також пологові звичаї, записані на території історичної Уманщини.

Значний доробок у справі збирання матеріалів про дитячий побут належить Хр. Ящуржинському, який досліджував родильну обрядовість та особливості догляду немовлят у селі Молодецькому Уманського повіту Київської губернії (сьогодні – Маньківський район Черкаської області). Зібрану інформацію було укладено у тематичну етнографічну розвідку «Повір'я і обряди родин і хрестин», що побачила світ у журналі «Киевская старина» під 1893 роком.

Опитування респондентів показали, що народження нової людини для селян Уманського краю було подією надзвичайно

важливою, сповненою глибокого, таємничого сенсу, що супроводжувалося різноманітними обрядами і звичаями.

Як зазначає Хр. Ящуржинський, про появу дитини на Уманщині говорили, що: «Бог послав хлопчика чи дівчинку», або: «дитина знайшлася, жінка принесла дитя, злягла, була в пологах». Дітям пояснювали, що баба в пелені принесла братика (сестричку), знайшла його під капустою, на дубові, на вербі.

Безпліддя, так само, як і по всій Україні, на Уманщині вважалося великим нещастям. Дієвих методів боротьби з безпліддям селяни не знали, а тому у випадках відсутності дітей, ходили по монастирях, бабах, монахах, служили акафісти Спасителю, Матері Божій, молебни Симсону Богоприємцю і Севастяну, котрі зображувалися з немовлям на руках. Дуже поширеною була практика ходити молитися до Києво-Печерської лаври і замовляти в печерах обід за 3 карбованці, коли протягом обіду чоловік і жінка тримали на руках труну з мощами немовляти (одного з 14 страчених Іродом). Іноді пили із пупа кров, коли баба-повитуха відрізала його і це, вважалося, забезпечує плідність.

Автор виокремлює деякі перестороги для вагітних жінок, що побутували на Уманщині наприкінці XIX ст.: заборонялося прясти і шити у п'ятницю і неділю, бо дитина народиться сліпою; дивитися на пожежу, бо дитина народиться червоною; жінка не повинна була закривати руками ніс і плювати, коли проходила коло мертвої тварини і відчувала неприємний запах, бо у дитини буде погано пахнути з рота; не повинна відвертатися від калік, бо і дитя буде калікою.

Результати фольклорно-етнографічних експедицій засвідчили, що і сьогодні у побуті українців активно функціонує значна кількість пересторог для вагітних. Нами були зафіксовані такі: забороняється працювати у свята, бо дитина народиться з вадами; дивитися на покійника, бо дитя народиться жовтим; стригти волосся, бо дитина може бути калікою; переступати через перепони, бо дитина обів'ється пуповиною; красти, бо у дитини з'явиться пляма у вигляді украденого предмета та ін.

Хр. Ящуржинський звертає увагу на те, що селянки зрідка кликали бабу-повитуху за декілька діб до пологів. Зазвичай бігли

за бабою під час переймів, так, що часто вона приходила, коли дитина вже народилася. Бувало й таке, що дитина народжувалася під час жнив у полі, і породілля її сама в пелені відносила додому.

За свідченням дослідника, у повітухи йшли жінки років під 50. Для цього брали благословення у священника, ходили до монастиря, вчилися примовляти, збирали різне зілля.

Якщо пологи були важкими, то зверталися до попа і просили відчинити в церкві Царські ворота; освічений чоловік читав акафіст Божої Матері; розв'язували мішки; розплітали жінці волосся. Водили породіллю тричі навколо столу, через тік, шепотіли замовляння до матки тощо.

У процесі пошукової роботи було зафіксовано, що і сьогодні під час важких пологів чоловік звертається до священника з проханням відчинити церковні Царські ворота; жінки розплітають волосся тощо.

Якщо дитина народжувалася з криком, то, за свідченням дослідника, селяни вважали, що вона буде довго жити, а якщо мовчить, то може померти.

Новонародженого хлопчика відразу клали на покуті, щоб був начальником. Пуп хлопчикам відсікали на сокирі чи книзі (щоб був гарним теслею чи вмів писати), а дівчатам на голці. Перев'язували пуп у немовлят прядивом із матірки, а не плоскіні, щоб людина не втратила спроможності розмножуватися.

Для дівчинки воду для купання гріли у високих горщиках (гладущиках), щоб стан був тоненьким. Під час нагрівання купелі, не можна було дозволяти кипіння води, бо, за народною уявою, дитина, що скупається у такій воді в майбутньому буде сердитою.

Коли немовля купали, то тричі плювали у купель, аби запобігти пліснявці чи зуроченню. До першої купелі кидали срібні гроші.

Респонденти, опитані під час експедицій, повідомили, що і сьогодні в українців надається великого значення першій купелі. Нині оберегові властивості купелі підсилюються за допомогою цілющого зілля (дев'ясилу, любистку, ромашки, м'яти та ін). Поширена практика додавання свяченої води та предметів, що символізують чоловічу чи жіночу працю (наприклад, долото –



хлопчику, щоб був у майбутньому гарним господарем, а дівчинці – голку, щоб була хорошою господинею).

В день народження дитини чи на наступний день відзначалися «родини». Традиційно на Уманщині за свідченням Хр. Ящуржинського, запрошувалися рідні і сусіди, котрі приносили породіллі подарунки: борошно, горох, сушню, яйця. Гостям пропонувалася їжа і горілка. Як стверджує автор, будь-яких символічних обрядів і наїдків тут не зустрічалося.

Матеріали експедицій показали, що і сьогодні в Україні святкуються «родини». Запрошеним подаються наїдки такі, як на весілля, але спеціальних обрядових родинних страв зафіксовано не було.

Якщо дитина народжувалася хворою, то одразу ж запрошували у куми перших стрічних і відправляли їх до священика хрестити. За кумів намагалися брати людей заможних, які були спроможні подарувати розкішне крижмо. Відмовлятися від кумівства на Уманщині було заборонено: «Від хреста, – говорили, – гріх відмовлятися». Дозволялося відмовлятися тільки вагітній жінці.

Якщо діти помирали, то брали за кумів – чоловік свого рідного брата, а жінка свою рідну сестру або навпаки.

В Уманському повіті, куми, перш ніж хрестити дитину, розстеляють кожуха, кладуть на нього батьківські штани, а якщо дівчинка, то сорочку матері, додають гроші, кладуть дитину і після цього несуть хрестити. Кожух і гроші – вісники щастя.

І в наш час значної ваги надається хрещенню дитини. В народі постійно підтримується думка про те, що відмовлятися від хрещення великий гріх. Навпаки такі пропозиції вважаються дуже почесними, бо запрошення у куми – вияв глибокої поваги до людини.

Качали дитину в колиці доволі примітивній, сплетеної із товстої лози. Такі люльки прив'язували чотирма вервечками до стелі. Іноді колихали дитину в ночвах на землі. Коли качали в люльці, то не можна було братися разом за всі чотири, три або дві вервечки, бо за повір'ями дитину будуть брати «стиски».

Якщо дитина не спала, то її обкурювали смолою, павутинням, клали під голову гребінець, ката, поїли великою маківкою, відвареною в молоці.

Якщо дитина хворіла, то, зазвичай, запрошували бабу-знахарку, котра або примовляла, або виконувала різні дії. Дитячі хвороби в народі мали назви: стиски, плаксивиці, соняшниці, переляк, пристрій, мимохід (конвульсія), пліснявка, кошуля, гризь, жовтяниці.

Першу сорочку мати намагалася передати від першої дитини до всіх наступних, щоби у майбутньому підтримували один одного. Нової сорочки до року не шили і не надівали, а виготовляли із старого одягу. Перед тим, як носити, виконували таке обрядодійство: брали дитячу сорочку за комір однією рукою, а іншою кидали через комір ніж так, щоб він увійшов у стіл чи підлогу. Перші штани намагалися пошити за один день, не встаючи, щоб гарбуз не волочив.

Опитування реципієнтів показало, що на початку ХХІ століття збереглися певні заборони щодо дитячого одягу. Наприклад, не можна використовувати дитяче вбрання як ганчірку, бо у дитини буде свербіти тіло; не можна сушити його після заходу сонця, бо дитина буде неспокійною; не можна вішати отвором донизу, бо дитина не буде спати та ін.

Дитину не стригли до року, а якщо траплялося, що у дитини довге волосся, яке заважало їй, то матері відкушували їх зубами.

Також Хр. Ящуржинський зафіксував у Молодецькому колискові пісні, які іноді можна почути і зараз. Наприклад:

*Аа-а! Коти два,  
Сірі-білі обидва,  
Та по лужку ходили,  
Та пташечки ловили,  
А пташечку на юшечку,  
А пір'ячко в подушечку.*

\*\*\*

*А вправ кіт із воріт,  
Забив плечі і живіт,  
Ото тобі котку,  
Не лізь на колодку,*

*Бо заб'єш головку,  
Та буде боліти,  
Нічим загоїти,  
Купить мати шовку,  
Та загоїть головку.*

\*\*\*

*Люлечки, шовковіі вервечки,  
Мальовані бильця, –  
Колисала мама сина  
Свого чорнобривця [2, с. 82].*

Отже, аналіз праці Хр. Ящуржинського «Повір'я і обрядності родин і хрестин» засвідчив, що пологова обрядовість на Уманщині містить загальнонаціональні ознаки і, водночас, локально-територіальні особливості, зберігає сліди давніх язичницьких вірувань, має багату спадину з дитячого фольклору та заслуговує на окреме, ґрунтовне вивчення.

Під час пошукової діяльності членів лабораторії «Підготовка майбутніх філологів до українознавчої роботи в школі» (2005 – 2010 рр.) було зосереджено увагу саме на родильній обрядовості населення Уманщини. Зібраний матеріал дає підстави стверджувати, що не дивлячись на докорінні перетворення у побуті та культурі українського народу у ХХ ст., віра у традиційні прикмети, обереги, заборони, а також деякі обряди, пов'язані з вагітністю, пологами та доглядом немовлят активно функціонують і сьогодні.

### **Список використаних джерел:**

1. Національна доктрина розвитку освіти України. *Освіта України*. 2002. 23 квітня.
2. Ящуржинський Хр. Повір'я і обрядності родин і хрестин. *Киевская старина*. 1893. Т. XLII. С. 75–83.

## Контрольні запитання і завдання:

1. Коли з'являються перші розвідки, присвячені дитячому побуту українців?

2. Назвіть дослідників етнографії дитинства українського народу.

3. Які пологові звичаї та обряди Уманського краю ви знаєте?

4. Назвіть перестороги, пов'язані із вагітністю, що побутували на Уманщині ще в ХХ столітті.

5. Які образи колискових пісень, поширені у с. Молодецькому?

6. *Творчі завдання:*

Запишіть у своїй місцевості від старожилів інформацію про колискові пісні за запитальником:

1. Чи співали Ви своїм дітям колискові пісні?

2. Які колискові пісні Ви співали своїм дітям?

3. Хто Вам співав колискової?

4. Який зміст, назва колискових, наспіваних Вам?

5. Як співалися колискові пісні?

6. Як називаються колискові пісні у Вашому селі?

7. Які колискові пісні співають жінки до 30 років, від 30, до 40 і т.д.

8. Чи співають колискові пісні чоловіки? Які саме, назвіть.

9. Чим підтримується інтерес до колискової: звичаєвість, розумінням її педагогічної цінності, материнськими емоціями?

10. Чи усвідомлюють мами чи бабусі (інформатори) педагогічну цінність колискових пісень (пізнавальну, мнемонічну, комунікативно-мовну, повчальну, естетичну функції) колискових пісень?

11. Як оцінюють інформатори ефективність домінуючої функції колискової пісні – приспання дитини?

12. Одним чи багатьма наспівами користується інформатор?

13. Чи пов'язаний спів колискової пісні з колиханням традиційної колісочки, качалочки, візочка чи з ритмічними рухами як засобу приспання дитини?

14. Чи є в репертуарі інформатора колискові пісні, запозичені в інших народів? Які саме?

15. Коли, в якому віці оволоділа інформаторка чи інформатор колисковим репертуаром: під час гри «в ляльки» в ранньому дитинстві, допомагаючи бавити та пестувати молодших у сім'ї, пасивно сприймаючи пісні своєї матері, бабусі, від інших мам у період материнства, з дитячих книг, передач радіо та телебачення?

16. Чи співають у Вашому селі колискові пісні діти, граючись, бавлячись ляльками?

17. Які пісні співають діти, бавлячись ляльками – традиційними у даній місцевості або регіоні, чи літературного походження?

18. Чи багато є нині молодих сімей, де традиційно відмовилися від колискових пісень?

19. Чому, з яких причин, на Вашу думку, нині відмовляються молоді мами співати колискові пісні?

21. Чи багато батьків замість колискових пісень використовують записи? Який, на їх думку, ефект такого виховання?

### **6.3. Дитячий ігровий фольклор (за матеріалами фольклорної експедиції у Бершадському районі Вінницької області)**

Цілісність минулих, сучасних і майбутніх поколінь підтримують передусім традиції як важливий чинник регулювання життєдіяльності людини, основа її виховання. Практично прилучаючись до традицій, молодь вбирає в себе їхній виховний ідейно-моральний, психологічний та естетичний зміст. Духовно-моральні цінності та ідеали, пов'язані з народним світоглядом, мораллю та релігією українського народу, є стрижнем народних виховних традицій [8].

В ігровий період свого життя дитина набуває уявлень про навколишній світ і близьких їй людей, про їхню працю, ставлення до обов'язків, засвоює правила і навички поведінки. У структурі педагогічних функцій матері однією із важливих є пробудження позитивних емоцій у дитини. Багаторічним досвідом практичної родинної педагогіки для реалізації цієї функції розроблено цілу низку методичних прийомів, які становлять певну емпіричну основу виховання в сім'ї. Одним із них є такий жанр дитячого фольклору як забавлянки. Незважаючи на свою простоту, забавлянки позначені ефонічною культурою, сприяють жвавому спілкуванню з довірливим, привчають до чуття прекрасного [7; 9].

Веселі ритмічні потішки і кумедні забавлянки-примовки з самого малку входять у життя дитини, дають їм насолоду і втіху. Добре усвідомлюючи величезне значення перлин народної творчості для розумового розвитку і морального виховання, під час проходження фольклорно-етнографічної практики, ми зібрали чимало цього жанру від жителів сіл Тернівка, Шляхова, Серебряя Бершадського району Вінницької області.

Потішки-забавлянки – це короткі пісеньки, вони поєднані зі своєрідними вправами і покликані зміцнити маленьку дитину фізично, підтримати гарний настрій. Потішки-замовлянки знайомлять малюків з тваринами і птахами, викликають любов

до матері, потяг до рідної мови. Цю потішку примовляли, плескаючи в долоньки дитини:

*Ой ладки, ладки, а де були?*

*– В бабки.*

*– А що їли?*

*– А що на закуску?*

*– Борщ та капуста.*

*Потягушки, потягушки,*

*На Сашу простушки*

*(Записано від Борисової М. С., 1925 р.н., с. Серебря) [1].*

Почергово загинаючи дитині пальчики промовляли: «Горошок, бобошок, черевичка, пшеничка, а старий бобище фур на горище!» *(Записано від Ляшенко С.Б., 1929 р. н., с.Тернівка) [2].*

Проводячи дитині рукою по грудях, животу, ніжках, говорили: «На кицю потягусі, на Олечку ростусі» [1]. Посмикуючи дитину злегка за вушка догори, промовляли:

*Зай, зай, вилізай із нори догори.*

*На лужок, у сніжок, погулять, пострибать.*

*Холода – не біда.*

*Бо у нім у пухкім, аж до вух, гей, ух!*

*(Записано від Бровченко В.А., 1964 р. н., с. Шляхова) [3].*

Хитаючи дитину на колінах, жартували:

*Чук, чук, чук, наловив дід щук.*

*Баба наварила.*

*Тітка їх поїла.*

*Чук, чук, бабенчук.*

*Дівка лучче, чим мальчук.*

*Дівка хату підмите,*

*Хлопець води принесе*

*\*\*\**

*Ой гоп, штани хлоп!*

*Халяві диряві.*

*А до мене хлопці ходять чорні, кучеряві.*

*Гоп, гоп, гоп, гоп*

*(Записано від Галас М. А., 1933 р. н., с. Серебря) [1].*

Повільно проводячи по руці дитинки від долоні до ліктя двома пальцями, мати промовляла: Мишки, мишки, коротишки, не йдіть в ліс, ведмідь з'їсть. Не йдіть в поле ведмідь сколе». Після цього лоскотали ручку дитини в лікті» (Записано від Бровченко В. А., 1964 р. н., с. Шляхова) [3].

Ще жартували з дитиною: «Ганцювали, тупотіли, поки пісі захотіли. Іще будем тупотіти, поки буде капотіти» (Записано від Галас М. А., 1933 р. н., с. Серебря) [1].

Мешканці с. Тернівка Бершадського району пам'ятають такі дитячі лічилки:

*Раз, два, три, чотири.  
Як були ми на квартирі,  
Чай пили, ложки мили,  
Чашки били, по копійці платили.  
А знайшли ми п'ятачок,  
Та й купили сундучок.  
Ваня пішов по водичку,  
Тай знайшов там молодичку.  
Молодичка здорова,  
Поїхала по дрова.  
Зачитлася за пень,  
Та й простояла весь день*  
(Записано від Чалиш Л.Т., 1953 р.н) [2].

\*\*\*

*Раз, два, три, чотири.  
Як були ми на квартирі,  
Чай пили, ложки мили,  
Чашки били, по три денєжки платили.  
Сахар-махар, четвертак,  
Винюхав дід весь табак*  
(Записано від Мазур Ірини., 1999 р.н.) [2].

\*\*\*

*Ені-бені, три какені,  
Сукин-букин, помазені.  
Аз, баз, трибабаз,  
І виходить кислий квас*  
(Записано від Музики Оленки, 2003 р. н) [2].



Дитячі дражнилки – це жарт, який висміює негативні людські якості. Вимовляли дражнили скандуючи, з багаторазовим повторенням:

*Дир, дир, Диркач,  
Загубив товкач.  
Хоч стій, хоч плач.  
Віддай товкач.*

\*\*\*

*Федер-медер, кукургуз.  
Продав батька за гарбуз,  
А матір – за ханьку, купив балалайку.  
Балалайка грає,  
Федька забавляє*

*(Записано від Лисак В. М., 1952 р.н., с. Шляхова) [3].*

А ця дражнила сучасна:

*Єроплан, єроплан,  
Посади мене в карман,  
А в кармані пусто,  
Виросла капуста,  
А в капусті будяки,  
Усі хлопці – дураки*

*(Записано від Музики Оленки, 2003 р. н) [2].*

Заклички існують до космічних сил природи: сонця, місяця, зірок; до явищ природи; пташок та тварин. Коли діти зловлять равлика (його ласкаво називали «павликом») промовляли: «Равлику-Павлику, викинь рожки, на три дорожки». Зловивши жучка-сонечко, діти промовляють: «Сонечко, сонечко, полети на небко. Там твої дітки, дадуть тобі їстки». Зверталися до дощу: «Іди, іди дощику, там де просять. Не йди, не йди, дощику, там де косять» (записано від Гармаш М. С., 1957 р.н., с. Серебря) [1].

Гра – важливий фактор виховного впливу. У своїх розвагах діти наслідують сімейні традиції, звичаї, ставлення до різних подій і явищ, відтворюючи те, що спостерігали в побуті, зокрема різні види робіт. Змодельовані ситуації дозволяють розвинути у дитини вміння оформляти своє помешкання, вчитись вести господарство, формують культ родини. Окремий

різновид ситуативно-ігрової діяльності становлять ігри, основані на національних звичаях та обрядах. Вони забезпечують вищий ступінь пізнання дітьми навколишнього світу, сприяють розумінню дитиною своєї етнічної приналежності [5; 6]. Ось деякі ігри, записані здобувачами факультету української філології УДПУ імені Павла Тичини під час фольклорної практики:

### *Гра «Жмурка»*

Для нас це була гра номер один. З неї майже завжди починався наш дитячий день. Вибирали того, хто буде жмурити такою лічилкою:

*Гадул, гадул, гадулька,  
Десь там моя зозулька,  
По полю літала, пір'ячко збирала,  
Вию, вию, завиваю, кого хочу вибираю.*

Під цю жмурилку ми ставали колом. На кому закінчувалася лічилка, той ж «жмурильник». Йому зав'язували очі. Розкручували його й потім він повинен був когось одного впіймати, аби той став «жмурилкою». А ми всі розбігалися з криками та сміхом, час від часу подаючи голос: «Я тут, а я тут..».

Або ж цю гру ще так зачинали:

*Попіл, попіл, попільниця,  
А де ж наша зозулиця?  
Понад морем літала, синім оком кивала,  
А ти, на Сашка, не кивай, а з города тікай!*

\*\*\*

*Йшла Маринка на стежинку,  
Загубила там корзинку,  
А в корзині паляниця,  
Хто її з'їв, тому жмуриться.*

*(Записано від Бровченко В. А., 1964 р. н., с. Шляхова) [3].*

### *Гра «У вибивного»*

Чотири гравці утворюють великий квадрат, ставши по кутах. Один гравець стає у середину. Ті, що стоять по кутах,

намагаються влучити м'ячем в центрального гравця – «вибити його з середини». Якщо, кутовий гравець влучає в середнього, то він міняється з ним місцем (*Записано від Мазур Ірини, 1999 р.н., с. Тернівка*) [2].

#### *Гра «Квочка»*

У землі виривали ямку, котили по землі м'яч, намагалися влучити в ямку. Якщо гравець не влучив, то сідав у ямку і «квоктав», як квочка, а інші його вибивали по спині (*записано від Смілянець Ольги, 1998 р.н., с. Тернівка*) [2].

#### *Гра «Хрещик»*

Грає 8 дітей. Стають навхрест, по два чоловіка, одна пара перед іншою, утворюючи великий квадрат. Одна пара кричить іншій: «Дайте гречки, на варенички! Дайте цілини, посіяти кавуни!». Після цього пари біжать, намагаючись пара з парою. Яка пара перша, та виграла (*записано від Катраги Василя, 1994 р.н., с. Шляхова*) [3].

#### *Гра «Змія»*

«Ставали у рядок і бралися крепко за руки. Хто перший – голова «змії», останній – «хвіст». Починають всі бігти. «Голова» повинна зловити «хвоста». Як зловила, то той виходить із гри. І так, аж поки не останеться двоє граючих. Але руки не пускаємо. Хто пустив (у середині) той іде з гри» (*записано від Гармаш М. С., 1957 р.н., с. Серебря*) [1].

#### *Гра «Ворона»*

В грі обираються дійові особи. «Одна дитина – «ворона», друга «квочка», всі інші – «курчата». Квочка веде за собою курчат. Квочка побачила ворону та питає:

- Ворона, ворона, що ти робиш?
- Тебе виглядаю.
- А для чого?
- Щоб твоїх дітей спіймати.

Ворона ловить курчат, а квочка їх захищає. Кого вона зловила, той виходить з гри. Коли «ворона» всіх переловить, гра закінчується (*записано від Ляшенко С.Б., 1929 р. н., с.Тернівка*) [2].

Таким чином, дитячий фольклор – різновид усної народної творчості, якому притаманна своя поетика, свої форми побутування та носії, своя особлива ознака – співвіднесеність художнього тексту та гри [4]. Зібрані нами жанри засвідчують величезний потенціал дитячого фольклору у формуванні гармонійної особистості і зумовлюють необхідність його вивчення і використання у вихованні підростаючого покоління.

### Список використаних джерел:

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Серебрія Бершадського району Вінницької області (2006)* Ф. 44. Арк. 16–18

2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Тернівка Бершадського району Вінницької області (2006)* Ф. 44. Арк. 36–38.

3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Шляхова Бершадського району Вінницької області (2006)* Ф. 44. Арк. 41–44.

4. Лановик М. Українська усна народна творчість : підручник. К. : Знання-Прес, 2001. 591 с.

5. Руснак І. Є. Український фольклор: навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2010. 304 с.

6. Семенов О. М. Український фольклор : навч. посібник. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 254 с.

7. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: Підручник. К.: Деміург, 2003. 288 с.

8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка К.: ІЗМН, 1997. 232 с.

9. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К. : Наук. думка, 1974. 150 с.

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Назвіть характерні риси дитячого ігрового фольклору.

2. Яке виховне й розвивальне значення забавлянок, утішок, пестушок?

3. Проаналізуйте дитячі заклички і примовки, їх зв'язок із замовляннями. Звуконаслідування.

4. Розкрийте художні особливості лічилок, дражнилок (прозивалок), скоромовок, мирилок.

5. Яке значення має гра у розвитку дитини?

6. *Творчі завдання:*

- Випишіть у зошит визначення дитячого ігрового фольклору з різних наукових джерел. Чи є розбіжності у трактуванні різними вченими змісту цього поняття?

- Запишіть від дітей приклади сучасного ігрового фольклору. Які їх традиційні і новаторські риси спостерігаєте у них?

- Напишіть есе на тему: «Моє ставлення до дражнилок (прозивалок)».

- Розробіть запитальник та зберіть інформацію про дитячий фольклор у старожилів вашої місцевості.

- Підготуйте презентацію на тему «Дитячий фольклор моєї місцевості».

- Зніміть на відео реконструкцію дитячих ігор представлених у параграфі 6.3. та записаних особисто.

## **РОЗДІЛ 7. СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ УМАНЦІВ: «НЕЧИСТІ ПЕРСОНАЖІ» ДЕМОНОЛОГІЇ УМАНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОЛЬКЛОРНО- ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ)**

Щоб пізнати себе, духовну культуру свого народу, потрібно вивчати і його вірування. Відьми, русалки, упирі, домовики, чорти – це дуже давно створені і народжені народною уявою дивовижні образи, ще до утворення державності, за часів язичництва. Вони пережили гоніння християнської церкви, середньовічні спалення і випробування водою, пережили і сімдесят років атеїстичного радянського виховання, коли міфологічні легенди і перекази, замовляння та закликання, молитви і рецепти народної медицини сприймалися, як прояви дореволюційної темноти, безграмотності народних мас. Образи ці й досі живуть у свідомості сучасної людини і не втрачають свого впливу на подальший розвиток українського етносу, вивчення його історії, мови, філософії.

При перегляді записів фольклорних матеріалів, зібраних протягом останнього десятиліття студентами та співробітниками лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі», на території Уманського, Монастирищанського, Христинівського, Тальнівського районів, було з'ясовано, що мешканці історичної Уманщини здавна співіснували з певними надприродними явищами, а деякі з них і сьогодні «контактують» із потойбічними духами.

Український пандемоніум структурно розпадається на декілька видів:

- демони родинного вогнища (домовики);
- демони природи (водяники, болотяники, лісовики, русалки);
- людські химери (упирі, вовкулаки, чаклуни, відьми, чорти);
- примари (злідні, блуд, мара, туга, трясця, завійна та ін.) [18].

Досліджуючи світогляд, віру і знання про «нечистих» персонажів демонології українців, ми склали невеликий словник демонологічних персонажів.

Цікава характеристика демонічних сил, які найчастіше зустрічаються в українському народному світогляді.

#### *Домовики*

Домовик (домівник, дідько) – сторож домашнього вогнища. Найчастіше має подобу людини. Він живе у хаті і може шкодити домашньому господарству, якщо його не шанувати: грюкати на горищі та мордувати коней, лякати дітей і душити вночі господаря, сидючи на його грудях і не даючи перехреститися, а може допомагати, якщо полюбить господарів: годувати і доглядати хазяйських коней, засилати сватів до дочки хазяїна, примножувати його багатство [17, с. 98].

Домовик має безпосереднє відношення до людської оселі та господарства, тому на історичній Уманщині, де його і бояться, і люблять, і остерігаються, і вшановують, він найпопулярніший персонаж демонологічних повір'їв.

Наприклад, у селі Оксанине дуже шанобливо ставляться до вужа. І то не дивина: в образі вужа виступає хатній дух – домовик. Шевчук Надія Павлівна, 1942 року народження, розповіла таку легенду: «Одна жінка мала сина. Його на війну забрали. А вона удома сама залишилася. Поралася якось по хаті та й бачить – під лавкою вуж лежить, скрутившись. Убила його, винесла за городи, а на другий день вбило сина на війні. «Похоронка» прийшла» [23].

Гуля Варвара Петрівна, 1953 року народження, жителька села Рогова, розповіла нам таке: «Коли вона перейшла в нову хату, їй здавалося, що по горищі ходить собака. Люди кажуть, що це домовик. А одного дня приїхав племінник, а ввечері поїхав. Почав накрапати дощ. Я не закрила вікна, згадала, що надворі речі висять, сушаться. Йду в хату, глянула у вікно, а там на ліжку сидить з людською головою завбільшки з собаку істота (з шерстю). Потім воно почало порпатися і щось шукати по тарілках. Я давно за ним спостерігала, воно щось шукало, але зникло. Наступної ночі щось дуже гупало, а потім почало помалу

шкорбати до ліжка. Я злякалася, перехрестилася, і воно зникло» [24].

Варвара Петрівна повідала деякі перестороги, які стосуються домовика:

– Не потрібно залишати на ніч сіль, перець, часник, цибулю і ножі. Їх потрібно ховати, бо домовик цих речей не любить.

– Щоб задобрити домовика, в ніч на 10 лютого залишити треба чарку вина, шматочок хліба, сала і що-небудь із солодкого. Якщо домовик це прийме, то вранці ви це побачите і відчуєте відповідну атмосферу в будинку.

– Серед домових трапляються і злі, які більше шкодять, аніж роблять добро. Краще їх позбутися. Для цього треба запросити священика, щоб він тричі освятив хату.

– Віник – незамінний атрибут у кожному домі. Не можна через нього переступати, а тим більше наступати, бо віник – це захист від «нечистих». Треба ставити його біля входу віниччям догори. Тоді відьми і чаклуни будуть обходити дім десятою дорогою [24].

Селяни вірять, що домовики є у кожному домі. Так, Прокопенко Андрій Іванович, 1948 року народження, розповідав, що, переїжджаючи в нову оселю, потрібно попросити у свого домовика пробачення за те, що залишають його самого. Якщо ж домовик покине свою оселю і потрапить у щойно куплену, то в домі відбудуватимуться різні незрозумілі речі, бо домовики почнуть ділити територію. Також, оселившись у новій оселі, потрібно задобрити домовика, який у ній живе, халвою, грошима, цукерками, насінням [25].

Наталя Сергіївна Сарафян, 1954 року народження (уродженка села Собківка) – майстриня, яка трансформувала уявлення слов'ян по домовиків у живу матерію. Надзвичайно комунікабельна жінка, яка випромінює добро і світло власними руками створює образи веселих і привітних домовиків. Багаторічна праця дала майстрині невичерпну базу знань [31].

Важливе значення відіграє потужна і багатогранна символіка, яка закладена майстринею у роботах. Наталя Сергіївна стверджує: ще зі стародавніх часів мудрі люди знали, що кожен символ несе енергію і її можна використати незалежно



від того чи вирізаний він на камені, чи відлитий у металі, чи намальований. Треба лише пам'ятати: до енергетики символів не можна ставитись як до невразливої речі. Її треба сприйняти з вірою на краще, з чистою душею і серцем. Наприклад, такий поширений символ, як коло, – це зображення Сонця, що несе життя і силу, енергію. Крапка в центрі кола – це символом духу. Тобто коло з крапкою посередині – це матерія, у середині якої виявляє себе дух. Якщо уважно придивитися, то можна побачити, що обличчя домового має форму кола з крапкою посередині – носиком [31].

Трикутник символізує людину, кожна грань якого означає фізичне, астральне, ментальне тіло (фізичні дії, емоції, думки). Рівносторонній трикутник – гармонійність тіла і духу. Якщо у людини яесь тіло переважає над іншим – трикутник спотворений. У деяких роботах майстрині домовики мають шапочку трикутноподібної форми. Відома ж зірка Соломона – переплетення двох трикутників, один з яких направлений верхівкою донизу – переміщення духа в матерію, тобто духовна деградація людини, а інший направлений догори – духовне вдосконалення [19].

Хрест, присутність якого є у кожному оберегові, – це символ християнства, означає чотири стихії: воду, повітря, вогонь, землю. Хрест – енергетична фігура. Коли людина осяває себе хрестом, її тіло починає випромінювати енергію, відбиваючи зовнішні негативні енергетичні впливи. Тому сакральне значення хреста використовується в домашніх оберегах [1; 5; 7].

Зірка – подальший розвиток хреста, не несе енергетичної цінності, проте, якщо помістити у зірку хрест – отримаємо потужне джерело позитивної енергії [9;10].

Проте не лише знакова символіка несе у собі енергетичний потенціал, нумерологічна символіка, кольори, матеріали також мають глибинний зміст. Наприклад, в основі кожного домовичка закладене липове яйце. Липа – це медоніс, успілкована праця усіх бджіл, символ жіночого начала. Дуб, ясен, клен – символ чоловічого начала, стружки з цих дерев обов'язково присутні у роботі. Осока (обличчя, шапочки) – чоловіче начало. Ця трава

ріже своїми гострими ріжучими гранями баланс між світом живих і світом утоплениць, русалок, тобто виконує оберігаючу функцію. Оберігаючу силу несуть усі болотяні рослини з ріжучими гранями і суцвіттям. Також неабияку берегову функцію виконують різні атрибути, які домовичок тримає у руках, наприклад мішечок, що є символом багатства в домі. Причому у мішечку можуть бути: насіння соняшника – символ дітей у домі; горох, квасоля – мир, дружба; кукурудза – взаємопорозуміння; часник – від нечистої сили; гречка – багатство, як незліченна кількість крупинок, так і незліченна кількість грошей у домі; хліб – дім буде гостинним. Також домовичок може тримати мітлу в руках, аби вимітати з дому сварки, бруд, непорозуміння, ложку – символ гостинності оселі, багатства, підкову – символ щастя, благополуччя, глечик – аби дім був повною чашею. Обов'язковим є підніжка у формі підкови [2; 6; 7].

У всіх створених образах-оберегах присутній червоний колір: ротик, зав'язочки на руках, ногах. Вибір червоного кольору не випадковий. Нині червоний колір – колір щастя, благополуччя, любові. Важливим є і те, що при виконанні домовиків-похатників майстриня не використовує голки, аби у родині все було до ладу, без чвар, болю [3; 4; 11].

Велике значення має і місце розташування домовика. Найкраще його вішати над вхідними дверима обличчям до виходу. Причому у руках у нього має бути мітла, аби вимітати сварки з хати. Вважається, що коли поріг дому переступить людина з лихим оком, вона одразу помітить домовика. Цей метод практикують і щодо розміщення ікони. Також домовичка можна ставити у куточку скляної шафки, на поличці в кімнаті, але так, щоб він був прихований від поля зору [30].

Таким чином, жителі історичної Уманщини й зараз вірять у те, що домовики живуть на припічку і допомагають людям у веденні домашнього господарства. Домовик є і символом охорони домашнього вогнища, захистом сім'ї, і символом злого духу та насланого на сім'ю нещастя.

*Демони природи (русалки)*

Русалки, за народними повір'ями, могли бути не менш небезпечними для людини. Особливо на Русалчин Великдень – четвер Зеленого, Клечального тижня. Русалки і мавки бувають водяними, лісовими і польовими, але зустріч із будь-якою із них не обіцяє нічого доброго, якщо не мати при собі полину чи любистку. Ці істоти можуть залоскотати до смерті або затягти у воду.

Декілька оповідей було зібрано про русалок. Жителі села Полянецьке Уманського району розказали, що починаючи з четверга Зеленого тижня, дівчата не йдуть у поле поодиноці і не купаються в річках, «щоб русалки не залоскотали». У Зелений тиждень, у четвер, ніхто не працював, щоб не розгнівати русалок, щоб вони не попусвали домашньої худоби та й самого господарства [21].

Макарчук Онися Іванівна, 1934 року народження, яка живе в селі Шляхова Бершадського району, повідала, що русалки – дівчата, які втопилися. І хоч їх тіла витягли з води, душа там залишається. Тому не можна купатися, бо русалки затягнуть у воду [22].

Щоб убезпечити себе, дівчата носили при собі полин і любисток, бо цього зілля бояться русалки, а свої помешкання селяни посипали зеленню – гілками дерев, квітами, а також готували «оберегові віночки».

У Русалчин четвер у Кочубіївці Уманського району жінки, які втратили нехрещених дітей, збирають до гурту дітей з вулиці і вгощають їх варениками, пиріжками, булками, цукерками та іншими солодощами. Якщо у хаті померла маленька нехрещена дитина, то її не покидали саму, бо русалки могли її викрасти [25].

У селі Томашівка Уманського району вважалося, що упродовж русального тижня русалки та душі померлих виходять на землю і приходять гостювати до людей. Саме для них ще й досі прикрашають зеленню будівлі та вулиці, на поля виносяться жертівні обіди, на гіллях розвішуються подарунки – полотно, рушники, сорочки тощо [26].

Таким чином, русалки – це досить яскраві образи демонології Уманського краю. Вони є символом спокуси,

небезпеки, яка чатує на людину у воді, душевної печалі і туги за земним життям.

*Людські химери (небіжчики, відьми)*

Особливе місце серед демонів людських химер посідають небіжчики. Народні вірування свідчать, що мрець може з'являтися живим людям таким, яким був за життя, але обов'язково в тому одязі, у якому його ховали.

Смілянець Віра Петрівна, 1930 року народження, жителька села Оксанине, розказала: «Подружка в мене є. Йшли ми з нею ще дівчатами додому вечором мимо хати, де колись дід Тимофій помер. І коло тої хати під хврткою стояло щось біле, в брилеві, теж білому, згорблене. А постать на покійника схожа. Він і живим такий невеличкий худий був» [23].

«Як померли тато, лишилися з мамою самі. Дев'ять день правили. Я лежала на лежанці. Каганець бликав. Гупає щось, а я, як дерево лежу, а мати спить. Двері в сіни відчинилися, а я ж зачиняла. Колись були діжечки для води. Взяло діжку, підняло, випило воду. Сито об хату кинуло. А я лежу, хочу руку підняти, щоб маму збудити – не можу. Бачу: тато ходє, дивиться на мене. А я не можу нічого сказати, хочу, а язик не повертається. Потарабанив затулкою. Йдуть коло мене, подивилися, пішли в другу хату. Все б'ють. А мати спить. Заклякла, лежу, прийшов з тої хати, подивився на мене. Пішов в сіни, там щось загуло. Я потроху відходжу. Розбудила маму та й кажу: «Тато приходили. Все поперекидали». Як стало до дня, приходе баба. Ми їй розказали. Вона: «Дайте ту сорочку, рядно, що в ньому несли, одрізати кусок того і того, спалити, обсипати попелом кругом хати. Більше не прийде». На другу ніч у вікно тарабанить: «Вже зробила, щоб я не приходив. Вийди, я тобі щось скажу». А баба казали, щоб не виходили. Ми й не виходимо. «Виробила, то я більше й не прийду». Так розказала нам Петренко Надія Олексіївна, 1939 р. н. тощо [23].

Українці вірили, що під час сну душа людини відділяється від тіла, що у сні можна побачити померлих, спілкуватися з ними, через сон вмерлий може навіть забрати з собою живого, того кому приснився. «Мені розповідала моя прабабуся, – згадує Фариба Надія Савіна, 1929 року народження, із села Леськове

Монастирищанського району, – буцім-то, колись на нашій вулиці жила одна жінка, в якої помер батько. Вона дуже сумувала за ним, постійно провідувала його могилу. Якось вона розповіла своїм сусідам, що батько завжди їй сниться і в снах погрожує забрати її до себе, як не просила вона у нього не робити цього, адже у неї діти, все дарма. Він поставив перед нею умови: якщо вона уві сні знайде його серед натовпу людей і не прокинеться, тоді залишиться жити, а якщо ні, то він забере її з собою. Довго шукала жінка уві сні батька, здавалося ось-ось це він, але коли той чоловік обертався, то був не її батько. Так і прокинулася, не знайшовши його. З того часу батько перестав їй снитися, та й сама жінка забула про свій сон. Через місяць жінка померла, ніхто не знає від чого, адже вона не хворіла. Одні сусіди здогадалися в чому справа, все через той сон, в якому батько забрав доньку» [20].

«У нас в хаті вночі почало чадіти щось, – розповідає Петренко Надія Олексіївна з села Оксанине. – І моїй дочці сниться, що дівчата віночки плетуть, і такі вже гарні. З того гурту до мої Олі дівчина йде, яку раніше машина збила, дає руку і зве за собою. Оля простягає руку, але каже: «Зачекай, я піду мами спитаюся». Та й прокинулася. А вся хата – в чадові. Вона нас і порозбуджувала. А то повидушувалися б усі» [23].

З технологізацією людського життя побільшало й розповідей про тих, хто загинув у автомобільній катастрофі. А розповідають про це люди здебільше молодшого віку, аніж ті, хто був свідками приходу вмерлих.

Жителька села Оксанине – Грицюк Олена Іванівна, 1972 року народження, переказує: «Розбився на машині чоловік – Іван. Через деякий час його сестрі сниться, ніби вона стоїть в хаті, а він надворі. Тут приходить їхня мама й обіймає його. Сестра каже: «Я хочу тебе обійняти». А він: «Не треба мене обіймати поки що». Через чотири місяці мама тяжко захворіла й померла»;

«В Наді була сестра. Вона розбилася на машині, а коли обмивали, то не могли розчесати їй кіс. Вони вилазили пучками. Після того, як поховали, сниться Наді, що покійниця питає: «Чого ти мене не розчесала? «Вона відтоді часто приходить і стукає у вікно, кличе свою сестру. Коли виходять – нікого немає» [23].

Часто душа мерців не може покинути цей світ через брак необхідних їм за життя речей. Жителька села Леськове Монастирищанського району Бондар Катерина Іванівна, 1953 року народження, розповідала таку цікаву історію загадкового і таємничого життя мешканки села: «Була у мене колись сусідка. Жила з чоловіком і сином. Хлопчик захворів на рак і, відмучившись, помер. Після його смерті кожного дня вночі було чути, як хтось грається машинкою, дитячий сміх. Це чула не лише сама мати дитини, але і її чоловік. Що тільки вони не робили: ходили на цвинтар, в церкву – нічого не допомагало. Все це відбувалося кожного дня, особливо на повний місяць. Одного разу жінці наснився сон, що хлопчик попросив у матері свою машинку. Наступного дня чоловік з жінкою пішли знову на цвинтар і занесли сину машинку, залишивши її на могилі. Після цього випадку вони більше не чули подібних звуків, а згодом взагалі виїхали з села» [20].

Таким чином, побутування розповідей про вмерлих свідчить, що народна уява не вірить у смерть як кінцеву точку, а розглядає її лише як іншу форму існування. Коли людина помирає, її існування не припиняється, а лише переходить в іншу сутність.

### *Відьми*

Найбільше сучасні жителі вірують у відьом. І не дивно, адже не існує жодного села, в якому не було хоча б однієї представниці цього виду демонів.

Як відомо, відьми чинять багато шкоди не лише людям, а і худобі, зокрема доять корів. Соболевська Тетяна Іванівна, 1916 року народження, із села Полянецьке, розповіла, що якось жінка посварилася з сусідкою, коли виганяла своїх двох корівок у поле. З того часу одна корівка занедужала і перестала давати молоко. Жінка ніяк не могла зарадити біді, а тому пішла до ворожки. Ворожка сказала, що то, напевно, відьма замучила її корову і навчила, як розпізнати лиху відьму й відучити її посягати на чуже добро раз і назавжди. Повернувшись від ворожки, жінка зробила так, як вона порадила. Взяла ложку молока й почала підігрівати на сковороді. Але тут прибігла сусідка й почала благати, щоб жінка перестала смажити молоко: «Пече, пече мене біля

серця...». З того часу відьма відступила від чужої худоби, а корівка почала давати молоко [21].

Чимало відомостей знаходимо про зовнішній вигляд відьом, їх уміння перевтілюватися, інформацію про їх смерть.

Жидовська Є. К., мешканка села Іванівки, розповідала: кілька десятків років тому померла одна баба, в якій після смерті знайшли хвіст. Перед смертю вона дуже мучилась, бо не могла покинути цей світ. І для того, щоб вона легше померла, її поклали серед хати відповідно до розташування сволюка, на якому з давніх-давен вирізьблювали або наносили фарбою хрести та відомості про побудову хати. І лише тоді вона померла [27].

У селі Корж-Кут, як розповідає Бабій Ю. І., 1974 року народження, жила раніше одна відьма, а звали її Дашина. Кажуть, що була вона з хвостом, брудна, гадюча, єхидна. Жив ще в селі Іван Хаха і Трохим. От вони однієї ночі слідкували за Дашиною. Сіли в куцах і чули, що вона до місяця щось казала.

Взагалі в цьому селі вдалося зібрати чимало інформації. Так, Шевченко Т. А., 1929 року народження, розказала: «Якось Тимко лягає спати, чує – корова реве. Дивиться він, а її доїть сука. Наступного дня він освятив палицю свяченою водою, вдарив нею ту сучку, а вона перетворилася на людину, по-собачому заскавчала і втекла геть».

Кажуть, що одна жінка бачила вдома у себе відьму, яка прийшла до неї в образі квочки. Каже жінка: «Виходжу я з хати вночі, аж дивлюся, перед порогом ходить квочка з курчатами, я й зрозуміла, що то відьма».

Палюга І. Ф. поділилася з нами своєю історією: «Сеня Паладина не могла вмерти, дуже мучилась, поки не передасть своє знання комусь. Над нею зривали стелю, але це не допомогло. Так вона лежала дуже довго. Одного дня налетіла велика згряя горобців, і вона померла».

Лукашенко Г. М., 1942 року народження, додала: «Одна жінка якось позаздрила, що в сусідки корова дуже хороша і дає багато молока. Вона нашептала на ту корову, після чого та перестала підпускати до себе хазяйку».

Розповіла Карпенко Г. П., 1930 року народження: «Як хоронили Марину Кузьмичку, то в природі відбувалося щось

незвичайне. Коли її винесли з хати, то над горіхом шарахнув грім, полився дощ, який лив аж до самого кладовища. Коли труну впустили в яму і трохи присипали землею, дощ одразу перестав, вияснилось і стала ясна погода».

Кого не насторожують знайдені на городі яйця, всередині яких павутина? Спалюючи їх, подумки перебирають всіх «сусідів – лиходіїв», хто міг би ті яйця підкинути, та ще й не з найкращих помислів. І вже згадується, що бабку за чотири хати називають відьмою, у іншої – на городі завжди врожай, а в людей не родить – «вона щось знає». Отож в Оксанино, переконані жителі, відьом – «аж сиво». Грицюк Олена Іванівна розказує: «Мого брата двоюрідного жінці відьма зробили на смерть. Вона була товста така, а після того, як їй зробили, дуже похудала, не могла ходити. Вони поїхали до бабки, що відробляє. Бере три яйця в кожную руку, розбиває в банку і там показує. З дому беруть трилітрову банку води, щось їй робить. Тоді приходе додому, обливається нею і бабка сказала, щоб під яке дерево вилити. Жінка поправила. Їй кругом обійстя поробили захист. Але її в гостях в одній хаті щось підсунули і знов зробили. Знов слаба. А та бабка сказала, що це їй зробила сусідка» [28].

Якщо існує та, що може поробити, то є й та, що відробляє. В селі Оксанине людей, які знають ремесло відробити, називають «бабка». Вона вміє пошептати, прочитати молитву, застосувати «викачування яйцем». Яйце у магічних діях займає чільне місце. Вважається, що в результаті дотику яйця до тіла людини, її хвороба переходить у нього. Крім того, розбивши «на воду» яйце після «викачування», у ньому можна знайти жабу, павутиння чи іншу нечисть. Поряд з водою використовують і вогонь, бо він теж має силу очищення. Але існує вода, яка несе зло. Це так звана «мертва вода». «Один чоловік вступив у мертву воду і вже дванадцять років, як не ходє. Його скрізь по лікарнях возять, ніхто не знає, що з ним. І відробити ніхто не може» (Записано від Шевчук Надії Павлівни, 1943 року народження) [23].

Відьма, одживши своє, померти не може, бо то чорти приходять по її душу, а та боїться виходити з тіла на тортури. Тому вона й прагне віддати свою нечисту енергію. А от коли над помираючою рубають стелю, тоді вона вмирає.



«Одна жінка не могла вмерти. У селі казали, що вона відьма. Хата була нова, то її перенесли у літню кухню і там рубали стелю».

Відьма має невеличкий хвостик, за яким її легко можна впізнати. «Ми ще молоді були, після війни рвали горох вночі. Така пилюка була – всі пішли купатися у ставок. Всі купаються, одна жінка не купається. Пішла в друге місце. Але прислідили, як вона милася. У неї був хвіст».

Уміє відьма і перевтілюватися. «Увечері йдемо ми з Надею додому. Бачимо – через дорогу жаба йде по-людському. Ми злякалися, бо подумали, що то відьма. Надя каже: «Якщо ця жаба – відьма баба Галя, то нехай завтра у жовту хустку і синю спідницю вбереться. Так і було. Баба Галя точно в такому одягнена була» [23].

А ще оксанинські відьми, щоб поповнити свою силу, як молоді, так і старі, відбирають у корів молоко – псують їх. «Нашій корові щось поробили були: нікого до себе не підпускала, біла і рогами, і ногами, не давала молока. Мама пішла до бабки, а та сказала, що це сусідка поробила. Сказала піти до неї на город, нарвати там бур'яну і кинути його корові під ноги. Раненько, о четвертій годині, пішла вона до тої сусідки на город, тільки вирвала жмут бур'яну, як відьма у мами за спиною стала: «Чого ти рвеш у мене бур'ян?». А мама їй: «Тобі що вже й бур'яну шкода?». Нарвала мама бур'яну та й кинула під ноги корові.

Та корова ж як почала цибати, мотатися, ніяк не могла вгомонитися. Ми з хліва вийшли, бачимо – сусідка за хвіртку вчепилася, дивиться, не може відірватися. Стояла там, поки корова цибала, а перестала-пішла додому».

Окремий рід діяльності «злої личини» – шкодити молодим на весіллі. Здебільшого роблять на самотність, на розлуку. «Молоді розписуватися йшли, їм хтось дорогу землею пересипав. Весілля відгуляли. Молодий поліз хату перебивати – упав і вбився» (записано від Медведчук Валентини Калениківни, 1926 року народження) [23].

Хтозна-які причини до цього зла спонукають. Чи то заздрощі, чи, може, якісь старі рахунки з батьками молодих, чи просто антипатія до тих, хто одружується. А однак, молодим

життя немає. «Як молоді розписуватися йдуть, то йдуть одною дорогою. Мого брата жінки племінник женився і мати хресна повела їх не тою дорогою, що вперед ішли. Через місяць вони розвелися. А всі на ту хресну думають. Висипала, мабуть, щось, а молоді вступили» (записано від Смілянець Лідії Михайлівни, 1953 року народження) [29].

Як бачимо, мотив «вступили в щось» дуже поширений. І люди, коли бачать на дорозі чи сміття якесь, чи воду, намагаються обминати те місце, щоб горя не трапилося. «Бабка Меланка сміття на дорогу висипала. Якось попіл винесла. У нього Люба вступила Приходе до мене й плаче: «Так мене ноги болять». Боліли, боліли, а тоді й ходити перестала. Привезли чоловіка, який умів відробляти. Він її лічив і побачив, як Меланка по воду вийшла. Він каже: «Я знаю, хто вам поробив. Ця бабка». Люба не вірить йому, говоре: «Не може бути, ми їй часто їсти носимо». А знахар: «Це вона, бо я бачу хвоста» (записано від Медведчук Валентини Калениківни, 1926 року народження) [30].

Найбільше зла роблять в селі Оксанине на перехресті. Недарма всередину схрещення доріг намагаються не ступати, обминають. А використовують для опоганення середохрестя різні предмети: яйця зіпсовані, сало смажене, мотузки, якими покійникам руки зв'язували, землю з могил, колосся, кров. «Ми хату будували. Звели підмурок. На другий день по вуглах кров у мішечках була, – підкинув хтось», – так розповідав один із респондентів.

Серед способів знешкодження поробленого – молитви, зокрема «Отче наш». «Нам на обійстя поробили. Бабка сказала, щоб хтось із сім'ї навколо двору зі свяченою водою обійшов і «Отче наш» читав. Я пішла. Зайшла в кабаки і почала блудити. Я це розумію, але нічого зробити не можу. Мама бачить це, але бабка казала, що говорити нічого не можна, то я ще поблудила, а на другий раз уже все обійстя обійшла» (записано від Притули Ольги Вікторівни, 1951 року народження) [23].

Оксанинські люди, в яких душа не чиста, мають лихе око. Хто ж не знає бодай одної жінки, після зустрічі з якою – обов'язково не поталанить. А то й зурочити може. «Я на весілля ходила. Як їсти сідали – навпроти мене жінка сіла. У неї лихе око

було. Зурочила вона мене. Вночі мені сниться, що хтось доганяє. Ловить. А в дванадцять ночі я почала блювати аж до ранку» [30].

Віра у нечисті сили спонукала людей створювати різні засоби захисту від них.

Таким чином, у сучасному житті жителів сіл історичної Уманщини відьма виступає символом недоброї, сварливої жінки, а також людини, яка багато знає і може впливати на хід подій. В образі відьми злилися початки добра і зла. І хоч світлі наміри змальовуються у розповідях респондентів не так яскраво, як протилежні їм темні, однак і в цих віруваннях знаходимо в основі вічну ідеальну правду: перемогу світла над пітьмою скрізь, де розповідь не обмежується повідомленням якогось епізоду боротьби, а передає весь її хід.

Демонологія історичної Уманщини є однією з найоригінальніших сфер, що репрезентує архаїчну самотність українського народного світосприйняття. Упродовж століть народна свідомість виробила безліч засобів, які зводили нанівець поганську діяльність демонів і таким чином підтримували необхідну рівновагу між Добром і Злом, між Життям і Смертю, між Порядком і Хаосом.

### Список використаних джерел:

1. Антонович В. Чари на Україні. Львів, 1905. 48 с.
2. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко. Львів: Наук, т-во ім. Шевченка, 1896-1910. Т. 5: Легенди про святих. 1910. 297 с.
3. Боровський Я. Світогляд давніх киян. К.: Наук. світ, 1992. 162 с.
4. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / Укл. Я.Ф. Головацьким. К.: Довіра, 1991. 96 с.
5. Гнатюк В. Знадоби до української демонології *Етнографічний збірник* 1912, Т. XXXIII – XXXIV, Вип. I-II. 432 с.
6. Из народных поверий о чорте. *Киевская старина*. 1883 р. №11. С.513 – 516

7. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. К. : «Обереги», 1992. 423 с.
8. К истории верования о продаже души чорту. *Киевская старина*. 1882. №7. С.180 – 186.
9. К статье «Суд над ведьмами». *Киевская старина*. 1883. № 12. С. 374 – 401.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., т. 6. Факс. Вид. К.: АТ «Обереги», 1994. 216 с.
11. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. К.: Либідь, 1994. 398 с.
12. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. К.: Либідь, 1991. 232 с.
13. Милорадович В. Українська відьма: Нариси з української демонології / Упоряд., пер., передм. О. М. Таланчук. К.: Веселка, 1993. 72 с.
14. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. К.. Обереги, 2002. 189 с.
15. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. 2-е вид. К.: Обереги, 2003. 144 с.
16. Убийство упиря в Киевской губернии во время чумы 1770 г. *Киевская старина*. 1890. №2. С. 338–340.
17. Українське народознавство: книга для вчителя / за ред. О. В. Ковальчук. К.: Освіта, 1994. 102 с.
18. Українське народознавство: навч. Посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів: Фенікс, 1994. С. 87–88.
19. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор. прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; Вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. І. Гордієнка. 2-е вид. К.: Либідь, 1991. 640 с.

*Архівні джерела:*

20. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в

школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Леськове Монастирищенського району Черкаської області (2004) Ф. 41. Арк. 22*

21. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Полянецьке Уманського району Черкаської області (2000) Ф.43. 52 арк.*

22. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Шляхова Бершадського району Вінницької області (2001) Ф.23. 8 арк.*

23. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Оксанине Уманського району Черкаської області (2001) Ф.24. 18 арк.*

24. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Рогова Уманського району Черкаської області (1998) Ф.3. 14–15 арк.*

25. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Кочубіївка Уманського району Черкаської області (2003) Ф.44. Арк. 6.*

26. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Томашівка Уманського району Черкаської області (1998) Ф.23. Арк. 8.*

27. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Іванівка Уманського району Черкаської області (1998) Ф.28. Арк. 9.*

28. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Корж-*

*Кут Уманського району Черкаської області (2006) Ф.33. Арк.7–12.*

29. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Орадівка Христинівського району Черкаської області (2006) Ф.36. Арк. 31.*

30. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Городецьке Уманського району Черкаської області (2008) Ф.59. Арк. 61.*

31. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Собківка Уманського району Черкаської області (2009) Ф. 53. Арк. 19-22.*

### **Контрольні запитання і завдання:**

1. Як в народному світогляді трактується образ домовика?

2. Назвіть перестороги, пов'язані з домовиком, що побутують на Уманщині.

3. Які вірування і забобони, що стосуються русалок ви знаєте?

4. Окресліть сут світоглядних уявлень уманців про відьом.

5. Які повір'я і перестороги, пов'язані з мерцями, ви знаєте?

6. *Творчі завдання:*

-Запишіть у своїй місцевості від старожилів інформацію про колискові пісні за запитальником:

1. Про яку «нечисту силу» розповідали у Вашій місцевості (чорти, домовики, русалки, мавки, відьми, упирі, вовкулаки, перевертні, перелесники)? Як на них у вас кажуть?

2. Який вигляд, на Вашу думку, мав чорт? Чи бачили Ви чорта? Як уникали зустрічі з чортом? Як боролися з ним? Чи захищалися чим від нього? Які слова примовляли, якщо вживався чорт?

3. Хто такий домовик? Що віщує поява домовика? Як з ним можна порозумітися? Чи допомагали вони господарям? Якої шкоди могли заподіяти домовики, якщо не вживалися з господарем?

4. Чи чули Ви про русалок? Як виглядали русалки? Яких оберегів вживали проти них?

5. Які звичаї були пов'язані з русалками? Яких пісень співали русалки? Чи поділяли русалок на житніх, польових, лісових, водяних? А хто такий водяник? Хто і як його бачив?

6. Як виглядали мавки? Чому їх боялися? Як застерігаються від зустрічі з мавкою?

7. Чи розповідають у Вас про лісовиків? Хто такий лісовик? Який він мав вигляд?

8. Чи були у селі відьми? Чи розрізняли відьом «родимих» і «навчених»? Якщо розрізняли, то за якими ознаками? Як до них ставилися? Чи боялися їх? Чи наводили відьми порчу на людей, тварин? Як захищалися від них?

9. Яким чином відьми передавали своє уміння? Чи передавали? Якщо передавали, то коли саме (перед смертю чи раніше)?

10. Коли помирали відьми, що їм робили?

11. А хто такий перелесник? Чи часто говорять про нього?

12. Хто і з яких причин міг після смерті стати упирем?

13. А кого називали вовкулаком? Через що його так називали? Який він мав вигляд? Чи боялися його? Чи лякали ним дітей?

14. Кого називали перевертнем і чому? Яких заходів вживали проти перевертнів?

15. Які ще «злі сили» могли жити у хаті, хліві, у полі, в лісі, на болотах; у озерах, річках? Як вони виглядають? Розкажіть про їх походження?

16. Як «злі сили» поведуться з людьми? Чим вони займаються? Чи уживаються з людьми? Як довго знаходяться поруч? Хто із них найнебезпечніший? Чи можна їх проганяти з хати? Якщо не можна, то чому?

17. Чому вони заселяються в будівлі і з чим це пов'язано? Чи вони живуть в кожній господі?

18. Яка ваша думка щодо іншої сили та її впливу на людину? Чи вірите ви самі в це?



## РОЗДІЛ 8. СЦЕНАРІЇ ФОЛЬКЛОРНИХ СВЯТ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ)

### 8.1. Сценарій «Зимові святки»

*Дійові особи:* ведуча, колядники, щедрівники, господиня, донька господині, коза, циган, єврей, дід, лікар.

*На сцені декорації:* зимовий селянський двір; у правому кутку – інтер'єр сільської хати.

*Ведуча:* Зима прийшла! Свята принесла! Метелиця гуляє!  
Народ звеселяє!

*Танець «Метелиця».*

*Ведуча:* Прийшла зима, а з нею – різдвяні святки... А що перший празник – Святе Різдво. А за тиждень після Коляди – Щедрий вечір або свято Меланки, а наступного дня – свято Василя...

*Виходять колядники (1 гурт), співаючи колядку:*

*Нова радість стала,  
Яка не бувала,  
Звізда ясна над Вертепом,  
Увесь світ засіяла.  
Де Христос родився,  
З Діви воплотився,  
Як чоловік пеленами  
Убого повився.  
Ангели літають,  
Бога прославляють,  
На небі, на землі  
Мир прославляють.  
Давид виграває,  
В гуслі ударяє,  
Чудно, дивно і предивно  
Бога вихваляє.  
І ми теж співаємо,  
Христа прославляємо,  
Від Марії рожденного  
Смиренно благаємо.  
Просим тебе, царю,*

*Небесний Владарю,  
Даруй літа щасливії  
Сему дому господарю.  
Даруй господарю,  
Даруй господині,  
Даруй літа щасливії  
І всій його родині! [1]*

Підходять до хати, стукають у двері.

*1 колядник:*

– Пане господарю! Чи спиш, чи лежиш? Вставай з постелі, відчиняй двері, застеляй столи, клади пироги ще й паляниці з ярої пшениці. Бо прийдуть до тебе любі гості – любі гості з неба – сам Господь! Він же тут треба!

*2 колядник:*

– Пустіть до хати погріти п'яти!

*3 колядник:*

– Пустіть до печі погріти плечі!

*4 колядник:*

– Пустіть до груби, погріти зуби!

*1 колядник:*

– Благословіть колядувати?

*Господиня (вклоняється):*

– Будь ласка, колядуйте.

Усі співають колядку:

*Ой рясна-красна в лузі калина!  
Ой дай, Боже!  
А ще красніша в батька Оксана.  
Ой дай, Боже!  
По воду ішла, як зоря зійшла!  
Ой дай, Боже!  
З водою ішла, як місяць зійшов.  
Ой дай, Боже!  
В сінечки зайшла – Сонечко зійшло.  
Ой дай, Боже!  
В хатоньку зайшла – там пани сидять.  
Ой даж, Боже!  
Аж пани встають – Шапки зіймають.*

*Ой, дай Боже!  
Шапки зіймають – її питають;  
Ой, дай Боже!*

- *Чи ти царівна, чи королівна? –  
Ой, дай Боже!*

- *Я ні царівна, ні королівна.  
Ой, дай Боже!*

*Батечка дочка, як паняночка.  
Добрий вечір! [2].*

*2 колядник:*

– Господарям довгих років життя! І щоб у вас був і врожай добрий, і щоб Господь допоміг вам у цьому році, і щоб у цій хаті були діти маленькі в колисці, і щоб усього було в достатку!

*3 колядник:*

– Щоб не було ні сварки в вашій хаті!

*4 колядник:*

– Щоб родилось все у полі, хліба щоб було доволі!

*5 колядник:*

– Щоб було у вас в стіжку, коморі, оборі, в ложці, мисці, і в колисці.

*Усі:*

– Дай Боже!

*Господиня:*

– Дуже дякуємо за віншування! А де ж ваш міхоноша? Десь забарився.

*1 колядник:*

– У нас дуже славні подоли. То ми не п'ємо, не їмо, а з собою беремо.

Господиня частує колядників. Вони ідуть зі сцени.

*Донька господині:*

– Мамо, мамо, а он до нас ще діти віншувати йдуть! З вертепом.

Співаючи колядку, на сцені з'являються діти-колядники (2 гурт).

*Ген, високо в синім небі  
Зірка засіяла.  
Плила, плила між хмарами*

*На вертепї стала.  
Дїва сина породила,  
В ясла положила,  
Чистим сїном притрусила,  
Пилинами вкрила.  
Прилетїли до вертепу  
Ангели крилатї,  
Посїдали, заспївали  
Малому дитятї.  
Слава ,слава в вишнїх Богу  
Слава Рожденному  
Слава, слава в вишнїх Богу  
Дитятї малому [3].*

*1 колядник:*

– Добрий вечір, господарю! Мир у вашу хату! Вас і вашу всю родину можна віншувати?

*Господиня:*

– Колядуйте!

*2 колядник:*

– Слава Богу, мир в цій хаті! Перестаньте сумувати. Ми вам новину принесли, що всі темні сили щезли.

*3 колядник:*

– Весь світ нині звеселився, бо Син Божий народився. І ви, люди, веселіться, родженому поклоніться.

*4 колядник:*

– Ясна зірка засвітила, нам дорогу позвістила аж до того Віфлієму, в ту країну незнаєму, де Пречиста сина мала, світ добром обдарувала.

*5 колядник:*

– Ми були у тій хатині, де Ісус лежав на сїні. Ніжним світлом і теплом все снувалося кругом. А святая Мати Дїва, що Ісуса народила, сина в ясла уклала, щось тихесенько співала.

*6 колядник:*

– Скільки там людей зібралось, диво славлять те, що сталося. І багаті, і убогі, і щасливі, і здорові славлять всі дитину Бога, душу гріючи в любові.

*7 колядник:*

– Нині день великий – Коляда Христова. Ангели співають на небеснім троні. А Ісус маленький ручки простягає. Це велике свято – Христос рождається.

Усі:

– Славимо його!

*1 колядник:*

– Щиро Господа благайте, своїх діток навчаєте, щоб до церкви всі ходили, щиро Господа молили. Здержуйтеся від пустоти, не робіть батькам гидоти.

*2 колядник:*

– Нехай поміч Божа завжди з вами буде!

*3 колядник:*

Хай кожної днини, кожної години Бог благословить, біда нехай згине!

Господиня дякує, частує усіх. Всі з колядкою ідуть зі сцени.

*Донька господині:*

– Так, мамо, шкода, що всі розійшлися, а так було весело.

*Господиня:*

– Не сумуй дитинко, скоро Щедрівка, то ще прийдуть, може й «козу» приведуть.

*Донька господині:*

– А чому наші люди водять «козу»?

*Господиня:*

– До пізнання віри Христової люди почитали бога Велеса. Це бог достатку, родючості; покровитель тварин; бог поетів, музикантів, виноробів; бог потойбіччя. Тож «коза» уособлює цього бога. Саме тому колядники використовували шкури тварин, бо вірили що Велес – це бог багатства і достатку. Наші люди вірили у зв'язок з цим божеством і водночас зі світом померлих. Авторитет померлих пращурів був незаперечним. Саме тому на обрядову вечерю запрошували покійників,

обдаровували ряджених, вшановували тварин під час Різдвяних свят.

Період Різдвяних свят – особливий для всіх українців, сакральний, таємничий...

До хати заходять Циган і Єврей зі словами:

– Позвольте погулять козе.

Після чого просять винагороди.

*Циган:*

– Матусю – серце, пожалуйте куколци на арапнычокь!».

*Єврей:*

– Що маєте, пожалуйте: яєчко, булкі, цибульки на шабашь, бо я не маю.

*Всі разом:*

– Діду, заводьте «козу»!

Дід веде «козу» і співає:

– Кізенько-либідонько, стань на порозі, на одній нозі, ввійдем до хати, будем скакати, – гоцки, коза!» (Коза пидскакує то догори, то донизу и мордою цокає)».

Після цього дід заходить до хати і промовляє речитативом:

*Ой, козо-козо, козо-небого,  
Поскачи панови трошки-немного!  
Поскачи панови трошки-немного!  
Ой скачы-скачы, не оглядайся,  
На мене, діда, не сподівайся!  
На мене, діда, не сподівайся!  
Бо в мене діда борода сида,  
Борода сида, а спина гнида,  
Ше й по коліна поволоки,  
Шоб ростиралися дивчатам боки!  
Шоб ростиралися дивчатам боки!  
Тоди виймає табакерку, нюхає и каже:  
– На, козуню, тоби трошкы!  
(Коза як понюхає, то дякує, цокає).  
Ой козо-козо, козо-небого,  
Обицявся пан пів золотого,  
Як подобріє, то дасть цілого,*

*А як чорт нападе, то видере й того.  
Гоць, коза, гоць-гоць, немножко підскоць!  
Поскачи отут, шось пан дадуть,  
Поскачи в затінку, то дасть пан копійку! [8].  
(Коза скаче).*

На сцені з'являється Циган. Він купує у діда Козу.  
На сцені з'являється гурт щедрувальників. Співають:

*Прилетіла ластівонька,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Сіла собі край віконця,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Та й почала щebetати,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Господаря викликати,  
Щедрий вечір, святий вечір.  
Вийди, вийди, господарю,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Подивися на кошару,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Всі ягнички покотились,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Всі баранці народились,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
А баранці круторіжки,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Скачуть собі кругом ружки,  
Щедрий вечір, святий вечір,  
Добрий вечір! [2]*

*Циган:*

– Зачекайте, християни, на веселого цигана. Хочу я козу продати й піти з вами щедрувати.

*І щедрувальник:*

– А хто її буде купувати? У тебе не коза, а кляча, до того ж ще й ледача.

*Циган:*

– Не ображай мою козу, бо зараз хату рознесу. Неправда твоя, козаче, моя коза добре скаче.

*2 щедрувальник:*

– Скільки хочеш за козу?

*Циган:*

– Мірку гречки коза коштує, бо копитами танцює – сам бачив. Ще й мішок вівса, ячменю та ще й гривнів цілу жменю.

*3 щедрувальник:*

*Го-го-го, коза, го-го, сірая,  
Го-го, білая, го-го, бистрая.  
Ой, розходися, розвеселися,  
По всьому дому, по веселому [8].*

*4 щедрувальник:*

*– А в Умані  
Всі хлопці-стрільці  
Стрелили в козу.  
В правеє вушко,  
В саме серденько.  
Пух!*

(Коза падає).

*1 щедрувальник:*

– Ой, що з Козою?

*2 щедрувальник:*

– Ой, Боже ж мій, лишенько!

*Циган:*

– Моя Коза, мабуть, здохла. Треба послухати, чи дише, чи хвостиком вона ще колише?

*3 щедрувальник:*

– Дише, чи ні?

*Циган:*

– Не знаю, заждіть, послухаю оцим глечиком – він найкраще слухає у мене. Ой, тихо-тихо... ні, не дише.

*4 щедрувальник:*

– В пупі послухайте.

*Циган:*

– Ні, не дихає. Здохла Коза, а гарна була. Оце повний глечик молока, такого смердючого, але було. Ой, Боже ж мій, Боже, що ж мені робити?



Усі:

– Кличте лікаря. Лікарю! Лікарю!

(один парубок з гурту переодягається у лікаря).

*Лікар:*

– Що сталося?

*1 щедрувальник:*

– У нас таке сталося. Коза вмерла.

*2 щедрувальник:*

– Слухайте, лікарю. Коза плигала-плигала, а потім впала і здохла.

*Лікар:*

– Ногами не колише?

*3 щедрувальник:*

– Не колише, хвостиком не дригає.

*Лікар:*

– Зубами не клацає?

*Циган:*

– Клацала. А тепер не знаю. Ану, подивіться, огляньте, огляньте.

*Лікар:*

– Так, але я мільйон беру за те, що огляну, а два – за те, що в рот загляну.

*Всі:*

– Ого!

*2 щедрувальник:*

– Де ж такі гроші?

*Циган:*

– Ну, подивіться ж ...

*Лікар:*

– Як така річ, то тоді вашу Козу треба зарубати – шкуру мені віддати, м'ясо на базарі здати.

*3 щедрувальник:*

– Та ну, шкура добротна! А колядувати з чим? Ні, ні, ні!

*1 щедрувальник:*

– Скакати має.

*Лікар:*

– Умовили.

*3 щедрувальник:*

– А ви їй штучне дихання зробіть.

*2 щедрувальник:*

– Загляньте їй до рота.

*1 щедрувальник:*

– Не треба, це буде довго.

(Лікар оглядає козу)

– Та вашій козі вже сто років, в неї вже і зубів немає.

*Циган:*

– Неправда. Вона ще молоденька, то ще не вирости.

*Лікар:*

– А сволок підгризла і пальця мені мізинного надкусила.

*1 щедрувальник:*

– Зуби є, подивіться ліпше, подивіться.

*Циган:*

– Слухайте, може, якісь ліки, може, якусь пігулку... чи укола якогось? Заплачу, діло не стане. Ви уважте...

*Всі:*

– Уважте, уважте.

*Лікар:*

– Як така річ, то тоді треба дуду брати, козі жилу надавати, козу оживляти.

*1 щедрівник:*

– Давайте, у пупа їй дміть.

(Лікар дує в дуду. Коза встає).

Всі співють, коза танцює:

*Го-го-го, коза, го-го, сірая.*

*Го-го, білая, го-го, бистрая.*

*Ой, розходися, розвеселися,*

*По всьому дому, по веселому.*

*Де коза ходить, там жито родить!*

*Де не буває – там вилягає...*

*Де коза – ногою, там жито – копою!*

*Де коза – рогом, там жито стогом!*

*Наші хлопці – стрільці,*

*Вдарили козу у праве вушко,*

*В праве вушко, у саме серденько!*

*Тут коза впала – нежива стала,  
А міхonoша бере дудочку,  
Надулася жила, коза ожила,  
Та й пішла коза та й стрибаючи,  
Та стрибаючи, гасаючи.  
Своїх діток, шукаючи!...  
Т-р-р-т, коза ![8].*

*3 щедрівник:*

*– Молодець, кізонько!*

*2 щедрівник:*

*– Хай буде ваша хата радістю багата, хай красується добром, медом, пивом і вином! Ще й смачними пирогами, ще й веселими піснями! Будьте здорові, з празником, з Новим роком! Будьте здорові!*

*Усі дійові особи виходять на сцену. Співають:*

*Ой, як же було ізпрежди віка  
Ой дай, Бог!*

*А тільки було синєє море  
Ой дай, Бог!*

*Ради радоньку, кого в море послать  
Ой дай, Бог!*

*Зачарована, сумна засинає далина у неба на руках.*

*Ми на березі ріки, б'ються хвилями роки,  
То є ріка життя.*

*Понад берегом іде, але хто її знайде  
І хто згадає знов?*

*Світ коли не було нас,  
Але ангел в перший раз  
Подарував любов.*

*А тільки було синєє море  
Ой дай, Бог!*

*Ради радоньку, кого в море послать  
Ой дай? Бог!*

*Ми не янголи святі, але струни золоті  
У душах не мовчать.*

*Про кохання і вогонь, що бажаємо його  
Співає нам печаль.*

Доля згадує про нас  
І на скронях сивина, неначе білий сніг.  
І віків старовина, наче пісня неземна  
Приходить у вісні.  
А тільки було синєє море  
Ой дай? Бог!  
Ради радоньку, кого в море послать  
Ой дай? Бог! [7]

**Ведуча:**

– Прийшли ми до вас в цей святковий час! Прийшли і принесли до вас світло Різдва Христового і Нового ясного року! Хай же в вашому домі у Новому році буде лад і достаток! Хай в душі вашій сяє світло і любов!

**Список використаних джерел:**

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Колодисте Черкаської області (2004)* Ф. 61. Арк. 27
2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Рижавка Уманського району Черкаської області (2006)* Ф. 69. Арк. 12
3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Легедзине Уманського району Черкаської області (2001)* Ф. 55. Арк. 41
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітлені. Вінніпег–Торонто, 1955. Т. 1. 356 с.
5. Кирчів Р. Українські колядки та щедрівки. У кн.: *Колядки і щедрівки / За ред. М. Глушка. К., 1991. С. 15–38.*
6. Ленша І. Новорічні свята. *Наука і суспільство. 1992. № 12. С. 162–178.*
7. Ой, як же було ізпрежди віка. URL: <http://pisnya.org.ua/kompozycja.php?id=193>

8. Хр. Ящуржинський. Рождественская інтермедія (Коза). *Киевская старина*. 1898. № 10. С. 73–82.

## 8.2. Сценарій народознавчого свята «А вже весна скресла»

*Дійові особи:* ведуча, гурт дівчат та гурт парубків (необмежена кількість), гурт дітей

На сцені декорації весняної пори року.

*Ведуча:*

– Сварог, що створив Світ, це Бог світла і Бог Прави, Яви і Нави. Даждьбог створив нам Яйце, що є світ-зоря, яка нам сяє. Нам Сварогу славу співати. І Даждьбогу, який же сить у Небі пречистім. І Яр богу, який править весняним цвітінням. І Русаліям. Ідуть свята. І з тими святами мир гряде од нас до інших і од інших до нас.

На сцені з'являється гурт дівчат. Співають і танцюють «Кривий танець»:

*Кривий танче, туманче!  
Що виведе, то й стане.  
На всіх дівчат погляне.  
Всі дівчата в танку є.  
Тільки нема одної  
Меї рожі повної.  
Мати рожу щипала,  
Свою доньку вбирала,  
– Іди, донько, у танок,  
Ставай собі край дівок.  
Та не ставай край тумана.  
Туман зведе із ума.  
А він зведе й розвиде.  
А сватати не буде [1].*

Дівчата закликають весну!

*1-а дівчина:*

– Весно, весно, весняночко, наша люба паняночко,  
Вийди з-за гори крутої, обігрій нам ліс і поле.

Завітай до нас на свято, будем весну прославляти!

*2-а дівчина:*

– Прийди, весно красна, зігрій, сонце ясне,  
Повій, теплий вітер, щоб зраділи діти.

*3-я дівчина:*

– Прийди до нас, весно, із радістю,  
З великою до нас милістю.

*4-а дівчина:*

– Із житом зернистим, із пшеничкою золотистою,  
Із вівсом кучерявим, із ячменем вусатим,  
Із просом, із гречкою, із калиною-малиною.  
Із чорною смородиною, із грушами, із яблуками,  
Із всякою садовою, із квітами лазуровими, із травою-  
муравою.

На сцені з'являються парубки. Вони розганяють дівчат.

*1-й парубок:*

– Ганночко, Ганнусю,  
Ходи-но жайвором поділюся (пропонує їй печиво).

*1-а дівчина:*

– Відчепися! Іди он з іншими дівчатами мінятися  
пряниками.

*2-й парубок:*

– Ганночко, Ганнусю, на серці так важко...  
Візьми в білу ручку оцю милу пташку.

*1-а дівчина:*

– Не візьму! І свого жайворонка не дам.

*3-й парубок:*

– Вдягни ж бо віночок, як квіточка-рожа  
І будеш, як Ляля, ти красна й пригожа.  
Дівчина з радістю одягає вінок і горниться до парубка.

*2-а дівчина:*

– Нумо вибирати тепер «Весну» серед дівчат!

*3-я дівчина:*

– Вибирати треба гарну – як сама весна.

*4-а дівчина:*

– А кого ж би узяти?

*3-й парубок:*

– Та ж немає кращої за Ганнусю!

*1-й парубок:*

– Та вже знаємо, що кращої твоєї Ганни нема. Кожна жаба своє болото хвалить.

Дівчата оберають дівчину-весну. Прикрашають її. Водять хорівод і співають веснянку «Ой чижику та горобчику»:

*Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок.  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
Чоловікам уся воленька  
– За шапочку та за паличку,  
У корчомку та за чарочку.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок.  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
А парубкам уся воленька.  
За шапочку та за люльочку,  
На вуличку та за дівочку.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок.  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
А дівчатам уся воленька  
– За віночок та за биндочку,  
На вулицю та у таночок.  
Ти, чижику, ти, горобчику,  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок.  
Вилетъ, вилетъ на піддашечок,  
Скажи мені усю правдоньку:  
Кому воля, кому неволя?  
Молодицям та й неволенька,*

*На припичку та й діжа сходе,  
У колисці та й дитя плаче.  
Діжа просе: «Заміси мене».  
Дитя плаче: «Колиши мене».  
Дитя плаче: «Колиши мене».  
Пічка просе: «Затопи мене».  
Пічка просе: «Затопи мене».  
Хата просе: «Замети мене».  
Хата просе: «Замети мене».  
Милий просе: «Поцілуй мене» [2].*

*4-а дівчина:*

– Малюю сонечко ясне,  
Хай прийде до нас літо красне  
Із днями погожим,  
Із квітами-рожами,  
Із днями ясненькими,  
З садами буйненькими.

*5-а дівчина:*

– Малюю поле засіне,  
Вітри щоб колосся розвіяли,  
Щоб родила нам земля  
Просо, жито і пшеницю.

*6-а дівчина:*

– Малюю перуна із вами,  
Щоб небо набрякло дощами,  
В ріллі щоб насіннячко кожне  
Впилося водицею гоже.

*7-а дівчина:*

– Малюю колос-колосся,  
Щоб всім нам добре жилося.

*8-а дівчина:*

– Ходімо тепер шума заводити. Співають і танцюють  
«Шума».

*Ой, нумо, нумо, заплітати Шума.  
Шума заплетемо, гуляти підемо.  
А Шум ходить, по діброві,  
А Шумиха рибу ловить.*



*Що зловила, те пропила,  
Дівці шуби не купила,  
– Пожди, дівко, до суботи,  
Буде шуба ще й чоботи.  
Чекала дівка до понеділка  
Нема шуби й ніякого дідька.*

*Ой, нумо , нумо, розплітати Шума.  
Шума розплетемо, гуляти підемо... [3].*

*1-й парубок:*

– Віє легким духом вільним, прийшла весна красна.  
Із-за моря з ластівками прилинула, ясна.

*Дівчина-весна:*

– Прийшла до вас весна-паняночка й принесла хлопцям дари: дівоньку у віночку та щастя, здоров'я у літечку! А дівчатам – ладо-царенка, любенького порубочка!

*1-а дівчина:*

– До нас, хлопці та дівчата, йдіть гуляти,  
У нас славні музиченьки будуть грати.

*2-а дівчина:*

– Гаївоньку починаймо в добрий час.  
Нема кращих співаночок, як у нас.

Дівчата беруть дівчину-весну в коло і співають  
«Веснянку»:

*Весняночка-Паняночка, де ти зимувала?  
Зимувала у садочку, на сорочку пряла.  
Пряла на кілочку парубку сорочку,  
Ще виведу нитку парубку на свитку.  
Ще виведу другу парубку на другу,  
Ще зостануться кінці парубкові на штанці.  
Ой, весно-весно, да весняночко,  
Де твоя дочка да паняночка?  
Десь у садочку шиє сорочку,  
Шовком да біллю да вишиває,  
Своєму милому пересилає.  
Надівай її щонеділеньки,  
Споминай же мене щогодиноньки.  
Шовком я шила, а біллю рубила,*

*Жаль мені козака що я полюбила [4].*

*Дівчина-весна:*

– Я, для вас, дівчатонька, сплела вінки з барвіночку, запашного зіллячка. Квіточками на сорочку обдарую парубочків – аби квітнула щоднини любов хлопця до дівчини!

*Дівчина-весна роздає дівчатам вінки, а парубка – квітки.*

*1-а дівчина:*

– Збирайтеся, дівчаточка, веснянки співати, щастя-долі прохати та з хлопцями жартувати.

*Співають веснянку:*

*Ой весна, весна, веснянка,*

*Де твоя дочка-панянка?*

– *У вишневому садочку*

*Шие милому сорочку.*

*Ой весна, весна, весниця,*

*Пора парубку жениться.*

*Пилом дорога припала.*

*Хлопців короста напала.*

*Ой чи велика, чи мала,*

*Як на дубові лист-трава [5].*

*2-а дівчина:*

*А ось і парубок, дівчата! (підходить до хлопця).*

*3-я дівчина*

– *Ти дивись, який бравий! А чий ти, хлопче?*

*2-й парубок:*

– *Батьків та материн!...*

*4-а дівчина:*

– *Здоров, Терешку, в новій сорочці, що мати з рядна пошила!*

*3-й парубок:*

– *Еге! З рядна та з достатків: то мати наумисне такі товсті нитки виводили, бо у нас цього року дуже коноплі були вродили.*

*5-а дівчина:*

– *А ви спритні? Пограйте в «Довгої лози».*

*Парубки скачуть один через одного (грають у гру).*

*6-а дівчина:*

– У довгої лози хлопці наче «кози»! (Сміється.)

*3-й парубок:*

Це дівчата наші – кози,  
Мерзнуть в носа на морозі,  
Мерзнуть в вуха, мерзнуть в ноги,  
Нумо, кози, геть з дороги!

*2-й парубок:*

– А ось і ваша отаманша! (показує на маску кози).  
Моторна як циганська кобила. День біжить, три дні лежить.

*3-й парубок:*

– Коза з вовком тягалася: тільки шкурка зосталася, та ще хвіст та язик: простяглася та й лежить.

*5-а дівчина:*

– Ой, хлопці гожі, кидайте вже ті «кози»,  
Веснянку заспіваймо та й у танці походжаймо.  
Співають та танцюють:

*Прийшла весна з квітами,  
Зеленими вітами.  
Принесла нам літечко,  
Запашиє зілячко.  
Всім дівчатам по вінку  
З хрещатого барвінку.  
А парубкам – батіжски,  
Випасати корівки.  
Ще парубкам – дудочки,  
Щоби грали залюбки!  
Лиш Василько не грає,  
На Марусю поглядає.  
На Марусю поглядає,  
Женитися думає.  
А Маруся, як весна,  
У віночок вбрана [6].*

*2-й парубок:*

– А ви нас приймете до свого гурту?

*1-а дівчина:*

– А чом не прийняти, як гарний парубок?

*2-а дівчина:*

– А ми ще подивимось, на що він здатний, то подумаємо!

*3-я дівчина:*

– Хай-но скаже щось розумне!

*4-й парубок:*

– Прибігли штрики-брики, ухватили шалду-балду; почули м'якиники, казали гречаникам: «Сідайте на вівсяники, доганяйте штрики-брики, віднімайте далду-балду».

*5-й парубок:*

– О, а я розумніше знаю!

Господи помилуй,  
Дід бабу покинув,  
Соломою притрусив,  
Щоб комарик не вкусив.

*5-а дівчина:*

– Борода до пояса, а розуму ні волоса.

*6-а дівчина:*

– На язик ви добрі, а чи кмітливі? Відгадайте загадку:

Не три ж ти мене,  
Не мни ж ти мене;  
Налізь на мене  
Та й накепкайся! (вишня).

*1-а дівчина:*

– А таку: «Ой на горі – гай, під гаєм – мигай, під мигаєм – сапай, під сапаєм – хапай» (волосся, вії, ніс, рот).

*2-а дівчина:*

– А таку загадку відгадаєте?

Одно каже: «світай Боже», друге каже: «не дай Боже», а третє каже: «мені все ідно, як вдень, так і вночі» (постіль, двері, вікна).

*3-я дівчина:*

– А мою відгадайте: «Сім миль мосту, на восьмій стоїть явір – на весь світ славен (Великий піст і Великдень)».

*1-й парубок:*

– А тепер нашу відгадайте: «Стоять вили, на вилах короб, на коробі махали, на махалах зівали, на зівалах шмаркали, на шмаркалах зеркала, а на дзеркалах єль» (чоловік).

*4-а дівчина:* Та годі! Краще заспіваймо нашим парубкам.  
Співають веснянку:

*На нашу гору, на нашу,  
Несіть шионо на кашу,  
Несіть шионо на кашу.  
Будемо кашу варити,  
Будемо хлопців манити.  
А наша каша кло-кло-кло.  
А наші хлопці – лоп, лоп, лоп  
А наші хлопці – лоп, лоп, лоп [7].*

*5-й парубок:*

– Оце так, хлопці, кращої не заслужили!

*3-й парубок:*

– Вже пора і оженитись,  
Але жінку підходящу я ніяк не доберу,  
Є жінки на кішку схожі, є жінки – собаки,  
Тож і спробуй поєднать корисні ознаки.  
Перші лагідні, грайливі та гуляють дуже,  
Другі віддані безмежно та гавкають дуже.  
А так хочеться дружини, щоб мені вгодила,  
Щоб лагідна і віддана, і мене любила...

*2-а дівчина:*

– А ти спробуй протоптати до серденька стежку. А то будеш заміж брати нашого Терешка!

*4-й парубок:*

Юрко-бурко,  
Розлив молоко,  
Ше не вирости корови,  
Я до свадьби не готовий.

*5-й парубок:*

– А кому я любий, дівчата? Заспівайте ж мені такої, щоб у серці лід розтав.

*5-а дівчина:*

– А що, дівчата, зачаруємо наших легенів?

Дівчата співають:

*Вербовая дощечка, дощечка,  
По ній ходить Насточка, Насточка.*

*Де ти, Насте, бувала, бувала,  
Як діброва палала, палала?  
Решетом воду носила, носила,  
Та й діброву гасила, гасила.  
Вербовая дощечка, дощечка.  
По ній ходить Насточка, Насточка.  
На всі боки леліє, леліє.  
Звідки милий приїде, приїде.  
Звідки милий приїде, приїде.  
Що Настойці привезе, привезе?  
Червонії чоботи, чоботи.  
Уманської роботи, роботи [8].*

*6-а дівчина:*

– Чи ти любиш мене, Грицю?

*6-й парубок:*

– Люблю і шалено.

*6-а дівчина:*

– Так кохаєш, що готовий і вмерти за мене!

*6-й парубок:*

– От, що ні, так це вже ні, і це правда суца,  
Бо моя любов до тебе вічна й невмируща.

*2-а дівчина:*

– Скажи мені, Івасику, ти мене кохаєш?

*2-й парубок:*

– Ну звичайно, та ще й дуже, хіба ти не знаєш?

*2-а дівчина:*

– Якщо так, то одружитись ти зі мною маєш.

*2-й парубок:*

– Щось так швидко у розмові ти тему міняєш...

*3-я дівчина:*

– Любиш мене мій Василю?

*3-й парубок:*

– Люблю без вагання.

*3-я дівчина:*

– І пожертвуєш життям за моє кохання?

*3-й парубок:*

– Щось міркуєш ти не так, як нормальні люди. Ну хто ж тебе кохатиме, як мене не буде?

*4-й парубок:*

– Скажи чесно, Мариночко, з хлопцем цілувалася?

*4-а дівчина:*

– Що ти, я ще молода і не зустрічалася.

*4-й парубок:*

– А якщо я поцілую, щоб не знала ненька?

*4-а дівчина:*

– Ну хіба один разочок поцілуй швиденько (парубок цілує дівчину).

*4-й парубок:*

– Ну і як тобі, Марино, наче підходяще?

*4-а дівчина:*

– Так, нічого, але Гриць цілується краще!

*5-й парубок:*

– Пригорнися-но, Галюню, до свого Кузьми.

*5-а дівчина:*

– Як Ромео і Джульєтта будем жити ми.

*5-й парубок:*

- От ти скажеш, наче здуру, думала б сама. Ну який ще там Ромео, коли я Кузьма?

*5-а дівчина:*

- Ну тоді, моє кохання, маю інший план: будем жити, як Людмила і її Руслан.

*5-й парубок:*

- Ой, не тра мене сердити! Не годиться теж. Ти ж Галина, не Людмила. Юринду плетеш!

*5-а дівчина:*

- Ну а як ми жити будем? Щось я не збагну!

*5-й парубок:*

- Будемо з тобою жити, як німий з Муму!

*5-а дівчина:*

– Та ну тебе, пішли краще до дітей.

Діти граються у «Подоляночку»:

Десь тут була Подоляночка,  
Десь тут була молодесенька...

Тут вона впала, до землі припала,  
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...  
Устань, устань, устань Подоляночко,  
Умий личко, як ту скляночку,  
Візьмися у боки та поскачи трохи...  
Пдеви до Дунаю, бери дівку зкраю... [9].

Хороводна гра «Зайчик». Діти утворюють коло. В середині сидить зайчик і танцює. Діти співають:

*Ой у полі жито: сидить зайчик,  
Він ніжками чеберяє,  
Коли б такі ніжки мала,  
Та я б ними чеберяла,  
Як той зайчик, ух!  
Як той зайчик, ух!*

*Ой у полі просо: сидить зайчик,  
Він ніжками чеберяє;  
Коли б такі ніжки мала,  
То я б ними чеберяла,  
Як той зайчик, ух!  
Як той зайчик, ух!*

*Ой у полі гречка: сидить зайчик,  
Він ніжками чеберяє.  
Коли б такі ніжки мала,  
То я б ними чеберяла,  
Як той зайчик, ух!  
Як той зайчик, ух! [9].*

*1-а дівчина:*

– Дівчата, хлопці, а давайте добру справу зробимо – богиню-Яру задобримо. Ось я зварила горщик каші.

*1-й парубок:*

– Тоді закопуємо її отут на степку, щоб уся земля рясно та смачно родила. Сюди прийде сама Яра, а ми тут ціле літо збиратимосся.

*2-а дівчина:*

– На нашу вулицю, на нашу,  
Виносьте пшоняну кашу.  
Та буде каша кипіти,



Та будуть хлопці летіти.

*2-й парубок:*

– Що у нас дівки-чарівниці, то правда.

*3-я дівчина:*

– Закопаєм горщик каші посеред вулиці. Закопаєм, закопаєм та й загородимо, щоб на ваші свята хлопці приходили (хлопці закопують кашу).

*4-й парубок:*

– Приб'ємо цю кашу кілком, щоб ми у своїй стороні верховодили.

*4-а дівчина:*

– О, наша каша така поживна, що на ній і кілок виросте і зацвіте.

*5-й парубок:*

– Тут, хлопці, є ще одна таємниця: кругом нього дівчата будуть крутитися, а ми коло них будемо вертітися.

*5-а дівчина:*

– Як ми дружно до каші зійшлися, так і весна щедро на нашу землю прийде!

*6-а дівчина:*

– Прийшла веснянонька Яра і всім є робота. В час своєї квітучої ходи вона дала кожному потрібне:

Старим дідам – ради радити,

Господарям – поле орати,

Господиням – полотно ткати,

Дівчаточкам – погуляти,

Весняночки поспівати.

*2-а дівчина:*

– Старим бабам – по кийочку,

молодицям – по серпочку,

дівчатонькам – по віночку,

малих дітей – до купочки.

*Ведуча:* Мудру річ ведуть люди. Виявляється, як дотримуватимешся звичаю, до народу горнутимешся, той усе добре у житті буде.

Усі учасники виходять на сцен і співають пісню «Моя Україна»:

*Ти шляхом праведним, святим  
йшла до волі, Україно.  
Ти перед ворогом своїм  
не ставала на коліна.  
Ти до омріяних зірок  
йшла крізь терни.  
Ти в душах сіяла добро,  
наче зерна.*

*Приспів:*

*Є на світі моя країна,  
де червона цвіте калина.  
Гори, ріки і полонина –  
це моя Україна.*

*Є на світі моя країна,  
найчарівніша, як перлина.  
В моїм серці вона єдина.  
Це моя Україна.*

*Де б я на світі не була –  
ти зі мною, Україно.  
Ти – моя мати, що дала  
мені мову солов'їну.  
Тут я пила із джерела  
чисту воду. І до рання  
тут я п'яніла без вина  
в ніч медову від кохання.  
Приспів... [13].*

### **Список використаних джерел:**

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Свинарка Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 72. Арк. 44.*

2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села*

*Томашівка Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 73. Арк. 34–35.*

3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Кобринова Гребля Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 74. Арк. 39–40*

4. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Берестівець Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 75. Арк. 22–23.*

5. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Молодецьке Уманського району Черкаської області (2002) Ф. 69. Арк. 36.*

6. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Орадівка Христинівського району Черкаської області (2010) Ф. 88. Арк. 25.*

7. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Рижавка Уманського району Черкаської області (2006) Ф. 69. Арк. 55.*

8. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Коржова Уманського району Черкаської області (2001) Ф. 43. 54 арк. Арк. 29–30.*

9. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики с. Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області (2011). Ф. 98. Арк. 33.*

10. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців. К., 2000. 402 с.

11. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному. Освітленні. Київ: АТ Кобзар, 1993. Т. 2: Весняний цикл. 392 с.

12. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. К.: Обереги, 2002. 264 с.

13. Моя Україна . URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/>



*Фото. Інсценізація свята «А вже весна скресла» здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини (2017 р.)*

### **8.3. Сценарій «Ой на Івана, ой на Купала»**

*Дійові особи:* ведучі, гурт дівчат та гурт парубків (необмежена кількість).

На сцені декорації літньої пори року.

*1-й ведучий:*

– Покотилось сонце із зими у літо,

В славне село Легедзине, на початок липня,  
У сам заповідник «Трипільська культура»  
Де вирує радісно українська культура...

*2-й ведучий:*

– Покотилось сонечко та й у саме свято,  
Прикрашать купайлицю і пісень співати...  
Покотилось колесом та й у воду впало...  
Ой, на Івана, ой, на Купала!!!

*1-й ведучий:*

– День Івана Купала збігається з літнім сонцеворотом. У давніх слов'ян Дажбог – бог Сонця – був найшановнішим серед міфологічних святих. Наші предки вважали, що саме він подарував життя на землі. Відтак, Сонце було прообразом свого покровителя, а свято Купала символізувало найвищий культ Сонця.

*2-й ведучий:*

– Пізніше християнство «долучило» до нього свято Різдва Святого пророка Предтечі і Хрестителя Господнього Івана... Отак і з'явилося свято Івана Купала у сучасній інтерпретації... Отож, любі наші гості, просимо на свято, будемо Купало радо зустрічати!

*1-й ведучий:*

В добрий час, у час багатий просимо усіх на свято!  
З різних куточків сцени виходять дівчата та співають:

*А наші хлопці – недбайливіці  
Не вирубали Купайлиці,  
А якби вони рано встали,  
То б Купайлицю вирубали.  
Ой, вирубали б у лісочку,  
Та закопали б у пісочку.  
А ми б купалок заспівали,  
Свої віночки повдівали б [1].*

Виходить гурт хлопців.

*1-й парубок:*

– А що, дівчата, просили Купайлицю?

*Усі дівчата:*

– Просили.

2-й парубок:

– То нате (протягують прибраний будяк). Ми вам його і прибрали.

1-а дівчина:

О, яке Купайло, то так вас і дівчата любити будуть.

2-а дівчина:

– Постав його у себе вдома. Може і весілля з якоюсь пристаркуватою та дурноватою дочекаєшсь.

3-я дівчина:

– Та попросимо хлопців із іншого села. Вони нам і Купайла з верби виріжуть. Ну їх, краще співаймо:

*Ой вийди, Грицю, на вулицю,  
Виріжи дівкам Купайлицю,  
Бо наші хлопці-недбайлиці,  
Не вирізали купайлиці.*

\*\*\*

*А наші хлопці-недбайлиці,  
Не вирубали Купайлиці.  
Ой, коли б вони за нас дбали,  
То б Купайлицю вирубали [2].*

Парубки виносять вербу.

4-а дівчина:

– Нарешті дочекалися.

3-й парубок:

– Ой, поставлю вербу,

Сам сяду зверху,

На вербу сяду гукати,

Дівчат на купала скликати.

А сходьтєся, дівчата, на вулицю,

Та завітчайте купайлицю.

Дівчата приймають Купайлицю, починають її прикрашати у танці-хороводі:

*На Івана, на Купала  
Там дівчинонька квіти збирала.  
Квіти збирала, в пучечки клала.  
Ой на Івана, на Купала.  
В пучечки клала, віночок плела,*

*Віночок плела, до річки йшла.  
Ой на Івана, ой на Купала.  
До річки прийшла, у воду клала:  
«Ой пливи, пливи, віночку мій,  
Скажи, покажи, де суджений мій».  
Ой на Івана, ой на Купала.  
Там дівчинонька милого стріла,  
Милого стріла, в танок повела.  
Ой на Івана, ой на Купала [3].*

(Дівчата прикрашають, відповідно до кількості кіл, якими вони стоять навколо деревця. Утворюють три хороводи (кола) і водять їх під спів купальських пісень. Починають співати дівчата першого кола від гільця, потім, другого, третього...). Дівчата співають:

*Наше купайло з верби, з верби,  
А ти, Іване, прийди, прийди.  
А як не прийдеши доріжкою,  
То привеземо теліжкою.  
Наше Купайло з верби, з верби,  
А ти, Іване, прийди, прийди  
Наше Купайло поламати  
Ще й собі дівку вибирати.  
Коло Купайла обметено  
Та ще й барвінком обплетено,  
Ще й васильочком обтикано,  
Ще й катраночком обсипано [4].*

*5-а дівчина:*

– Дівчата, ви напевно, всі знаєте давню легенду, що в ніч на Івана Купала розцвітає квітка папороті. І хто знайде її, зможе бачити скарби під землею, зможе розуміти мову звірів, птахів.

*6-а дівчина:*

– Знаємо, але не кожен наважиться шукати цвіт папороті в темному лісі. Мені бабуся розповідали, що як не кепкували з Василя у нашому селі (бо ж присягнувся, що таки знайде те чудо), він таки твердо вирішив, що піде на пошуки свого щастя.

*7-а дівчина:*

– Ой, дівчата, наші парубки не підуть шукати квітки-щастя. Вони ж боягузи.

(Починається пісенно-танцювальна «передирка» між та дівчатами):

*Парубки:*

*Ой, ти, купайло, з вишні, з вишні,  
А наші дівки пишні, пишні.  
А якби вони не пишались,  
Вони б в купала з нами грались [5].*

*Дівчата:*

*Ой наші хлопці-недбайливіці,  
Не вирубали купайлиці,  
Не вирубали до схід сонця,  
Нехай на ньому повісяться [6].*

*Парубки:*

*Ой лісом, лісом, долиною,  
Косили дівки сокирою,  
А коцюбою громадили,  
До себе хлопців принадили.  
Давали хлопцям прина дочку,  
З чорного шовку китайочку,  
З чорного шовку китайочку,  
Щоби ходили щораночку [6].*

*Дівчата:*

*Ой, ти, Іване, понів, понів,  
Чого ти в погріб летів, летів?  
А я у погріб летів, летів,  
Бо я сметани хотів, хотів.  
Не так сметани-колотухи,  
Як тої Галі-щебетухи [5].*

Хлопці непомітно обступають дівчат з гільцем. Намагаються забрати гільце. Дівчата не дають. Починається боротьба. Врешті гільце роздирають на частки, спільно ламають.

*1-й ведучий:*



— Основним стержнем, довкола якого відбувалося Іванокупальське дійство, був купальський вогонь як символ небесного сонця. Він мав горіти цілу ніч. Підтримувала багаття здебільшого молодь, аби згодом навколо нього розпочати ігрища. Вважалося за честь кожному «очиститись вогнем» – тричі перестрибнути через нього. Якщо парубок стрибнув найвище, то це віщувало його родині гарний урожай, як найспритніше – здоров'я прибуде, а вскочить у полум'я чи зачепить ногою дрова – накличе негаразди та невдачі на родину. Коли ж вдало перестрибнуть багаття юнак з дівчиною, то неодмінно поберуться і у злагоді проживуть вік.

Хлопці складають дрова під вогнище. Розпалюють його.

Навколо вогнища починають співати пісні і вести хоровод і дівчата, і хлопці:

*Ой, на Івана, на Купала  
Вийшла Параска, як та пава,  
На неї хлопці зглядаються,  
Та зачіпати стадаються.*

*\*\**

*А на Івана, на Купала  
Наша Марійка в воду впала.  
Ой там Марійка купалася,  
Ой там з Іваном вінчалася.*

*\*\*\**

*Ой у лісочку, на дубочку  
Висить колиска на шнурочку.  
А в тій колисці Петро лежить,  
На правій ручці Таню держить.  
Вітер колиску колихає,  
Той Петро Таню обнімає.  
Ой обнімає ще й голубить,  
Бо він ту Таню вірно любить [7].*

*\*\*\**

*Ой на Івана, на Купала,  
Там ластівонька купалася,  
На бережечку сушилася,  
Дівка Маруся журилася,*

*Що рушничків не прибрала,  
А вже Івася сподобала,  
Ой сподобала, сподобала,  
Та милування не зазнала.  
Сидить Маруся та думає,  
Що їй Василь покидає.  
Ой ластівонька купалася,  
А при березі сушилася.  
А при березі сушилася,  
Дівка Маруся журилася.  
Бідна моя голівонька,  
Що я рушничків не придбала.  
Що я рушників не придбала,  
А вже Івана сподобала [8].*

Тим часом вогнище розгорається і молодь грає в ігри:

*«Лада і Лель»*

Обирається Лада. Їй зав'язують очі і ставлять в центр кола із хлопців. Там вона із заплученими очима обирає собі Леля. Після цього всі разом стають у коло, Лада знову в центр. Біля Лади всі дівчата складають свої вінки, при цьому до трьох з них прив'язують червону стрічку. Всі співають:

*А за нашим садом три місяці рядом,  
Ой, яворе-явороньку зелененький!  
Перший місяць ясний – Костичок прекрасний,  
Другий місяць ясний – Петричок прекрасний,  
Третій місяць ясний – Ігор наш прекрасний.  
А за нашим садом три зіроньки рядом.  
Перша зірка ясна – Ганнуся прекрасна,  
Костичок із нею пішов зілля рвати.  
Друга зірка ясна – Юленька прекрасна,  
Петричок із нею пішов зілля рвати.  
Третя зірка ясна – Оксанка прекрасна.  
Ігор наш із нею пішов зілля рвати [8].*

Коли називають ім'я дівчини, вона підходить до Лади, і та одягає їй на голову вінок. Далі ця дівчина бере за руку хлопця, який їй випав у пісні, і стає у зовнішнє коло. Якщо потрапить вінок із стрічкою – цього року у парі ходитиме.

*«По садочку ходжу»*

Дівчата і хлопці йдуть по колу і співають:

*По садочку ходжу, виноград саджу,*

*Посадивши, та й поливаю,*

*Ой поливши, та й нащипаю.*

*(Дівчата щипають хлопців)*

*Нащипавши, віночка зів'ю,*

*Віночка звивши, на воду пуцу:*

*Хто вінка пійме, той мене візьме... [9]*

Дівчата розбігаються врзнобіч, а хлопці намагаються їх зловити.

Дівчата починають співати пісню, яка є ніби сигналом до того, щоб молодь починала перескакувати через вогонь.

*Ой, у городі кокішниця,*

*Зібрав чорт хлопців та й тішиться.*

*Ой, забрав, забрав, не вертає*

*Ними копиці зволікає.*

*Ой, лісом, лісом, доріжкою,*

*Веде чорт хлопців та й тішиться.*

*Ходім, дівчата, дивитися,*

*Як будуть хлопці казитися.*

*Як буде ними мурдувати,*

*Повище лісу підкидати [10].*

*6-й парубок:*

– *Стрибаємо через вогонь!!!*

Спочатку стрибають через вогонь хлопці по старшині один за одним. Коли перестрибали всі хлопці, тоді починають стрибати попарно, хлопець з дівчиною. Перестрибнули вдало, вогню не зачепили, не спіткнулися – поберуться й щасливо житимуть.

Тим часом ті, що не стрибають через вогонь починають співати:

*Ой на Івана, ой на Купала*

*Вийшла Галина гарно вбрана.*

*На неї хлопці заглядались,*

*А зачіпати боялись.*

*Один Іванко не стидався,*

*Взяв за рученьку, привітався.*

\*\*\*

*Ой на горі лопух, лопух,  
А у Зіни живіт напух.  
Ой нехай пухне, нехай знає,  
Нехай Івана не приймає.*

\*\*\*

*Ой на горі жалка кропива,  
Там Марія свою хату кропила,  
Щоб до неї Зіна не ходила,  
Щоб від неї Івана не відбила.  
– Ой не буду, Маріє, ходити,  
Не буду Івана любити.*

\*\*\*

*Ой рано-рано на долині  
Кує зозуля на калині.  
Ой кує, кує ще й щебече:  
– Вийди, Маріє, Василь кличе.  
Ой же він кличе, щось каже,  
Бо він з тобою ручки зв'яже [11].*

*2-й ведучий:*

– Дівчата пускали на воду заготовлені вдень два віночки – один для себе, а інший судженому. Якщо вінки пливли у парі, то вважалося, що цього року вони поберуться, а коли урозтіч – не судилося бути разом. Хлопці в таких діях участі не брали, а лише уважно стежили за вінкопусканням...

*1-а дівчина:*

– Дівчата! Пора віночки на воду пускати. Запалюйте свічки!

*Дівчата підходять до води і пускають вінки!*

*2-а дівчина:*

– Плинь, віночку, впливай, мою долю вгадай!

*Співають пісні:*

*Не спи, доню, цю ніченьку,  
Дивися на зірочку.  
Як буде зірка ясна,*

*Буде твоя доля прекрасна.  
Як буде зірка темна,  
Буде твоя доля не певна.  
Як буде суджений п'яниченька.  
Шкода буде білого личенька.  
Дивись, доню, на робочі руки,  
То не буде тобі горя – муки,  
Бо він і помиє і попере,  
А твою красу збереже [12].*

\*\*\*

*Ой сіяла зірка, летіла,  
А за кого ти, Оленко, хотіла?  
А за того, дівчата, за того,  
За того Іванка молодого,  
Що вишита сорочка в нього.  
Що вишита сорочка й комір,  
Бо він мені добре знайомий.  
Вишиті манжети й обшивки,  
Ходить Іван до Олени навпрошки [13].*

*1-й ведучий:*

– Глибоке символічне значення мало пускання палаючого колеса... Хлопці брали колесо од воза, виносили його на найвищий пагорб, підпалювали і пускали котитися у воду... Таке ритуальне дійство копіювало усе той же рух сонячного світила небосхилом. Врешті Сонце-колесо, очищене водою як праматір'ю життя, поверталось на небо, аби гріти устократ сильніше і дарувати життя всьому земному...

Колесо пускають і промовляють:

*3-й парубок:*

– Покочу я долото, долото,  
Всі дівчата в болото, в болото.  
Хоча вони в болоті, в болоті,  
Проте вони в золоті, в золоті.

*4-й парубок:*

– Покочу я гребінку, гребінку,  
А всі дівчата до вінку, до вінку.  
А покочу я щоточку, щоточку,

А всі дівчата в купочку, в купочку.

Покочу я гребінця, гребінця,

А всі дівчата до вінця, до вінця.

*4-а дівчина:*

– Покочу відро в долину,

А коромисло закину,

А сама піду до хати

Старої неньки питати,

Чи дозволить гуляти.

*5-а дівчина:*

– Ой вийди, чужа доню, не барися!

Зачини ворітечка, вернися!

Ой спасибі, чужа мати, з гуляння:

На сінному поріжечку постояла.

Молодої челядинки не видала.

*1-й ведучий:*

Поступово згасали вогні, зникали з виду віночки, а відтак наступала глибока купальська ніч.

*2-й ведучий:*

В Іванокупальську ніч більшість людей намагалася не спати. За народною уявою, в цей час з'являються на світ злі і добрі духи – домовики, мавки, русалки, упирі, водяники, лісовики, мерці. А відьми збираються на Лисій горі, аби влаштувати гульбище – шабаш... Протягом ночі намагалися не згадувати злих істот, аби не накликати їх...

*1-й ведучий:*

– Той, хто не спав усю ніч, міг начебто зустрітися з добрим Ладом – опікуном господарства і роду. І той неодмінно подарує йому щастя і злагоду в родині...

*1-й ведучий:*

– Хай зустрінуться вам сьогодні лише добрі духи! Хай очиститься душа ваша купальським вогнем і водою, аби з оновленими силами і добрими намірами зустріти завтра Сонце!!! Зі святом вас, дорогі гості!

Усі учасники виходять на сцену і співають пісню «Я – Україна»:

*Я – Україна, земля, що помічена болем,*

*Птаха, що довго чекала на волю.  
Зранений край, де пахне полином,  
Я – спів у саду солов'їний!  
Я – спів у саду солов'їний!  
Я – Україна, я – єдності вічної мрія,  
Мова співуча, любов і надія,  
Травинка в росі, я – в лузі калина,  
Я – сонця і неба дитина!  
Я – сонця і неба дитина!  
Я – спів солов'їний!  
Я – єдності мрія!  
Я – в лузі калина!  
Я – сонця дитина!  
Я – Україна, молитвою Бога вітаю,  
Поле широке добром засіваю,  
Я – подих життя, земля Україна,  
Я – ніжна любові зернина!  
Я – ніжна любові зернин! [19].*

### **Список використаних джерел:**

1. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Свинарка Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 72. Арк. 35–36.*
2. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Томашівка Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 73. Арк. 15–16.*
3. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Кобринова Гребля Уманського району Черкаської області (2004) Ф. 74. Арк. 21*

4. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Берестівець Уманського району Черкаської області (2004)* Ф. 75. Арк. 40–4.

5. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Молодецьке Уманського району Черкаської області (2002)* Ф. 69. Арк. 29.

6. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Орадівка Христинівського району Черкаської області (2010)* Ф. 88. Арк. 11.

7. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Колодисте Черкаської області (2004)* Ф. 61. Арк. 49.

8. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Ришавка Уманського району Черкаської області (2006)* Ф. 69. Арк. 32.

9. Науково-дослідна лабораторія «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики с. Коржова Слобідка Уманського району Черкаської області (2011)*. Ф. 98. Арк. 18.

10. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Коржова Уманського району Черкаської області (2001)* Ф. 43. 54 арк. Арк. 51.

11. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села*



*Косенівка Уманського району Черкаської області (2002) Ф. 70. Арк. 39–40.*

12. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Дубова Уманського району Черкаської області (2002) Ф. 63. 76 арк. Арк. 54.*

13. Архів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі». *Архів. Матеріали фольклорної практики села Кочубіївка Уманського району Черкаської області (2003) Ф.107. Арк. 17.*

14. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: (У 3 кн., 6т.). Кн. II, т.4: (Літній цикл). К.: АТ «Обереги», 1994. 404 с.

15. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні К.: «Наукова думка», 1990. 142 с.

16. Практична фольклористика: навч.-метод. посібн. для студ. філолог. факульт. / укладачі Сивачук Наталія Петрівна, Циганок Оксана Олександрівна. Умань: ПП Жовтий, 2011. 191с.

17. Сивачук Н. П. Купальська обрядовість Уманщини / Н. П. Сивачук. Умань: АЛМІ, 2008. 126 с.

18. Ящуржинский Х. Заметки о купальском празднике в Уманском уезде. *Киевская старина*. Кн. XXXI. 1890. С. 326–331.

19. Я – Україна. URL: <https://pisennyk.com.ua/rajisa-kirichenko/ya-ukrajina>



*Фото. Інсценізація свята Івана Купала здобувачами факультету мистецтв УДПУ імені Павла Тичини у Національному дендрологічному парку «Софіївка» (2016 р.)*

*Дизайн обкладинки – Анатолій Король*